

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

Polcz Elaine (1922–2007)

NÁDAS PÉTER: Elaine ravatalánál 1113

CSORDÁS GÁBOR: Elaine, néma e-vel 1114

*

BERTÓK LÁSZLÓ versei 1117

KOVÁCS ANDRÁS FERENC versei 1119

ZALÁN TIBOR verse 1123

VÖRÖS ISTVÁN: A szelence (*Búcsú a groteszktól*) (novella) 1127

KIRÁLY KINGA JÚLIA: A cukor (novella) 1135

DARÁNYI SÁNDOR versei 1142

ZSILLE GÁBOR versei 1146

K. KABAI LÓRÁNT verse 1148

ACSAI ROLAND verse 1149

SÁNDOR IVÁN: Az Argoliszi-öböl (*regényrészlet*) 1150

GÖMÖRI GYÖRGY: Idóm Eörsivel (*esszé*) 1159

DORIS LESSING: Hogyan veszítettem el a szívem?; Férfiak között
(*novellák*) (*Pajtók Ágnes fordításában*) 1164

*

GÁRDOS BÁLINT: A fordító előszava Addison esszéciklusához 1180

JOSEPH ADDISON: A képzelőerő gyönyörei (*esszé*) 1184

*

ÁGOSTON ZOLTÁN: Saját nehézkedés (*Bertók László: Hangyák vonulnak*)
1210

LADÁNYI ISTVÁN: A tábornok fordított távcsövében (*Tolnai Ottó:
Ómama egy rotterdami gengszterfilmben. Regény versekből*) 1214

KÁLMÁN C. GYÖRGY: „Az egyszeregy idő a csapda” (*Térey János: Ultra*)
1219

LUCHMANN ZSUZSANNA: Félni egyszerűen – avagy lélektan és
tisztelgés (*Jenei László: Szarvas a temetőben*) 1224

SÁNTHA JÓZSEF: A szép és az okos (*Berniczky Éva: Méhe nélkül a bába*)
1229

WEISS JÁNOS: A sikertől a bukásig (*Herczeg Ferenc: A gótikus ház*) 1232

2007

NOVEMBER

Folyóiratunk az Oktatási és Kulturális Minisztérium,
a Nemzeti Kulturális Alap,
Pécs Város Önkormányzata,
a Baranya Megyei Önkormányzat
és a Magyar Szak- és Szépirodalmi Szerzők és Kiadók Reprográfiai Egyesülete
támogatásával jelenik meg.

A *Jelenkor* a LAPKER újságospavilonjain kívül a következő könyvesboltokban is megvásárolható:

PÉCSETT: Széchenyi István Jogi és Közgazdasági Könyvesbolt, Rókus u. 5/a. – JPTE Bölcsészkar, Ifjúság útja 6. – Művészetek Háza, Széchenyi tér 7-8. – Pécsi Kulturális Központ Információs Irodája, Széchenyi tér 1. – Városi Képtár Antal-Lusztig Gyűjtemény, Rákóczi út 11.

VIDÉKEN: **Debrecenben:** SZIGET Egyetemi könyvesbolt – Fókusz Könyvesbolt, Hunyadi u. 8–10. – **Pápán:** Pápai Könyvesház, Kossuth u. 3. – **Sárospatakon:** Comenius Könyvesbolt, Rákóczi

u. 9. – **Sárváron:** Könyvesbolt, Batthyány u. 19–21. – **Siófokon:** Kó-Ma Könyv, Batthyány u. 33. – **Sopronban:** Vörös Cédrus Könyvkereskedés, Mátyás király u. 34/F – **Szegeden:** Sík Sándor Könyvesbolt, Oskola u. 27. – JATE bölcsészkar könyvtár.

BUDAPESTEN: Vince Könyvesbolt, I., Krisztina krt. 34. – Pont Könyvesbolt, V., Mérleg u. 6. – Magister Könyvesbolt, V., Városház u. 1. – Osiris-Századvég Könyvesbolt, V., Veres Pálné u. 4-6. – Írók Boltja, VI., Andrássy út 45. – Cartafilus Kft boltjai a Kálvin téri, a Deák téri és a Kossuth téri metróaluljáróban – Odeon Videotéka, XIII., Hollán Ernő u. 7.

www.jelenkor.net

600,- Ft

JELENKOR

JELENKOR

L. ÉVFOLYAM

11. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Szerkesztő
NAGY BOGLÁRKA

Tördelőszerkesztő
DÉCSI TAMÁS

Szerkesztőségi titkár
BEFTÁN KATALIN

A szerkesztőség munkatársai

BERTÓK LÁSZLÓ
főmunkatárs

BALLA ZSÓFIA, CSUHAI ISTVÁN, PARTI NAGY LAJOS,
TAKÁTS JÓZSEF, THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 7-8.
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310-673, 215-305, 510-752, 510-753.
e-mail: jelenkor@t-online.hu

Szerkesztőségi fogadóórák minden hónap első csütörtökén 14-től 16 óráig
a Jelenkor szerkesztőségében.

Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. Nem kért kéziratokat elektronikus
formában (e-mail) nem áll módunkban fogadni. Minden felbélyegzett válaszbörítéssel
ellátott küldeményt megválaszolunk.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány
(Pécs, Széchenyi tér 7-8. Telefon: 72/310-673),
az Oktatási és Kulturális Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap,
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata és
a Baranya Megyei Önkormányzat támogatásával.
Felelős kiadó: dr. Hargitai János, a kuratórium elnöke.

Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a regionális részvénytársaságok.
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága.
(1008 Bp., Orczy tér 1.)

Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján,
(Tel.: 06 80 444-444; fax: 06 1 303-3440; e-mail: hirlapelofizetes@posta.hu)
valamint közvetlenül vagy levélben kért postautalványon a szerkesztőség címén.

Előfizetési díj az I. félévre 3600,- Ft, a II. félévre 3000,- Ft,
egy évre belföldre: 6600,- Ft;
a Magyar Posta Rt.-nél külföldre: 16560,- Ft, légi szállítással: 20040,- Ft.
Megjelenik havonként.

A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.

Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécssett.

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

Csernus Tibor (1927–2007)

Szeptember 7-én, életének 81. évében elhunyt Csernus Tibor világhírű festőművész, a kortárs figuratív festészet kiemelkedő alakja. A párizsi montmartre-i temetőben helyezték örök nyugalomra szeptember 14-én.

BERTÓK LÁSZLÓ *Hangyák vonulnak* című verseskötetét mutatta be *Parti Nagy Lajos* október 16-án Budapesten, az Írók Boltjában. – A pécsi bemutatót október 30-án tartották a Művészetek és Irodalom Házában. A szerzővel *Ágoston Zoltán*, a *Jelenkor* főszerkesztője beszélgetett, közreműködött *Lázár Balázs* színművész, költő.

ALAINE címmel jelent meg *Polcz Elaine* 85. születésnapjára a nemrégiben elhunyt író-pszichológus közzöntő íráskönyvgyűjteménye a *Jelenkor* Kiadó gondozásában. A kötet megjelenése kapcsán szeptember 20-án Pécsen a *Libri új könyvesboltjában* Polcz Elaine munkásságáról *Schäffer Erzsébet* és *Tüskés Tiborral* a kötet szerkesztője, *Baranyai László* beszélgetett.

KELET-NYUGATI ÁTJÁRÓ 2007 – *A Balkánnal a Balkánról – I. Találkozó a Balkán Kapujában* címmel Nemzetközi Interdiszciplináris Konferenciát és Balkán Világzenei Fesztivált rendeztek Pécsen szeptember 14. és 16. között számos helyszínen. A találkozón konferenciabeszélgetésen vett részt *A kulturális különbözőség filozófiája* címmel *Richard J. Bernstein*, *Heller Ágnes*, *Vajda Mihály*, *Orbán Jolán* és *Boros János*. E témában előadások hangzottak el többek között *Aleš Debeljak*, *Carol L. Bernstein*, *György Péter*, *Biczó Gábor*, *Dupcsik Csaba*, *Bényei Tamás*, *Erica Johnson*, *Kálmán C. György* és *Berszán*

István részvételével. A Zsolnay-gyárban irodalmi kerekasztal-beszélgetés zajlott *Csordás Gábor* moderálásával, melynek vendégei *Mitja Čander*, *Aleš Steger*, *Aleš Debeljak* szlovén irodalmárok, *Erica Johnson* műfordító, *Ágoston Zoltán*, *Balázs Attila*, *Karádi Éva*, *Németh Gábor*, *P. Müller Péter* és *V. Gilbert Edit* voltak.

NAGY IMRE *Iskola és színház* című kötetét mutatta be a közönségnek *Dr. László Imre* akadémikus október 17-én a Művészetek és Irodalom Házában.

KREATÍV FELEJTÉS címmel mutatta be legfrissebb számát a *Magyar Lettre Internationale* folyóirat október 18-án a Művészetek és Irodalom Házában. A lapszám szerzőivel, *Balázs Attilával*, *Halmai Tamással*, *Kukorelly Endrével* és *Németh Gáborral* a szerkesztő, *Karádi Éva* beszélgetett.

SZÍNHÁZI BEMUTATÓK. *Csehov Ivanov* című drámáját mutatták be a Pécsi Nemzeti Színházban október 12-én *Funk Iván* rendezésében. – A Janus Egyetemi Színház „Határsáv” elnevezésű kísérleti sorozatának újabb premierje *Stanislaw Ignacy Witkiewicz Példa-dráma* című előadása volt október 10-én. Az előadást *Rosner Krisztina* állította színpadra. – *Schwajda György Lúdas Matyi* című színpadi művét mutatták be a Bóbita Bábszínházban szeptember 23-án *Schneider Jankó* rendezésében.

NAGY JÓZSEFNEK, a Jel Színház vezetőjének fotókiállítását nyitotta meg *Elekes Botond*, az Oktatási és Kulturális Minisztérium munkatársa, valamint *Bicskei Zoltán* filmrendező, grafikus szeptember 30-án Pécsen, a Parti Galériában. A megnyitón közreműködött *Lukács Miklós* cimbalmon és *Borbély Mihály* szaxofonon.

Szerzőink

Nádas Péter (1942) – író, Gombosszegen él.

Csordás Gábor (1950) – költő, műfordító, a pécsi Jelenkor Kiadó igazgatója, Pécsen él.

Bertók László (1935) – költő, Pécsen él.

Kovács András Ferenc (1959) – költő, Marosvásárhelyen él.

Zalán Tibor (1954) – költő, író, Budapesten él.

Vörös István (1964) – költő, író, műfordító, Budapesten él.

Király Kinga Júlia (1976) – író, dramaturg, műfordító, Marosvásárhelyen él.

Darányi Sándor (1951) – költő, Budapesten él.

Zsille Gábor (1972) – költő, Budapesten él.

K. Kabai Lóránt (1977) – költő, szerkesztő, Budapesten él.

Acsai Roland (1975) – költő, Budapesten él.

Sándor Iván (1930) – író, esszéista, Budapesten él.

Gömöri György (1934) – irodalomtörténész, költő, műfordító, Londonban él.

Doris Lessing (1919) – brit író, a 2007-es év irodalmi Nobel-díjasa.

Pajtkó Ágnes (1981) – irodalmár, az ELTE BTK PhD-hallgatója, Budapesten él.

Gárdos Bálint (1981) – az ELTE BTK PhD-hallgatója, Budapesten él.

Joseph Addison (1672–1719) – angol esszéista, a *The Tatler* és a *The Spectator* egyik alapítója.

Ágoston Zoltán (1966) – kritikus, a *Jelenkor* főszerkesztője, Pécsen él.

Ladányi István (1963) – költő, irodalomtörténész, kritikus, az *Ex-Symposion* szerkesztője, Veszprémben él.

Kálmán C. György (1954) – irodalomtudós, kritikus, Budakeszin él.

Luchmann Zsuzsanna (1956) – tanár, Kiskunfélegyházán él.

Sántha József (1954) – kritikus, Mogyoródon él.

Weiss János (1957) – filozófiatörténész, Szűrön él.

Alaine ravatalánál

Olyan embertől búcsúzunk, kedves barátaim, aki tudni akart a halálról, mindent, többet, mint amennyit földi halandó tudhat. Mintha attól tartana, hogy e tudás híján roppant meglepetés éri, lelkét felkészületlenül sebzik fel.

Egy olyan ember búcsúzik itt tőle, kedves barátaim, akit fiatal férfiként éles logikai eszközökkel eltántorított az öngyilkosság gondolatától, mondhatjuk, el-lökdöste önpusztítási vágya közeléből.

Fiatal nőként a háborús gyalázat mélyére taszították, az üres fizikai lét közelé-be. Amikor a lélek csak pislákol az ellenkező testben. És sehol ember a látóhatáron. A sajátjai nem veszik tudomásul, mi történt, nem gonoszságból, tudatuk tiltakozik ellene. Bármily nehéz kimondani, senki, az édesanyja nem veszi tudomásul.

Aki fizikai valójában itt áll és búcsúzik, gondolom, ezért nem emlékezhet olyan veszélyes, istenkísértő, pusztító vagy önpusztító, hallucinációktól űzött, vízióktól meggyötört eszmére, téveszmére, rögeszmére vagy gondolatra, amit Alaine azon nyomban ne fogott volna fel józan ésszel, nem emlékszik olyasmire, ami elrémisz-tette volna őt, ellenkezőleg, szellemileg és spirituálisan éberebbé tette. Tudathasa-dásból hozott vissza elveszett lelkeket, olyan helyekről, ahonnan a szakirodalom szerint nem lehet. Gordiuszi csomókat oldott fel, ördöglakatokat nyitott meg.

Ami nem jelenti azt, hogy ne lett volna, ami taszította. Félelmekkel telve, olykor saját ellenkezésével küszködve gyógyított. A káromkodás, a káromlás, az emberkáromlás, az istenkáromlás taszította. Ilyenkor látszott igazán az arcvonásain, hogy minden hite, valláserkölcsei meggyőződése, mágikus hajlama, misztikus vonzalma ellenére a felvilágosodottság, a tudás, az értelem, az érvelés és a retorika gyermeke. Mindig újra, érvekkel próbálta megrohmozni az erőszakot, néha fel is tartóztatta, de akkor is láttam, amikor nem, amikor vereséget szenvedett.

Alaine nem volt és nem lesz elképzelhető Miklós nélkül, mint ahogy Miklós nem volt, nem lesz elképzelhető nélküle. Tizenhét évig éltem kettőjük közelében. Van egy régi képük, valamilyen erdélyi kiránduláson készült. Örkeny azt mondta, ilyen szép emberpárt soha nem látott. Aki nézi, a szépséggel, az örömmel, a boldogsággal találkozik. Kettőjük közt nem létezett hierarchia, legfeljebb a nemek szerint elosztott látszata. Emberi formátumukban nem volt különbség; merészségükben, figyelmükben, méltóságukban, nyíltságukban, zártságukban, büszkesé-

Nádas Péter és Csordás Gábor beszédei Polcz Alaine temetésén hangzottak el 2007. október 18-án, a budapesti Farkasréti temetőben.

gükben, alázatukban. Egymásnak voltak teremtvé, egymás mellé voltak rendelve, két nagyszabású személyiség, nagyvadak. S ezt tudták is. Saját tulajdonságaik terjedelmével, saját személyiségük léptékével kellett megküzdeniük, hogy elérjék, ne veszítsék el a másikat. Közelről olyan, mintha gigászok harcát látná az ember, féltő, tönkrezúzzák egymást, és eltíporják, aki a közelükben áll.

Alaine volt az egyetlen ember az életemben, akivel a kényes kérdések legkényesebbikéről beszélni lehetett, Istenről. Ez hosszú évekig fordítva is így volt. Az egyetlen, akit az életszentség közelében láttam, válaszúton, a döntés pillanatában. Ilyesmit bizonyára egy században egyszer láthat ember. Mégse ment el arra, az egyetlen úton. Miklós nem engedte. Legjobb meggyőződése ellenére nem ment el. Miklóst választotta, a szerelmét, a földet, a kikericstől pompázó őszi árteret, a kőbor macskákat, a madarakat, visszalépett. Nem egyedül és nem kizárólagosan a szenvedők szolgálatát, hanem a szeretett lényt. Is. A protestáns kötelességtudat és a protestáns tárgyszerűség egy árnyalatnyival erősebben működött benne, mint a katolikus küldetéstudat a mennyei absztrakcióival.

Szívével szolgált.

Lélekkel teremtett lények specialistája volt.

Soha nem tegeződtünk.

Isten veled, Alaine, legyen hozzánk könyörületes.

CSORDÁS GÁBOR

Alaine, néma e-vel

Alaine. Ennek a szónak az a rendeltetése, hogy mint minden személynév, egyszerűen és összetéveszthetetlenül megjelöljön egyetlenegy a sokaságban. Ritkán fordul elő, hogy egy név ilyen tökéletesen megfeleljen rendeltetésének. Ámbátor az is ritkaság, hogy ennyire egyszeri és összetéveszthetetlen legyen a személy, akit a név jelöl. Annak, akiről beszélek, volt érzéke az efféle sorsszerűség iránt – bizonyára sejtette tehát, hogy a sors megjelölte és kiemelte a sokaságból. De mérhetetlenül szerény volt, és ezért soha nem hitte el igazán. Az ezzel járó felelősséget viszont magára vette.

Arra választotta ki a sorsa, hogy egyik nagy írónk hűséges élettársa legyen évtizedeken át. Amikor eljött az idő, lett halálíg kísérő társa, majd hagyatékának sorsát nagy gonddal intéző özvegye.

Arra választotta ki a sorsa, hogy figyelmes és vonzó társasági lényként, önzetlen és odaadó barátként összetartó láncszeme legyen annak a szerteágazó, művészekből, írókból, kitűnő értelmiségiekből álló baráti körnek, mely a háború

utáni évtized nyomorúságos viszonyai közepette és a despotikus kommunizmus hosszú éjszakájában az ország jobbik lehetőségeit képviselte, és a nemzet felemelkedésének záloga lehetett volna.

Arra választotta ki a sorsa, hogy a nagy hagyományokkal rendelkező magyar gyermekpszichológia úttörő személyisége legyen. Új játékerápiás és játékdia- nosztikai eljárások kifejlesztése és bevezetése fűződik a nevéhez, majd amikor a szakmai szűkkeblűség, a társadalmi viszonyainkra oly jellemző „hatalmi szó” ennek a munkának a folytatását megakadályozta, haldokló gyermekek és hozzátartozóik lelki támogatásával kezdett foglalkozni. Megtapasztalta, hogy a halál- tudat elfojtásán, a haldoklás és a meghalás tabuján alapuló modern civilizáció- ban a haldokló és hozzátartozója egyaránt magára marad, kiesik, kizáródik abból a társadalmi szövedből, amely egyébként az emberi lét alapfeltétele. A vallások tanítását és nagy gondolkodók felismeréseit a saját tapasztalataival lé- pésről lépésre összevetve megtanulta, hogyan szöheti újra a haldokló körül ezt a megszakadt szövédéket. Így lett belőle tanatólógus, a hazai hospice-mozgalom egyik kezdeményezője. Egyúttal azonban sokkal több is. Megtanult beszélni a halálról. És élete nagy feladatát találta meg ebben.

Az életben úgy van benne a halál, mint Alaine nevében az a bizonyos néma e. A hallhatóban a hallhatatlan, a mondhatóban a mondhatatlan. Mégis ez a ki- mondhatatlan maradék az, ami az életet egyszerűvé és összetéveszthetlenné tes- zi. „Aki az embereket megtanítaná meghalni, az megtanítaná őket élni” – írta Montaigne a 16. században. Az európai kultúra egyik nagy felismerése ez, mely Szókratésztól és Senecától kezdve búvópatakként újra és újra felbukkan olyan gondolkodók írásaiban, akik kritikával szemlélik a halálfélelem elfojtásán alapu- ló civilizáció pusztító agresszivitását.

Az ő életébe nagyon korán és a lehető legnagyobb brutalitással tört be a halál. Mi, olvasói hatvankilenc éves korában megjelent első irodalmi művéből tudhat- tuk meg, mi történt vele a háború alatt, de barátainak már a hatvanas években el- mesélte. „Úgy mondta el, mint aki már nagyon sokszor végiggondolta. Minden készen volt benne, nyomban le lehetett volna írni” – emlékszik vissza Ungváry Rudolf. A mű, az *Asszony a fronton*, a magyar emlékirodalom nem várt remek- műve egy olyan korban, amikor a közvetlen személyesség csak otromba, ego- centrikus önmutogatás formájában létezik, a saját élményből leszűrt tapasztalat pedig amatőr okoskodásnak minősül a tudományosság ítélőszéke előtt. Nemi joggal, hiszen a személyességből valóban tolakodó önmutogatás, az élettanulsa- gok megfogalmazásából valóban lapos bölcselkedés lesz, ha nem áll mindezek mögött nagy formátumú, autonóm személyiség. Alaine pedig, mindenekelőtt, ilyen személyiség volt.

Az *Asszony a fronton* után sorra születő esszéiből is kivételes személyiségének fénye sugárzik. „Lelket gyönyörködtető, barátságos hang meg tiszta, egyszerű mondatfűzés” – jellemezte stílusát *Éjjeli lámpa* című könyvének egyik kritikusa. Ez a könyv egyébként – esszékötetei sorozatának első darabja – későbbi munkás- sága alaprajzaként, az őt foglalkoztató témák katalógusaként is olvasható.

A *barátságáról, a baráti körről* szóló, anekdotikusan egymáshoz fűzött emléktö- redékekben Alaine szeretetteljes, mégis kritikus pillantása látszólag jelentékte- len részleteket rögzít, amelyek plasztikusan érzékeltetik egy-egy jellem, szituá-

ció vagy akár egy egész korszak rejtett összefüggéseit. *Az elveszített szülőföldre*, Erdélyre emlékezve saját gyászát és veszteségét a nemzeti trauma összefüggéseiben gondolja át, és a gyászmunka elvégzése, az érzelmi fixáción való túllépés mellett érvel. *A Mészöly Miklósról és a vele töltött időre* való emlékezés Alaine számára a szerelem témakörével azonos, és elválaszthatatlanul kapcsolódik hozzá az önismereti kérdés: „Mit jelent nőnek lenni?” A társ halála után egy másik nagy könyv születik majd ebből: az *Egész lényeddel* című. És – a tapasztalatra, a részletekre mindig ügyelő Alaine esetében cseppet sem meglepő módon – egy nagy sikerű szakácskönyv, a *Főzzünk örömmel* című. *Az öregedés és az öregség* problémáival látszólag groteszk szituációban, egy szozopoli nudista strandon szembesülünk, ahol Alaine egy orvos szenvtelenségével veszi sorra a test romlásának tüneteit és fokozatait. Kéziratban maradt, utolsó könyvében majd a saját példáján mutatja be, hogyan lehet a test és a szellem romlásának következményeit az önismeret és az önirónia segítségével saját magunk és mások számára elviselhetőbbé tenni. *A haldoklás és a halál* témája, féltucatnyi tudományos és ismeretterjesztő munka után, ebben a könyvben válik számára írói feladatává. Alaine-t itt szenvedélyesen az érdekli, „mi történik a halál idején”. A halálról szóló esszéinek téje ettől fogva az elbeszélhetetlen elbeszélése, a kifürkészhetetlen kifürkészése lesz. Szenvdeléye, mint minden nagy szenvdeléye, a lehetetlen elérésére tör.

Alaine-től búcsúzunk, az embertől, akit szerettünk – és lám, egy ideje már a műveiről beszélek. Nézzék el nekem, hiszen egy író, bármennyire ismerjük és bármennyire szeretjük is – a műveit olvasva ismerhetünk és szerethetünk meg igazán. Alaine hatvanéves elmúlt, amikor megírta első irodalmi művét, és – bármennyire tiltakozott is, hogy írónak tekintsék – íróként lett sokak mindennapi társa, lelki támaszt nyújtó, önismeretét gyarapító, szelíden bíráló barátja. Erkölcsi engedmény nélkül, népszerűsége, sikerre sandító kiszámítottság nélkül lett tízezres példányszámú könyvek szerzője.

Nyolcvanötödik születésnapjára egy kis kötetel leptük meg, amelyben húsz barátja és tisztelője ír személyéről és műveiről. A könyv bemutatója napján távozott közülünk. Nem tudom elhessegetni a gyanút, hogy az időzítés az ő műve volt. Aszerint, ahogy másoknak tanácsolta, tudatosan szembenézett a közelítő halállal, készen állt rá, és amíg tehetette, íróként rögzítette elmúlásának folyamatát. Halálának híre kevésbé rázott meg, mint szenvdelésének látása, vagy az egyre vészjóslóbb tünetekről szóló hírek, amikor már látogatni nem lehetett. Ez is az ő műve: felkészített minket halálára, megtanított rá, hogyan engedjük el őt, amikor már menni szeretne.

Egyé válni a pillanattal

Egyé válni a pillanattal, érezni (fölfogni?, hitelesíteni?), ahogy a part beleszakad (beleszédül?, beleölelődik?) az óceánba, ahogy az elektromos mező (a fény, a rádióhullám, a gamma-sugár) áttör a határokon, elárasztja (egyberendezi?, kitölti?) a látható s a láthatatlan teret. Futni a mozgó cél (az étel?, az öröm?, a kielégülés?, a műnyúl?) után, mintha az örökkévalóságot akarnád (kellene) elkapnod, szétmarcangolnod, fölfalnod, elsimítanod, s nem a verseny (a részvétel?), hanem a győzelem számítana csak. Hinni, hogy meg kell tenned, tehát meg tudod tenni, ha el is veszted közben (köddé válik?, ellúzzák előled?), ami után szaladsz, amit (megeshet, hogy) elképzeltél csak, hogy legyen mire emlékezned.

Állni a szivárgó gázcső közelében (a puskaporos hordón?), amely egyetlen szikrától (ütéstől, szótól) lángra lobbanhat, fölrobbanhat, s bár szándékosan nem akarod megbántani a Teremtőt, s megbotránkoztatni trappoló társaidat, (mintha semmi kontrollja, fékje nem volna ösztöneidnek) a legocsmányabb káromkodásba kezdeni. Bizonyítani, hogy az ugrásra kész bátorságod megvan még, hogy csípőből nézve keményen állsz a helyeden, de fogalmad sincs, hogy a következő pillanatban magyarázkodni fogsz-e, vagy kétségbe esve kapaszkodsz majd, próbálsz megkapaszkodni valami mozdulatlanban.

Mikor már szerep s idő nem véd

*Jó, akkor a túloldaláról,
ahogy a mező zöldbe táncol,
forog lüktet, övét kibontja,
s száll a világ, a tüzes szoknya.*

*Jó, akkor arról, mennyi jó volt,
szerelem, iga, munka, hóbort,
rab lenni, ha mindenkin lánc van,
megbújni, mint drótban az áram.*

*Jó, akkor arról, mennyi jó van,
nagyot nyújtózni ágyban, szóban,
mikor már szerep s idő nem véd,
eljátszani, mit sohasem még.*

Ó, a tanár úr, a tanár úr

*Ó, a tanár úr, a tanár úr
oda is csinál, ahová nyúl.
Fogja a papírt, maszatolja,
képet ír, mintha festő volna.*

*Okos, mindent tud, s ha hibázol,
még mindig képen vág, kapásból.
S ami szeretet, játék, dac volt,
rád égeti a tüzes patkót.*

*Kicsinyes? Gonosz? Vérig sértett?
Ne mentegesd az öregséget.
Ha mennybe, ha pokolba vágat,
kapkodd a lábad, tartsd a szádat.*

Konkrét szonett magamról

*Ki dolgozószobámban
Időzget, írni próbál –
Nem én vagyok sosem. Más
Mindig a benti.*

*(Ez érthető, közismert.)
Talán Lázár, Jack Cole,
Calvus lehet, vagy Asztrov –
Senki s akárki,*

*Csak én nem... Olykor
Mindenki éppen „alkot” –
Helyettem ír benn,*

*S nem tudom: ki ír,
Mit ír, s kinek nevében,
Névtelen úrben?*

(Szonett a fordításról)

*(Fu An-kung, Jack Cole,
Asztrov, Al-Kairuáni,
Calvus, Friedrich von
Aachen, Arnautz – s a többi
Névtelen mind – szólalni*

*Készül, úgy, ahogy
Nemlétből létbe fordul
Minden fordíthatatlan,
Mi csak forogni
Képes, hisz visszaforgat
Egyre a fordítottba,*

*Világkerékként –
Vers ragyog égi küllők
Rácsozatában.)*

Szonett a pillanatról

(Hokusjai képe szobám falán)

*Habtaraj, égi tajték,
Tenger csipkeverése,
Hullámok fodra, tánca,
S a parti szirtfal*

*Peremén szélirányba
Horgadt, vonagló, szinte
Mélybe bukó, facsart fák
Fogják keretbe*

*A hegyet, a szent
Fudzsit – fehér vitorlás,
Bárka suhan lent,*

*Madárraj ring fenn:
Folyton így ernyed s feszül
Egymásba minden.*

Hegységek, félálomban

*Már elaludni
Nehéz, mélyen aludni
Sem tudsz: agyadban
Kattog a gép, a mohó
Világ dolgai
Döngnek, s dúlt cafatokban
Csüggnek az űrben –
Csönd lüktet, zúg füledben,
Fejed bizserget,
Sajog nyakad, gerinced,
Hátad fáj, minden
Porcikád ropog, fetrengsz,
Aludni próbálsz,
Ismét kínlódsz, de próbálj,
Próbálj ki még pár,
Olykor bevált receptet,*

Néhány prózaibb
Önaltatási módszert.
Számolj előre
Százig, lassan, s ha nem megy
Visszafelé is,
S ha az se hat, sorolj fel
Minden rommezőt
Mezopotámiában,
Vagy Núbiától
Egyiptomig, a Nilus
Mentén lefelé,
Meg aztán fölfelé is...
Vagy gondolj messzibb:
Angkorra, Prambanamra,
Vagy Mexikót vedd
Sorra: a romvárosok
Nemzedékeit,
A Kolumbusz előtti
Kultúrák szétszórt
Lelőhelyeit idézd
Fel magadban, le
Tiahuanacóig –
Olmék, zapoték
Népek, maják, toltékok,
Taraszkok, azték
Királyok, titkos inkák,
Csimuk – azok is
Hova tűntek? Hagyd, inkább
Az Andok örök,
Hófödte láncaira
Összpontosíts, ők
Legalább maradandók –
Csak hegycsúcsokra
Gondolj, sorold fel őket
Csökkenő vagy épp
Növekvő sorrendben, a
Nagyságuk szerint,
Próbálkozhatasz, de mindig
Belezavarodsz,
Eltévedsz a hegyek közt,
Hóhatáron túl,
Tajtétkzó fehérségben,
Ne félj, aludni
Fogsz, fő, hogy magasra juss,
Fő, hogy csúcsokra
Gondolj, s törj magasabbra...

Kezdd ötezernél:
Ararát, Ruwenzori,
Sierra Madre,
Elburz, Kilimandzsáró,
S a Chimborazo,
Illampú, Illimani,
Huascarán és
Aconcagua, majd a
Kunlun, Tiensan,
Hindukus, Pamír, Tibet
Szent hegységei,
S a zordon Karakorum
Sziklagerince,
S a ködlő Himalája –
Hétezer fölött
Jársz, súlyosulsz, zihálsz, majd
Nyolcezer fölött
Soroljad: Annapurna,
Manaszlu, Nanga
Parbat, Makalu, Lhotse,
S a Kancsendzönga,
Csogori, Csomolungma!
Csak ennyi volna –
Valamit kihagytál... A
Világ tetején
Állsz, félálomban inogsz
Már, szinte megfagysz,
Zsibbadsz, alig lélegzel,
Lépní sem bírsz, s ha
Leindulnál, valaki
Míntha követne –
Folyton hátranézel, fény
Vakít, a világ
Homlokán ég s hó süvít,
Ragyog, s nincs senki,
Semmi – süppedsz, mélybe hullsz,
Aludni fogsz, zuhansz, szállsz.

Kísérlet beszédre

*Elmondanám én
szavaim is lennének
hozzá de vala
hogy nem tudom sorrendbe
kényszeríteni őket
feltűnnek és már mennek*

*is Előbb a jó
ságról kellene néhány
szóban de a jó
ságról való beszéd az
annyira gennyes tud len
ni annyira és mégis*

*kényszerít mégis
beszélni róla Hát hall
gatok Inkább le
nyelem a nyelvemet és
dagadt számba töltöm a
borom ami még maradt*

*Aztán a gonosz
ságról amit elköve
tek ellened és
tönkreteszem az éle
tedet amit te már ész
re se veszel befelé*

*sírsz mint az antik
hősnők akik ezzel ker
gették végzetük
be a férfiakat Csak
sose vedd észre mennyi
ilyen halott van bennem*

*inkább lépj tovább
könnyed léptekkel mint a
végzet asszonya*

*a szőnyegen elnyúló
hulla fölött cipőd tal
pát ingébe törölve*

*...aztán még arról
volt úgy hogy mást akartam
és más akartam
tenni és lenni e ket
tő sehogy sem találko
zott és ez tragédia*

*hétköznapi vagy
színpadi értelemben
olyan mindegy an
nak aki már nem tudja
mikor hol bukik és me
lyik süllyesztőben végzi*

*...persze ezek is
léha szavak bizonyos
nézőpontból a
nézőpontokat pedig
mindenki a maga ké
nye és kedvetlensége*

*szerint állítja
fel Így nincs mire remény
Lehet nem is volt
Azért a jó békekö
tések sokat segíté
nének állapotomon*

*ha mondjuk ezt be
vallanám de elvesztek
a kifejezés
útjai – lám ilyen fasz
ságokat mondok ahe
lyett hogy végemet járom*

*mert a nyelvi bi
zodalom megszüli a
gyanút ellenünk
és rongy nyelvfilozófu
sok miatt érthetetlen
s éllhetetlen életünk*

Valami arra
kényszerít hogy bénán ül
dögéljek a sa
ját szívem közepén – mint
egy halott ember kőszob
ra a város főterén

*egy üres város
üres főterén üres
szívvel akár a
boldog herceg tekintet
nélkül lemeztelenít
ve akaratát vesztve*

*elhagyva a sza
vakat vagy a szeretet
szavai hagyták
el végleg átadva egy
melegtelen világnak
honnán nincs út vissza nincs*

*Még hallom innen
de már csak összezáru
ló falakon túl
ról a mondatokat me
lyek fel-felszakadoznak
és koporsón koppannak*

Nem segítesz ne
kem Csöppet sem törődsz ve
lem Te azt sem tu
dod hogy viselkedik va
laki az otthonában
Kell is neked otthon

Nem

kell boldogság ne
ked csak otthonod legyen
bár azt se tudod
hogyan viselkedik aki
nek otthona van ezért
csöppet sem törődsz velem
nem segítesz nekem *nem*

*...hajnalodhatna
délután fél három van
és a vérrögök
is valahogy elmarad
tak Világosodhatna
de nincs már kinek ami*

*nem látható úgy
se nincs Fölös a rival
dát a semmire
ráereszteni Ma sem
mondtam el A szavak be
mocskoltak Legyen sötét*

A szelence

(Búcsú a groteszktól)

Kovács úr a szokásosnál jóval korábban ébredt. Felesége és a gyerekek még aludtak. Mosolyogva elnézte őket, aztán felöltözött, és elment hazulról. Kora ősz volt, a nap csak most kereste az utat az ég aljára, de a sarki újságos már kinyitott. A bódé ablakában nem az ismerős arc fogadta, egy jóval fiatalabb férfi ült ott bent, akit Kovács úr még sosem látott. Hosszú, ódivatú, kackiás bajuszt viselt.

Hová ilyen korán, szólta ki barátságosan.

Sétálok egyet munka előtt.

Melyik újságot kéri?

Hát a szokásosat. Aztán önironikusan a homlokához kapott. De hiszen maga új itt, nem tudhatja, melyik az...

Nem vagyok olyan új, mint gondolná, nevetett a fiatalember, és megpödörte a bajuszát. Tudom én, mit olvas, nem is ezt kérdezem. Hanem, hogy a mait vagy a...

Természetesen a mait, a tegnapi már olvastam, bár nem sok örömem telt benne.

A tegnapi elfogyott mind egy szálig. Én azt kérdem, a mai vagy a holnapi kell.

Természetesen a mai, ismételte csökönyösen Kovács úr.

Nem is érdekli a jövő?

Holnap kezdődik a jövő?

Azt azért nem mondanám.

Na látja. Elég lesz a mai.

Tudja mit, Kovács úr, grátisz megkapja a holnapit is.

Kovács úrnak ez nem túlságosan tetszett, nem is adott borraivalót, és ahogy a fillérre kiszámított visszajárót átvette, dühösen megkérdezte: Honnan tudja maga a nevemet, fiam?

Hiszzen benne van a holnapi újságban még a fotója is.

A holnapiban?

A nap épp fölkel a háztetők fölött, Kovács úr leült a poros kis parkban egy padra az évek óta nem működő szökőkút mellé. De nem tudott nyugodtan olvasni, mert épp a kút vízvezetékét szerelték, és az egyik megtermett munkás tenor hangon áriákat énekelt, a rozsdásodó lombok zúgták a kíséretet hozzá.

Kovács úr gondterhelt homlokkal lapozta végig a holnapi újságot, de elsőre nem találta meg önmagát. Aztán annak rendje és módja szerint végre föllapozta a mait. Egy cikk címére fölfigyelt: *Beindulnak az új, melegvizű szökőkutak a fővárosban.* Télen majd ülfürdőt is lehet venni bennük, olvasta.

Kovács úr összegyúrta a mai újságot, és idegesen bevágta a szemetesbe. Köz-

ben a szél föllapozta a holnapit, és akkor a második oldalon megpillantotta a saját fényképét. Kinevezték az X. Vállalat új főportását, ez volt a kép alá írva. Önmaga ómódi díszegyenruhában volt, és ugyanolyan bajusszal megáldva, mint amilyet az újságoson is látott. Főportás? Kovács úr az igazgatóhelyettesi cím várományosa volt, és ezt a tréfát rossz néven vette. Ma nem megyek be, akkor nem tudnak lefokozni sem, gondolta. A cikkben megtalálta, hogy a ceremóniára tíz-kor fog sor kerülni.

A parkból egy mellékutcára fordult, ahol még sosem járt.

A munkahelyén délig várták, hogy magyarázatot adjon arra, ami az újságban áll. Akkor elnevezték magukat, és nem foglalkoztak többet a dologgal.

Délután négykor már otthon ült a foteljában, házikabátban, és olvasott. Nem újságot, mert a holnapit számot is kidobta, hanem egy regényt.

Először a fia érkezett haza. Hogyhogy már itthon vagy? Kérdezte.

Rossz kedvem volt, nem mentem be dolgozni.

Teneked rosszkedved? Csodálkozott el a fia, aztán a szobájába ment. Fél óra múlva a felesége jött meg a lányukkal, akit az iskolából hozott haza.

Hogyhogy már itthon vagy? Kérdezte a felesége.

Rosszkedvem volt, nem mentem be dolgozni.

Teneked rosszkedved, csodálkozott el az asszony, aztán a szobájába ment. Fél óra múlva csöngettek. Ki a fene lehet az? A lányok rohant ajtót nyitni. Kicsit elbizonytalanodva jött vissza. Apa az, beengedhetem?

Küldd ki a konyhába! Kiabált át a papírai fölött Kovács úr felesége.

Kovács úr olyan tévetegen lépett be, mintha még sosem járt volna itt, vagy mintha rövidlátó lenne, és elvesztette volna a szemüvegét.

Az olvasó Kovács föl sem emelte a fejét a könyvből. Igyekezett úgy tenni, mint aki semmi furcsát sem vesz észre. A lánya az új Kovács urat kivezette a konyhába. Kovácsné csak utánakiabált. Melegítsd meg a tegnapi ebédet.

Hány főre terítsek?

Hát ahányan vagyunk, felelte Kovácsné. Ötre.

Pontban hatkor ültek asztalhoz. Kicsit összébb kellett szorulniuk. A két Kovács úr szó nélkül evett, gyanakodva méregették egymást. Az egyik fölállt, vizet engedett a csapból, a másik az ismét megszólaló csöngőre az előszobába szaladt, de szomorúan kullogott vissza, hogy csak rossz tréfa lehetett, mert senki nem volt az ajtó előtt.

Annyit járkáltak, hogy egy idő múlva már sem a felesége, sem a gyerekei nem tudták, melyikük lehet az igazi. Persze egyébként melyik volt az? Aki a szokott időben jött haza? Vagy aki már eleve otthon volt? A Kovács házaspár általában külön ágyban és külön szobában aludt. Most az egyik Kovács úr kénytelen volt a felesége mellé bekéredzkedni. Aki ezt megengedte, de hátat fordított neki, mikor meg akarta ölelni, mert nem tudta, az igazi férje-e az, vagy a másik. Arra gondolt, hogy reggel fölhívja ügyvédbarátját, és megkéri, adja be a nevében a válókeresetet. Közben a maga szobájában a másik Kovács úr nem sokat aludt. Átkutatta az íróasztalát, kivette a rejtett pénzeket a rejtett borítékokból, adatokat jegyzett föl hivatalos papírokból.

Reggel összekaptak, hogy melyikük menjen be a munkahelyre. Végül abban maradtak, hogy az ebédszünetben váltják egymást. Csakhogy a délutános már

11-kor beült ebédelni a céggel szemben levő restibe, és mire rá került volna sor, túl volt a hatodik nagyfröccsén. Nem tudta vállalni a váltást. A dolgozónak úgy kellett este hazatámogatni őt. A zárban azonban belülről benne volt a kulcs. Csöngettek. Ezúttal Kovács úr fia nyitott ajtót. Amikor meglátta őket, nyelvet öltött. Ma a haveromnál alszom, mondta, és öt perc múlva elment. Ezúttal Kovácsné csinálta a vacsorát, de teríteni megint őt személyre terített.

A kislány sírva jött az asztalhoz. Ők ketten már rég ott ültek, mikor az ötödik terítékhez odaült Kovács úr.

Ez már mégiscsak sok, mondta Kovácsné.

Szerintem is, mondta a részeg.

Nézd a jó oldaláról a dolgot. Olyan, mintha háremed lenne.

Dehogy olyan. Ahhoz különböző férfiak kellenének. De ti egyformák vagytok. Egyébként is mindig volt valakim melletted.

Micsoda, hördült föl a harmadik, aki az imént jött ki a szobából, és ezúttal őrajta volt a házikabát. Hatalmas pofont kent le a felségének: Te ócska kis ringyó, ordította. A részeg csitítani próbálta. Mit csinálsz? Ezt nem szabad.

Hagyd csak, legyintett Kovácsné. Úgyis elköltözöm tőletek. Az ügyvédemnél alszom. Két éve a szeretőm. Beadjuk a válópert.

Reménytelen, mondta az öltönyös. Legfeljebb az egyikünkötől tudsz majd elválni.

Hiszen ez igaz, roskadt le a nő. Akkor mi a fenét csináljak?

Hát mosogass el, mondta a házikabátos, és a száját törülgette a félig elfogyasztott vacsora fölött.

A három férfi a nagyszoba padlóján aludt egymás mellett. Pokrócot terítettek a földre, és egy-egy lepedővel takaróztak. El se lehet képzelni azt a horkolást, amit így hárman rendeztek. Ellenőrizni foglak titeket, mondta Kovácsné, és rájuk zárta az ajtót.

Reggel arra ébredt a három Kovács úr, akiknek a hosszú bajszuk is összeakadt álmukban, hogy a fürdőszobában rémülten felsikít Kovácsné. A kislány rohant, kinyitotta az ajtót nekik, és a kulcsot egyszer s mindenkorra kivette a zárból. A három férfi a fürdőszobába tódult, és azt kellett látniuk, hogy két meztelen Kovács úr birkózik egymással a mosógép előtt. Ők is felsikoltottak. Beleremegett a ház. Két keménykötésű, kisportolt testű Kovács úr. Kovácsné első ijedelme után elégedetten nézte őket. Lehet, hogy mégsem költözöm az ügyvédhez, gondolta. Ez a két birkózó tetszett neki.

Azon kellett kapnia magát, hogy újra szerelmes Kovács úrba. Vagy most először szerelmes belé? Vasárnap ebédre hazaérkezett a fiuk is. A kislány örült, hogy mindig akad játszótársa, aki ha kéri, kártyázik vele. Kovács úr, a részeges nagyon ügyesen segített a főzésnél. Az öltönyös Kovács úr a fiával ült le tanulni ebédig. A házikabátos tévét nézett, a két birkózó volt legtöbbet a kicsivel.

Nyolc emberre terítettek. Az erőlevest némán kanalazták, az egyik birkózó bort nyitott. Töltöttek. Kovácsné megkocogtatta a poharát. Fölállt, végignézett a jóindulatúan ráhunyorító öt Kovács úron. A gyerekeknek már nem volt semmi kifogásuk a helyzet ellen, képesek voltak megkülönböztetni az öt apát, tudták, hogy melyiktől mire számíthatnak. Nagyon hosszú hetük volt. A részeges Kovács úr gyorsan az ő poharukba is töltött egy kis bort, aztán szódát nyomot rá,

hogy titok fedje a rossz hatást, amit a gyerekekre gyakorol. Pedig ők őt szerették a legjobban. A fia egészen biztos.

Nem tudom, meddig akarjátok ezt folytatni! Kezdte Kovácsné.

Mit?

Hogy egyre többen lesztek.

Egymásra néztek, gúnyosan mosolyogtak. Egyre többen vagyunk?

Egy hete még csak egy férjem volt. Most öt van.

Ne vedd olyan komolyan ezt a dolgot!

Mama, ne gergesd el őket, szerintem olyan helyesek.

Ti meg mit gondoltok rólam, háborodott fel Kovácsné a gyerekek könyörgésén. Mások is elviselik a férjük kisebb-nagyobb furcsaságait.

Mi nem vagyunk furcsák, néztek egymásra.

Ne szóljatok állandóan közbe, toppantott a sarkával a nő. Nekem nagyon tetszik ez az új helyzet. Elfogadom, ahogy van. De két dolgot kikötök.

Máris megtettük.

Először is ne legyetek többen!

Húha. Mondta a részeges.

Az nem lesz könnyű. Mondta a házikabátos.

Olyasmi ez, mintha az évszakok ellen lázadnál föl. A világ rendje ellen, mondta az öltönyös.

De azért valamit mégis tehetnénk, mondta az első birkózó.

El kell barikádozni magunkat, és állnunk kell az ostromot. Mondta a második birkózó.

De egész biztos vagyok benne, hogy sikerülni fog, mondta a harmadik birkózó, aki egyszer csak ott állt a hátuk mögött, nem volt még helye sem. Isten tudja, mióta hallgatózott a háttérben.

Tessék! Pont erről van szó. Hát ennyire nem tudjátok a szavakat tartani, ennyire nem lehet számítani rátok?

Többet ilyesmi nem fordul elő, fogadkozott a harmadik, és kérte, hogy hozzanak neki egy széket. Naiv bizalommal nézte a társaságot. A másik két birkózó azonnal felugrott, a karjánál fogva megragadták hasonmásukat, az ablakhoz taszigálták, az öltönyös ki is nyitotta nekik, és már meglendítették, hogy kidobják az ötödikről az utcára, amikor a harmadikuk kiszabadult a kezükből és Kovácsné elé vetette magát. Kegyelem. Nem akarok meghalni. Csak most születtem. Olyan szép az élet. Legalább ebből a finom levesből hadd ehessek egy kicsit!

Ne adj neki enni, mondta a részeges, mert akkor itt ragad.

Hogy lehetne kevésbé durva módszerekkel megszabadulni tőle?

Az öltönyös egy szelencét vett elő. Ide kell visszakerülni.

Nem fog beleférni, aggodalmaskodott Kovácsné.

Elég egyetlen kis körömdarabkája.

Ne, élni akarok!

Körömöt vágni neki, rendelkezett Kovácsné.

Öt perc elteltével már megint csak nyolcan voltak. Ideális család. A gyerekek hatalmas könnyekkel siratták a harmadik birkózót.

Akkor folytatom, de közben együnk, mert kihűl a leves.

Már kihűlt. A férfiak nem mertek semmit sem szólani. Haragudtak az öltö-

nyöstre, mert elárulta a szelence titkát. Amiről eddig ők sem tudtak, épp ezért most annál fojtóbb halálfélelem lengedezett fölöttük. Koccintottak a halott emlékére. Tudod, hogy félünk tőled? Mondták Kovácsnének.

A kislány megkérdezte: Anya, mi megbolondultunk?

Nem, dehogy. Lehet, hogy most kezdünk csak tisztán látni. Folytatom. Tehát öten lesztek. Ez jó. Most itt kicsit szűkösen vagyunk, de nem sokáig kell már ezen a helyen élnünk.

Hogy lehet, mami?

Apátok három munkahelyet fog elvállalni, fölvéltva járnak majd dolgozni, kettő mindig itt őrökdi. Én eljövök az állásból, szervezem az életet. Megkövetelem, hogy minden éjszaka legyen hálótársam. Lehetőleg a birkózók. Minél előbb szereztek elegendő pénzt, annál hamarabb költözhetünk egy illetéktelen tekintetűl védett villába. Különben nem bánom, ha dolgozni még egy-két hasonmást beállítotok, de nem akarom egyiket sem itt látni.

Mi nem vagyunk hasonmások, tiltakoztak a férfiak, legfőképp a birkózók.

A léteteket valahogy legalizálnunk kell, a férjem papírjaival mentek majd el állást vállalni, mindennap máshová.

De hiszen én vagyok a férjed, mondta egyszerre az öt Kovács úr.

Persze, persze. De ha nem vigyáztok, mind az öt megy a szelencébe. Add csak ide, fiam!

Az öltönyös idegesen föl pattant, de a többiek intésére átnyújtotta a nagyhatalmú tárgyat. Porcelánból volt, kék festékkel a szentháromságot pingálták rá. Földre a jóságosan szakállas Atyát, aki karjait széttárva egy csodálatos madarat enged a kereszten függő Jézushoz repülni.

Ennek csak azért kell nálam lennie, nehogy eszetekbe jusson egymás ellen fordítani.

Te szeretsz minket?

Persze, te kis csacsi.

Ezt melyikünknek mondtad?

Kovácsné gyorsan felpattintotta a szelence fedelét. Ezt melyiktek mondta? Nem tűnök féltékenykedést. Ez a sikerünk alapja.

Elég lesz, ha egyszerre csak egyvalaki van itthon, négy állást is vállalhatunk. Mondták.

Nem. Én nem akarok soha egyedül maradni. Egyvalaki itt a ház körül segít nekem, a másik bevásárol, ügyet intéz. Meg aztán hivatalosan ti egy ember vagytok. Nem lehettek álláshalmazók.

Mi nem hivatalosan is egy ember vagyunk.

Ezt már eleget hallottam. Én ilyesmit nem is várok el tőletek. Legyetek csak az, ami vagytok, és dolgozzatok az én Kovácsom sikeréért.

Az ebéd elfogyott. Ebéd után sétálni akartak. Kovácsné öltözködés közben végignézett rajtuk. Majd minden ruhából kell öt rend, mindig egyformában kell legyetek az utcán, hogy ne tűnjön föl az ismerősöknek, ha egy másikatokkal is találkozik, és persze együtt mutatkoznotok soha nem szabad.

A séta csak a következőképp volt elképzelhető. Először a részeges indult el egymaga, ő úgysem ment messzebb a sarki kocsmánál. Két perc múlva az öltönyös vágott neki a kislánnyal. Aztán a házikabátos a fiával. A végén a két birkó-

zó belekarolt Kovácsnéba. Azt fogják mondani, hogy Kovács úr külföldön élő kertestvére látogatott el hozzájuk.

Séta közben Kovácsné két dologra lett figyelmes. Hogy a nők irigyen nézik két lovagja miatt, és hogy a gyerekek megmosolyogják a kackiás bajszokat.

Mikor hazaértek, kijelentette, hogy a bajszoktól azonnal meg kell szabadulni. Beterelte őket a fürdőbe. Előbb az olló járt körbe, aztán a borotvapamacs. A levágott bajszokra Kovácsné kis szalagokat kötött, mindegyikre gondosan ráírta egyikori viselőjének nevét, majd eltette őket a nippek közé egy fekete porcelántégelybe. A szekrény túloldalára pedig, a bajszoktól a lehető legmesszebbre, beállította a szelencét. Kulcsra zárta az egészet, és a kulcsot a zsebébe sülyesztette.

Az életünk és a halálunk immár a te kezében van, mondták. Este, mikor az ügyvéd aggódva telefonált, hogy hol késlekedik már, és akkor holnap aláírja-e a keresetet, Kovácsné hangos szóval kiadta az útját, latornak nevezte, aki visszaél az ügyfelei kiszolgáltatottságával. Széles családja közben a háttérből hallgatta, megtapsolták, amikor letette a kagylót. Pezsgőt nyitottak a szabadulás örömeire.

Ha tovább erősködik, együtt elmentek, és megveritek.

Nem azt mondtad, hogy nem mutatkozhatunk együtt?

Majd külön utakon mentek, az meg jó is lesz, ha ő mindegyiket meglátja. Legalább azt hiszi magáról, megbolondult.

Kovács úr egy hét késéssel igazgatóhelyettes lett a cégnél, ahol addig dolgozott. Kovács úr droggal kereskedett a kiskocsmá hátsó helyiségében. A Kovács ikerrek vállalkozást indítottak, pénzbehajtóként éltek világukat, ha nem akadt munkájuk, késő este szabadon választott pácienseken gyakorolták tudományukat. Kovács úr házikabátját szalonkabátra cserélte, elegáns éttermek beszállítója lett, az egyiknek hamarosan tulajdonosa, amiben a két birkózó is segítségére volt.

Fél év elteltével sikerült Kovács úrnak felesége vágyait valóra váltva egy hatalmas villát vennie. A világtól elzárt épülethez jókora kert is tartozott. Kovácsné akkor engedélyt adott egy kertész, két portás és egy gondnok felvételére. Mindegyik maga Kovács úr volt, Kovácsné gyanította, hogy illegalitásban még többen is élhetnek, de nem sokat törődött a dologgal. Ha azonban keresztezte valamelyik ilyen idegen az útját, annak egy hajszálat, ha módja volt rá, még aznap este beledobta a szelencébe. Olyankor mindig föltámadt a szél, és hevesen tépte a villa körüli fák ágait. Az ablaktáblák remegtek, és néha még egy szárazvillám is lecsapott. Kovácsné elgondolkodott, gyilkos-e ő tulajdonképpen. Úgy érezte, hogy nem. A szeme könnytelen maradt, bement a fürdőbe, megmosta a kezét, bár az tiszta volt. Amikor mosni kezdte, alig volt mi felhabozzon a fehér és már kicsit petyhüdt bőrön. Avval vigasztalódott, hogy öt férjét néha megcsalta a gondnokkal, vagyis Kovács úrral, aki szikár elfogódottsága ellenére meglepően jó szeretőnek bizonyult.

Kovácsné egymagában csak ruhát meg ékszereket vásárolni járt el otthonról, olyankor egy kis Renault-t vezetett, a sötétített üveg mögött nem lehetett kivenni az arcát. Egyszer azonban, amikor a Váci utca környékén leállította a kocsit, két furcsa arcú alak lépett oda hozzá, alighogy kiszállt. Két rendőr volt az, akik a férje ügyei után nyomoztak. Mutatták az ő nevére szóló idézést, és egy rendőrség által még ma is birtokolt, egykor a besúgókkal való találkozásra szolgáló lakásra vezették. Kovácsnénak ideje se volt meglepődni, és máris egy kényelmes

fotelban ült, a várta és a bazilika kupolájára nyíló kilátásban gyönyörködött. De azt is látta, ami odalent az utcán történik. Mikor konyakot töltött neki a két jól öltözött, de ripacsképű férfi egyike, a másik meg egy csomó aktát helyezett az üvegasztalra, ő rémulten sikoltott fel. A padlógig érő üvegablakon át megpillantotta, hogy a kocsját, amellyel pedig szabályosan parkolt, épp elviszi egy rendőrségi szállítóautó. Segélykérően nézett a két civilruhásra, mint aki azonnali beavatkozást remél tőlük. Amelyik az italt tette elé, csak legyintett. Tudunk róla, nem lesz semmi baj, mondta a másik.

Ez volt az a pillanat, amikor már a kötélidegekkel megáldott Kovácsné is megijedt.

A két rendőr nyilván erre várt, azonnal levetették a mézesmázos arcot. Ezt szó szerint is érthetjük, a ripacs ábrázatok ugyanis gumimaszkok voltak, úgy húzták most le magukról, mint az elhasznált kotont.

Kovácsné azonnal megismerte a férjét.

Mindannyiunk nevében beszélek.

De nagyra vagy magaddal, Jóska, mondta Kovácsné azon a hangon, melyet az események kezdete előtti este óta nem kellett használnia a férjével szemben.

Ne haragudj, a bocsánatodat kérjük, de más módot nem tudunk találni rá, hogy beszélhessünk veled. Meg kell értened, hogy ez így nem mehet tovább. Hiszen mi állandó halálos fenyegettetésben élünk.

Ki nem?

De mi nemcsak a haláltól félünk, hanem tőled is, aki gyorsabb vagy nála.

Mit akartok?

Nem tudod?

A szelencét.

Na ugye. Már rég meg kellett volna semmisítened.

Igen, erre magam is gondoltam néha.

Örülök, hogy lehet beszélni veled. Hol van?

Mostanában mindig magamnál hordom. Mondta, és a retiküljéből elővette a csodálatos kis tárgyat. Azonnal odanyújtotta a hallgatagnak, aki alig szólalt meg, csak az italt töltögette. Ő valahogy jobban tetszett neki. Az utóbbi háromnegyed évben hihetetlen gyakorlatra tett szert a Kovács urak megkülönböztetésében. A hallgatag bólintott. Maga elé helyezte a szelencét, és meredten bámulta. Nem szívesen érintette meg. A beszédes azonban megtörte a feszült csendet.

A szentségit, te megint át akarsz dobni engem. Ez csak egy másolat. Már egy ideje figyeljük a Kovács-ház ügyeit, tudjuk, hogy porcelánkészítőnél jártál a múlt héten.

A hallgatag odafordult hasonmásához, bár a lényegét tekintve nem sokban hasonlítottak, kezét a férfi vállára tette. Mért vagy ilyen bizalmatlan?

Csak nem szeretnék meghalni.

Könnyen megbizonyosodhatunk, mondta a hallgatag, baljával fölnyitotta a szelencét, és jobbját a másik válláról levéve elhúzta fölötte, mintha varázsolna. Kovácsné elvigyorodott. Ebben a pillanatban a beszédes megértette, mi történik, ne, mondta, de már késő volt. A szobát nagy dörrenés rázta meg. Kovács úr, egy kis fényt és semmiszagot hagyva maga után, eltűnt.

Kovács úr, ez az agyafúrt alak lesöpörte az asztalról a szelencét, hogy elta-

possa, vagy már az eséstől eltörjön. Azonban a szőnyegre pottyant, aztán, mint valami gumilabda, pattogva eltűnt az ágy alatt. Odakint a teraszon váratlan léglökések remegtették meg a cserepes virágot, hallani lehetett, ahogy a vaskorláton fútyúl a szél.

Kovács úr nagy döbbenetére aznap a felesége nem aludt otthon. Mikor éjfél után telefonáltak a rendőrségre, hogy bejelentnék az eltűnését, a diszpécser bizalmasan csak ennyit mondott. Már tudunk a dologról. Az intézkedés folyamatban.

Kovácsné a szeretője, Kovács úr kölcsönlakásában töltötte az éjszakát, nyolctól éjfélig a legrafináltabb pozitúrák gyakorlásával igyekeztek halálra fárasztani a másikat, hogy az elaludjon végre, és a szelence után nézhessen, aki ébren marad. Éjfélkor Kovács urat egy pillanatra csakugyan elnyomta az álom, a meztelen Kovácsné azonnal a padlón termett, és elkezdte végigkutatni az ágy alját. Kovács úr egy szemhunyásnyi idő múltán fölriadt, tovább folytatták orgiájukat hajnali ötig. Akkor Kovács úr rosszul lett, a mellkasát tapogatta. Kovácsné orvosért telefonált, de mire meg tudta adni a címet, amiről sejtelve sem volt, és egy mesével alátámasztotta, hogy mindezen adatok hiányos ismerete ellenére a vész valószínű, Kovács úr már meghalt.

Taxival hajtattott haza, mitután a legszükségesebb formákat elintézte. Délelőtt tizenegy órakor ért a házhoz, de Kovács úr, a portás nem volt a helyén. Alig tudta kinyitni a vaskaput, hogy bemenjen. Jóformán nem is ismerte a saját kulcscsomóját.

Nagyon aggódott a kocsija és a szelence sorsa miatt. Az is nyugtalanította, mi lesz most, hogy a férje hivatalosan meghalt. Ha tudnák, hogy az csak az egyik volt, és nem is az ötből!

A házban mozdulatlanság terpeszkedett. Elég, ha egy éjszakát nem töltök itthon, és rögtön minden megáll. Haragudott a férjére, úgy érezte, mégsem változott egy csöppet sem. Valószínűleg az a tévénezős, tréningruhás az eredeti. De a többi is ugyanolyan. Ő legalább őszinte. Ellenérzésében csak megerősítette, hogy az asztalán megtalálta a fia neki szóló levelét.

„Anyá, nem tudtalak megvárni, az egyik haveromnál alszom. Valahogy az anyamra megy ma apa. Meg a kertész, meg a portás. El akarok költözni tőletek.”

Ettől egy kicsit azért megsajnálta önmagát, sőt a férjét is. Hahó, hol vagytok, kiabált bele az élettelen mozdulatlanságba, erre, mint valami fehér árnyék, az egyik távoli szobából sírva szaladt oda hozzá a lánya.

Hát te, hogyhogy nem vagy iskolában?

Elfelejtettek elvinni.

Kovácsné csak akkor értette meg, mi történt, amikor az egyik szobában egy rend öltönyt talált emberformára rendezve a földön heverni, inggel, nyakkendővel, a belső zsebben mobiltelefonnal, a másikban egy szalonkabátot bársonypapucsra hullva (mintha a test úgy szállt volna ki belőlük, mint halottból a lélek), a lehalkított tévé előtti fotelban pedig alsógatyát meg mackófelsőt, amire egy sör volt üvegestül rádőlve. A szeszfolt fölött muslicák keringtek. Kovácsné szemébe könny szaladt. Bezárkózott az öltözőszobájába, hogy fekete ruhát keressen magának.

A cukor

Kali Kingának

Ismerek egy nőt, aki elég sok embert ismer. Vagy ahogy ő mondja: nagy a kapcsolati tőkéje. Sokkal nagyobb, mint az enyém, mégsem irigylem érte. Sőt.

Mindketten ismertünk egy férfit. Pontosabban annak idején, amikor azt hittük, hogy ismerjük őt, nem is annyira férfi, mint inkább még bácsi volt, ma viszont már tudjuk, hogy gyerek. Nincs ebben semmi mágia. Egész egyszerűen vannak férfiak, akik már gyerekkorukban bácsik. Üveges a tekintetük és májfoltos az arcuk, az ajkuk pedig cserepes. Születésük után soha nem tudott kisimulni a bőrük: ráncosak maradtak, mert az arcukra száradt a placentá, és nem csak az ábrázatuk, de a tekintetük is megrökönyödött egy életre. Azóta is rökönyödve néznek a világra, és benne minden nőre, akiről fojtott hangon, nagy tisztelettel beszélnek. Az édesanyjukról viszont, aki az arcukon felejtette a placentáját, soha egyetlen szót sem ejtenek, és titokban tündékről álmodnak, akiknek nincsen és remélhetőleg nem is lesz méhlepényük soha. Mindezzel együtt istenítik a pinát, de csak kívülről, mert nem akarják elképzelni, hogy mi lehet a pinában legbelül. Számukra idekint van a gyönyör, a kert szépséges kapujában, odabenn ájulás és aléltság vár rájuk.

Ismeretségünk ezzel a bácsival akkor kezdődött, amikor az odabentet még nekünk is nehéz volt elképzelni. Az odabent idegenszerűségét, ahogy az már lenni szokott, néhány korábbi ismeretség okozta, talán a legelső ismeretségek egyike. Az ismerősnő, aki hagyománytisztelő, ennél fogva nemcsak hiszi, de tudományosan kutatja is a családfő férfitorzót modelláló archetípusát, ebben a kérdésben az édesapjára esküszik; én pedig, apakép hiányában, az első fellángolásomra és csalódásomra. De minden egyes alkalommal, így ezúttal is, nagyon szurkoltunk, hogy az odabenn felderengjen végre.

– Hevertünk a szobámban a kanapén, akkor jöttünk vissza a velencei karnaválról, viszkít ittunk, és a messziről jövés előnyeiről beszélgettünk. Pontosabban csak ő beszélgetett, mert késő éjszaka volt már, s én hiába próbáltam nyitva tartani a szemem. Azt mesélte, milyen régóta figyel. Tíz éve. Tíz évig hajkurászta-lak, te, és tessék, most itt vagyok! Közben elbóbiskoltam, de akkorát örült, hogy felriadtam. Örömeben lapogatni kezdte a hátamat. Kolozsváron látott meg először, és egyből belém szeretett. Azóta megvacsoráztunk párszor itt, Budapesten, barátságból, még néhányszor Velencében, ahová költözött, ugyanúgy; most újra Budapest. Hiába is beszélünk róla, könyököltem fel, eddig csak jöttünk, ahogy te monddod, messziről, érkezni viszont még nem érkeztünk meg. Nem kell kiforgatni a mondatokat, felelte erre, és nem lapogatta a hátamat tovább. Töltött a viszkiből, és ki is itta azonnal.

– A hátizsákom még mindig a padlón hevert. Egész éjjel utaztam. Nagyon fáradt voltam. Strapákról mesélt. Szolgálati utakról és nagyon gazdag emberekről, akikkel szolgálati útra megy. Fényképeket is mutogatott hozzá, a mobiljával csinálta őket. Akkoriban az ilyen még ritkaságszámba ment. Nem néztünk egymásra. Ültünk a kanapén, a fotókat nézegettük, és nagy egyetértésben beszélgettünk. Én a vonatútról, az olasz határórról, ő a szolgálatiakról és a nagyon gazdag emberekről. Mivel a vonatútról, nyilván, nem voltak fotóim, csak az övéit nézegettük. Minden egyes képnél beleszívott a cigarettájába, újratöltötte a poharát; én lassan kortyolgattam az enyémből, és hunyorogva próbáltam figyelni rá. Nem sírtam, de csorgott a könnyem. Nem vette észre. Én sem mertem szemügyre venni igazán. Egyszer, amikor előrehajolt, hogy töltsön a viszkiből, lopva oda pillantottam, és láttam, hogy nagyon izzad. Pillangó formájút, ez tetszett. Később pillangó formájú foltokat hagyott a lepedőn.

– Most, hogy eszembe jut, legfeljebb egy békára, ha gondolok. Amikor elfogyott a viszki, rám feküdt. Jobban mondva, dehogy feküdt, fölém kuporodott. A lábai kicsavarodva lógtak le a kanapéről, rettenetes, mintha maga mögött akarta volna hagyni őket, az egész világot, a kezét meg ökölbe szorította, és szabályosan becsapódott a hónom alá. Bumm. Két elbaszott kézigránát. Annyira fáj, hogy elfeledtem megkívánni őt.

– Amikor elfogyott a viszki, megkérdezte, főzön-e kávé. Napok óta nem szartam. Túlságosan szemérmes vagyok. A tűzhelyhez ment, nem is ment, masírozott, a léptei alatt döngött a padló, elszántnak tűnt, s ez úgy hatott, mintha engem is arra buzdított volna, hogy elszánt legyek. Bólintottam. Kérdeztem valamit. Most akkor mi van? Miért nem válaszolsz? Mondom, hogy igen. És cukorral vagy cukor nélkül? Még mindig nem nézett rám. Cukorral. Két csapott kiskanállal. Jól néznénk ki, ha nagykanállal kérnéd! Röhögött. Miért? Mert még ennél is kövérebb lennél. Elszántan matatni kezdtem a könyvei között.

– Rám se nézett, úgy mászott le rólam. Megtelt vele a köldököm. Hozzám vágott egy törülközőt. Megsimogattam volna, ha hagyta volna. Gügyögtem hozzá. De ő csak ült a kanapén, mintha ott se lennék, és vakarózott. Most akkor bújjak oda, és vakarjam meg? Kimentem inkább a fürdőszobába.

– A fürdőszobában minden csillogott. Két piros, szívecske formájú szőnyeg terült el a zuhanykabin meg a vécékagyló előtt. Az egyiknek, ha jól emlékszem, a zuhanykabin előttinek, kiszívta a nap a színét. Teljesen fakó volt. Kinek a szíve ez? Leültem a vécére. A talpam a vérpiros anyagba süppedt, szemben, a radiátoron tükör volt, abban néztem magam. Az ölemben könyv, a fürdőszobapolcra vettem le, a nappaliból végül szégyelltem behozni, mert az túlon túl feltűnő lett volna, mintha az eszköz a maga szemléletességével ad absurdum szentesítené a célt, ki se nyitottam, csak néztem magam. Szép voltam. Ragyogott az arcom. Ritkán tetszem magamnak ennyire. Lehunytam az egyik szemem. A duzzadt szemhéj, ezt akkor vettem észre először, pontosan olyan, mint egy fél nagyszeméremajak. Majdnem tünde voltam.

– Harminc percig voltam benn. Harminc percen át azon gondolkodtam a kád szélén ülve, hogy mit mondjak neki, amikor kijövök. Azt nyilván ő is tudja, hogy nem volt jó. De itt vagyunk. Elérkeztünk. Talán majd most. Most majd megsimogatom.

– Tizennégy órát utaztam, hogy jól kinézhessem magam. Harminc percig néztem magam. Azaz a harminc perc töredékéig, mert végül csak belelapoztam a könyvbe. Híres fotósok aktjai voltak benne. Bárhová nézek, mindenütt pina. A szemem, az ölem. S találkoznak az ölemben a krétázott, merített papíron. Teljesen megrekedtem. A cukros kávé még mindig fortyogott bennem. Soha nem is iszom cukorral. Becsuktam a könyvet és lehúztam a vécét. Lezuhanyoztam.

– A messziről jövés alatt nyilván az időt kellett érteni. Hiszen ott voltam! Illetve, ő volt itt. Álltam a fürdőszobaajtóban, és néztem a hátát. Gyönyörű háta volt. Még mindig vakarta. Véresre vakarta. Két perc alatt ment el, vagy még annyi se. Én viszont harminc percet ültem a fürdőszobában. Ezalatt a harminc perc alatt kizárólag csak magához nyúlt. Az teljesen mindegy, hogyan. A húsáig vakarta magát. Nyilván büntetésből.

– Annyira idegen voltam, a szépségemmel együtt, mindenemmel együtt, így ruhátlanul. Az idegenség olyan, mint a hazugság. Beléd megy, jobban mondva eleinte beléd kérezkedik, ekkor még nem fáj, de aztán gyilkolni kezdi a lelkedet, végül eggyé olvadtok. Eggyé olvadtam a saját idegenségemmel. Képtelen voltam meztelenül kijönni a fürdőszobából. Be kellett takarni az idegenséget. A vágy, ami miatt tizennégy órát utaztam, és ami a tizennégy óra alatt végig ébren tartott, most teljesen eltűnt. Ha ott, a Santa Lucia pályaudvaron mindjárt azzal kezdi, hogy magához szorít! De nem. Kaptam az arcomra két puszit. Puszi, puszi. Angol barátaim szoktak élcelődni ezen. Gush, még a köszönésükben is ott a pina!

– Nem hagyta magát megsimogatni. Lógott a cigi a szájából, úgy húzta fel a gatyáját. Úgy emlékszem, micimackós gatyája volt. Soha többet nem láttam gatyában őt.

– Ahelyett, hogy megsimogattam volna, visszaültem a kanapé szélére. Összeszorítottam a combomat. Lábujjhegyen tartottam a teljes testsúlyomat. Reszketni kezdtem, mint mikor rosszul ül a vécén az ember, és megnyom valami ideget. Lezuhanyoztál. Kicsit mintha kérdezte is volna, de inkább megállapította. Ebben a kérdésben már benne volt minden, ami ezután következett. Persze ezt ott és akkor ki vette volna észre? Én a vágyra koncentráltam. Hogy előkotorjam valahogy. Benyúlt a hónom alá, de ahogy benyúlt váratlanul, összecsípte a bőrredőket, és felszisszentem. Azt hitte, ez már vágyból tör elő. Felemelt. Az ég felé tartott, mint egy újszülöttet. Elszántan nézett. Kicsit csókolóztunk, azt is megmegszakítva, mert folytatta a szolgálati utakról szóló beszámolót. Meg kellett várni, amíg az emlékezés kifújja magát. Bevitt a szobába. Nemsokára, úgy egy-két percen belül, vagy még annyi se, pillangók repültek be az ablakon, kicsit köröztek, majd a lepedőre szálltak. Velencéből semmit se láttam.

– Miután elutazott, írt néhány smst. Az elsőben kívánt nagyon, a másodikban szólított álmában, de nem jelentem meg, ezért a harmadikban szakítottunk.

– Smsekkal kezdődött az egész. Hogy s mint? Azt hiszem, ez volt az első. A második egy hét múlva érkezett. Miket csinálsz? Vagy valami ilyesmi. De lehet, hogy akkor is ugyanazt kérdezte. Hogy s mint. Sőt a harmadikban is. Minden válaszómmal egy hajszálnyit előbbre nyomultam. Szegény, lehet, egy kicsit bártortalan. Addig-addig, míg arra nem kért, küldjem el az egyik bugyimat. Nem küldtem el, inkább elvittem neki én magam.

– Volt egy fényképem magamról. Tejszínhabbal és eperrel töltött kehely. Egy aktfotós barátnóm csinálta. Az egyik szerelmem a légióban szolgált, neki készült, de szakítottunk, mielőtt elküldhettem volna. Így aztán ennek küldtem el. A kívánás, amiről írt, meg a hiány, amiről a másodikban szintén, a szakításnál erősebbnek tűnt. Te hülye vagy, bazdmeg? Ezt nem smsben írta. Erre már felhívtam. Honnan tudhattam volna, hogy a munkahelyén nézi meg, és a jpg formátum teljes képernyőméretben tölti be magát? Az egész cég a te tejszínhabos, eperes, kandírozott pinádat nézte!

– Miután elutaztam, sokáig nem jelentkezett. Két teljes napig. Iszonyú, hogy el fogja felejteni a pillangókat. Zaklatni viszont nem akartam. Két nap múlva, óvatosan, hogy ne zaklassam, mégis beérdeklődtem magam. Nem, nem, de hogy felejtettem el. Azóta is csak dolgozom és dolgozom, és a párnámat ölelem, ahelyett, hogy téged ölelnélek, holnap pedig szolgálati útra megyek. Küldj egy fotót magadról, cicám, s én esküszöm, kiteszem a telefonom képernyőjére, hogy mindig ott legyen, az orrom előtt, az a mézédés, cukros kis pinád. Boldog voltam. Ha kitart ez a szerelem, akkor mindig lesznek szolgálati úton készült új fotók, és majd nézni fogjuk őket. Sőt, amíg szolgálati út van, és ha hihetek neki, akkor csak az van, addig szerelem is van.

– Amikor letettük a telefont, szégyenemben elsírtam magam. Hogy lehetek ilyen hülye? Hogy kompromittálhatom szegényt? Ki kellett volna nyomtatni, annak rendje és módja szerint, úgy küldeni el. Borítékban, az otthoni címére, a postabélyegző helyét pedig előbélyegezhettem volna a rúzsos ajkammal. Borzalom, akkor él az ember, ha szeret. És akkor hal meg a fantázia.

– Körülbelül egy hét múlva jelentkezett. Belefogytam a némaságba. Azt írta, hogy lassan elküldik a rabszolgákat a cukornádültetvényről szabadságra, és nagyon szeretné, ha nem henteregnék velük. Nem nagyon értettem, de sejteni véltem, hogy a közelgő szabadságán kéne üdvrivalgani. Megírtam neki, hogy legyen nyugodt, semmi ilyesmit nem fogok elkövetni, meg hogy a cukornádültetvények nagyon messze vannak, a rabszolgák pedig nem engedhetik meg maguknak a Budapestre szóló repjegyet. Van egy, írta ő, aki megengedheti. De sajnos annak is inkább a lábtörő helye. Most mit akar ezzel mondani? Megkérdeztem az egyik távkapcsolat-szakértő barátnőmet, tejeskávéra bőrzött magány, szerinte örülnöm kéne, hogy végre jelentkezik. Nem volt mit tenni, örültem.

– A fotós incidenst követően körülbelül egy hétig nem válaszolt az smseimre, és a telefont se vette fel. Megmakacsoltam magam. Tudtam, hogy még pár napot kell kibírnom, akkor úgyis jönni fog, mert mielőtt kitelepült volna, hátrahagyott néhány elintézetlen ügyet. Ha ilyen lelkiismeretes, gondoltam, akkor engem is el fog intézni, mint hátrahagyott ügyet, s ebben ott van az az ötvenszázalékos esély, hogy nem mindörökre. Különben is, hol szállna meg, ha nem itt?

– Alig néhány nap volt hátra az érkezéséig. Alig írt. Nem baj, írtam én helyette is. Az ember szomorú. Az ember kivár, mert okos. Az ember fáradt, mert Magától semmi hír. A hír magától nem jön át. Hát így élünk? Édes egyetlenem, én mégis nagyon szeretlek. Tudtam! Tudtam, mit kell írni, hogy ezt a választ kapjam. Még akkor is, ha ez a válasz a saját hangomon érkezik. Százszor olvastam el hangosan, hogy százszor mondja el.

– Semmi. Már egy hete még mindig a semmi volt. Rég itt kéne lennie. Álltam

az ablakban, zuhogott az eső, óriásira nőtt az alvóvároshang. Minden nesztelenség ellenére fülsiketítő éjszaka volt. A szemléletesség kedvéért mondhatnám azt is, hogy egész éjjel ötven négyzetméteren bolyongtam, de minek. Egy helyben ülve vártam a reggelt. Néha, amikor már túl hangosnak tűnt a város, befogtam a fülem. Még annál is hangosabb lett. Megnéztem egy filmet. Egy pasas beleőrül abba, hogy a felesége eltűnése után nyomoz. Jobban mondva abba, ahogy nyomoz, mert egy idő után az asszony eltűnése már nem is fontos neki. Ül valami stúdióban, forog a tekercs, a rögzített beszélgetések helyett csupa sisterség és zörej, a tekercs hangjai. Koccan két pohár, vagy mi, aztán csend, csend, a sisterség is leáll, hangtalan zokogás. Visszapörgeti, a tekercs túlsisterségi megint, ha volt egyáltalán, a beszélgetést, és nem tud rájönni, hogy hallott-e emberi hangot, vagy koccant két pohár. Mindig ugyanott állítja le, a csendnél, a nőt félkockányira se lehetett látni. Legalábbis addig, amíg ébren voltam, nem.

– Úton volt már. Végül is autóval jött. Hívott, amikor elindult. Kérve kértem, vigyázzon, hogy vezet. Ne siess, szívem, egy kerek hónapot együtt leszünk. Jó, jó, nem sietek. Majd még írok az útról. Na csá. Na csá? Biztosan rosszul hallottam, beszűrődött az utcazaj, na csók, ezt mondta, igen, igen, ezt kellett, hogy mondja.

– Na végre! Úton van. Meg se kérdeztem, egy hétig hová tűnt el. Én voltam a hibás. Most jön. Hajnal van még. Ez a lényeg. Ráadásul itt lesz egy egész hónapot.

– Kicsit idegen volt, amikor megérkezett. Kipakolgatta a holmiját. Szerettem nézni, amikor egy férfi pakol. Mi van, bazdmeg, nem segítesz? Éppen felnyalábolt egy halom gatyát, és az egyik lecsúszott a kupac tetejéről. Selyemből volt és micimackós. Jaj, dehogynem, csak olyan jó nézni, hogy itt vagy! Na, menjünk ki, igyunk valamit! Nem szeretkeztünk semmit, mert fáradt volt. Kimentünk inni. Nagyon boldog voltam. Egyre többen jöttek látni őt. Néha, amikor túl sok idegen érkezett egyszerre, lemaradtam a beszélgetésekről. Hátradőltem, és hallgattam őket. Hát igen, ezt hagyta itt. Ezért olyan elvadult. Csak mosolyogtam, és néztem őt. Időnként a telefonjáért kapott, hogy megnézze, hány óra van.

– Írt, hogy már itt van, de amikor megállt egy pénzváltónál, belefutott valami régi haverokba, és nem tud elszabadulni. Tudod, hogy van ez, bocsáss meg. De igyekszem lelépni, amint lehet. Óránként írt, hogy na még egy kicsi, és vége van. Mindjárt jövök.

– Kezdem elfáradni. Sötétedett. Az egyik nővel a gyantázás hátrányairól beszélgettünk. Hiába lesz szép és sima a bőr, ha jó a kozmetikus, ha nem, előbb-utóbb megereszkedik. Félóránként villogott a kijelzője. Nem az órát nézi, viszont egyre idegesebb. Valaki a csapatból azt indítványozta, menjünk fel a várba, mert nagy tömeg érkezik. Hová? Ide? Az illető szemberöhögött. Nem, dehogy, a várba. Bruhaha. Röhögött tovább. Jó vicc lehetett, mert mindenki vihogni kezdett. Ő is. Még mielőtt elmagyarázhattam volna, hogy az ember sose tudja, fusson-e a tömeg előtt, vagy inkább utána fusson, már senki se tudta, min röhög. Ő fizetett mindenkinek.

– Kezdettem elegem lenni. Kábé öt órája mindjárt jön. Hol vagy? Odamegyek. Még egy kicsit bírd ki! Nem, nem, odamegyek. Abban maradtunk, hogy ha egy órán belül nem sikerül meglógnia, megírja, hol van. Éjfél is elmúlt. Nem írt. Felhívtam az egyik barátomat. Ki tudja, hátha együtt vannak. A várban? De hogy kerültetek oda? Azt találtam ki, hogy a meglepetésen túl is meglepem valamivel.

Kicsit még szorongtam a kandírozott fotóm miatt, de nem hagytam, hogy az emlékezés eltántorítson. Álljon el a lélegzete, amikor meglát, álljon el!

– Már pirkadt, és még mindig nagy volt a hangzavar. Mintha egy filmet néztem volna valami kertmoziban, ami kertmoziban játszódik. Csíptek a szúnyogok, lehet, hogy ezért szakadozott a film. Le kellett csapni őket, s utána még hosszan vakargatni a helyüket. De az is lehet, hogy mint hajnalban szokott, egy-egy folytatólagos mozdulat vagy mondat megkésve érkezett. Hirtelen minden mondat és mozdulat teljesen megszakadt. Csend lett. Mindenki a bejárat felé nézett. Egy szép és sudár pillangó vonult be délcegen. Körözött az asztal felett, majd megpihent a vállán. Az ő vállán. Mit csinálsz, bazdmeg? Mondtam, hogy hívlak én! A pillangóarcú lány felemelte a fejét. Rám nézett. Ő ki? Semmi közöd hozzá, bazdmeg! Tűnj el innen! Mielőtt eltűnt, pontosabban ellibbent volna, beleharapott a vállába. Felüvöltött. A pincérek odacsődültek. Na, tűzettek innen szépen, gyerekek! Jó, jó, megyünk már, megyünk. Ilyenkor értem meg magam. Hogy miért mentem innen el. Itt nem normálisak a nők. És szorosan átölelte a derekamat, úgy sétáltunk haza.

– A pillangómaszkot, amit a velencei karneválról hoztam, ő vette nekem. Álltunk a forgatagban, és megkérdezte, mi akarok lenni. Pillangó, mondtam, és le-sütöttem a szemem. A pillangók nem szégyenlősek, mondta ő, és megcirógatott. Rövid életűek, ezért tudják, hogy az életben semmi nincs, ami szégyellnivaló. Ilyeneket is tudott.

– Otthon kibontottunk egy üveg chiantit. Ültünk a sarokban, bögréből ittunk, mert nem voltak poharaim. Még mindig hajnalodott. Rágyújtottunk, koccintottunk. Hosszan nézegette az ikeás bögréjét, gondoltam, üvöltöni fog megint, ahogy mindig, ha kicsorbult a belülről látott tökély, megszokta a magánnyal onjáró, együtemű dolgokat, s ezeket hitte tökéletesnek, de nem. Leszegett fejfel csak annyit dunnyogott, hogy ő igazán nem érti. Nem érti, fél év alatt hogy' a faszba nem sikerült berendezni a lakásomat. Amikor a mondat végére ért, felemelte mégis a hangját. Előlről kellett volna kezdeni mindent, amit korábban, ha egymást nem is, de a fotókat nézve, legalább tízszer megbeszéltünk. A nyomorúságos bennrekedést önmagunkban, amit a világból való kinnrekedésünk okoz. Untam volna. Önmagam és a világ között félúton, fotónézegetés közben, odáig már eljutottam, hogy némely esetben fölösleges ellenkezni oly nagyon. A szájához emelte a bögrét, de nem ivott belőle. Megszakadt egy pillanatra a mozdulat. Majd visszakézből, onnan a szájától, a falhoz vágta a chiantis bögrét. Rám meredt. A kezem után kapott, s én szétkulcsoltam a bögrémre fonódó tenyere-met, kinyújtottam a jobb kezem, hogy megérintsem és megnyugtassam őt, de a keze elment az enyém mellett, kikapta a bögrét a kezemből, és azt is a falhoz vágta. Két bögre chianti csorgott le a frissen festett falon. Fröccsent persze a padlón is, mindenütt. Ha a némaságnak lennének fokozatai, és a legalsó fok a semmi volna, akár halott is lehetnék, annyira megkukultam. Felállt, és az ablakhoz hátrált. Az ablaknál, mint egy rúdugró, aki látványos elhivatottsággal, és egy kicsit a közönség buzdítására is, beméri a műsorszám paramétereit, elkezdett előrehátra hajladozni. Majd egy rúdugró lendületével elrugaskodott, és bumm, nekicsapódott fejfel az ajtónak. Felzokogott. Még háromszor, kicsiben, elismételte a mutatóvány utolsó mozzanatát. Megölelte az ajtót, vagy inkább ráfeküdt, és

ahogy szétterült rajta, a háta, mint egy hatalmas vitorla, ami kifogni készül az összes szelet, megfeszült, majd háromszor beleverte a fejét az ajtó lapjába. Nem is hasadt fel a bőr, vagy ilyesmi. Kézfejjével megtörölte a homlokát, látta, hogy nem véres. Visszament a szoba közepébe. Hogy egyszer egy évben, amikor hazajövök, akkor is a gyantázásról kelljen hallgatnom a faszágaitokat! Reggel lett hirtelen. Nem volt ereje újból nekifutni. Leroskadt, egy kicsit megpihent, aztán összecsomagolt, és adott az arcomra két pusztit. Azt mondta, elnézést. Majd a bejárat ajtójánál azt, hogy köszönöm. A chiantifoltokat nem takarítottam le rögtön. Megittam a maradékot. Üvegből. Aztán lefeküdtem. Amikor felébredtem, pillangók voltak a falon. Fogva tartotta őket a magas cukortartalom. Nem sírtam, csak évek múlva, amikor az ikeás komóddal eltakartam végre őket.

– Másnap reggel, először annyi kialvatlan hét után, nyugodtan ébredtem. Nem kellett megnézni, ott van-e a levélkeikön a telefonom kijelzőjén. Nem kellett várni a semmire. Kezembe vettem a készüléket. Használatlan lesz ezután, gondoltam, és mintha csak rá akart volna cáfolni erre, máris a tenyeremhez olvadt a lucskos műanyag. Már tudtam, mit kell tennem. Gondolkodás nélkül felhívtam a lányt, aki a tegnap vele volt. Nyomozni se kellett utána túl sokat, rövidre zárta magát az ismeretségi kör. Kihívtam sörözni, hogy elnézést kérjek tőle. Miért mennék, kérdezte, de végül kijött. Amikor meglátott, megremegett a szája sarka, nyomban el is csitította egy szál cigivel. Eleinte feszengett, aztán kibökte, hová fajult az éjszaka. Csak úgy szakadtak belőlünk az emlékeink. Soha többet még egyszer! Szubmisszió, basszus, üvöltöttem néhány sör után. Misszió, szubbasszus, rikoltotta ő. Elcsuklott a hangja. Nem akartam, hogy sírjon. Mindketten sírtunk volna. Szerintem ez egy jó történet, mondtam, mert tudtam, hogy ír, és próbáltam rábeszélni, hogy írja meg. Az oké, felelte, és gyorsan vette a levegőt, ahogy nőtt benne az adrenalin meg a szomorúság, fogyni kezdett körülötünk az oxigén, de arra még várni kell, még nem tudom néven nevezni őt. Legyen Rubáti bácsi, indítványoztam. Értetlenül nézett rám. Tudod, a bacci rubatiból, ez olaszul ellopott csókokat jelent, nem? De, de, ez jó, és közben még mindig tagadólag rázta a fejét. Kiitta a sört, fizettünk, és csak annyit mondott:

– Nem tudom, na. Akkor sem tudom.

A mai napig nem tudom. Pedig évek óta nem hallok felőle. Az ismerősnő, akivel egy szempillantás alatt összebarátkoztunk, befőttesüvegben színes, pénisz alakú pastát ajándékozott a születésnapomra. A befőttesüvegen, amit, ki tudja, honnan szerzett, ő úgy emlékszik, horvát kandis cukor volt benne eredetileg, tény, hogy sokféle kacatot őriz, amik szemléletessé teszik a történeteit, hivalkodóan domborodott a következő felirat: sms. A befőttesüveg, a történet minden egyes évfordulóján, bárhol is van éppen, imbolyogni kezd, majd a padlóra zuhan. Esett már le egészen magasról is, mégse törött össze. Értem én. De azóta se írok smst senkinek.

Hajnal az ágyban

*Köhögsz álmodban. Másik oldaladra
fordulok át. Karod homlokodon.
Élünk még. Semmi nem természetes.
És éjszakánként mennyi alkalom,
hogy átgondoljam, mért és mit nem értek.*

*Az ember azért lesz szerelmes, mert kettesben akar maradni,
és mert elhiszi, önmaga becsapása fenntartható egy életen át.
De persze sose voltunk ebben a házasságban ketten:
előbb az orvosok, akik iránt bizalommal kellett viseltetnem, mert úgy diktálta a kényszer,
a hangzatos érvek, a megvitathatatlan, a kizsákmányolás, hisz irigységből fogadtam
hűséget, csak*

*hogyan ne lehess másé, te viszont mert folytatódni akartál;
aztán a kicsik, végül az Isten; kész átjáróház, soha ketten az ágyban.
Még kérded, mit titkolok? Sosem akartunk egyet, noha egyfele húztunk,
mintha lett volna közös cél, holott csak a remény volt. Most pedig?
Ne intézz azzal el, hogy elkényeztetett
vadóc vagyok, akinek mindene megvolt, azért nem bír örülni
a tökéletesnek, mely minden világok
legjobbika; nem tesz jót a túlságos belenyugvás,
a lázadás ellenben hasznos és célszerű. És nem is jó, s nem is mindenkinek –
ez csak a maszlag, amivel etetnek, hogy elbátortalanodj, elhidd: egyedül vagy,
meg se próbáld, ne merj, ne tiltakozz, és egyáltalán: elég, ha fizetsz, hogy a nagy
elosztórendszereket fenntartsd, mert ők az evolúció legvégső
értelme, hozadéka, a léten a hab, s alattuk keserű, fekete zagy csupán
a forrongó ember.*

*A prostitúció mára egészen beleette
magát mindennapjainkba. Üveges szemmel bámuljuk a lányok-
asszonyokat, akik meztelen fotózást, bártáncot, telefon-
szolgálatot, külföldi urak szórakoztatását vállalták, csak hogy a tandíjat
befizessék, három gyereküknek kenyeret vigyenek, teljesen erényes
céljal, s a tanulság is folyton ugyanaz: nem bűn, amit más is csinál, csak ki ne derüljön,
mert a világ már csak ilyen: kifoszt, hogy önmagad eladni kényszerülj, utána meg
arra hívatkozik, mindezt te akartad; fejedbe veri az önfeladás fortélyait –
ha nem érintenek, semmi se történt; tisztesség, nem kizsákmányolás,
hogymilliók kívánnak, árfolyamod bölcs mérlegeléséből hasznod lesz neked is,
s különben is, ne rúgkapálj, hamarabb szabadulsz.*

Talán nincs erkölcs, csak mérlegelés,
a tett kihívását mely elfogadja,
vagy minden cinkosságot megtagad,
s a rúd rájár, mert élni elfelejt.
Ami képességeire bontja le az embert,
s csak a hasznosat fogadja belőle el, a többit elutasítja,
arra azt mondom: finnyás dögevő, pusztuljon éhen –
de a dolgok meghaladnak. Nem stimmel semmi sem.

Teremni jöttél te, dönteni én,
hogyan kell-e az egész, s milyen feltételekkel.
Arcátlan gögöm a teremtés igazi mása.
Én – én vagyok, s bennem a legbelső kételkedik az adottban,
mely csak kérkedik veled, hogy a lehető legjobb bika,
hisz a győztes azt hazudik, amit akar;
s noha szövetségessé tett a közös sors, más a feladatunk.
Egyedül egyikünk se bírt önmaga lenni, míg kettesben akár
több is: s most, hogy öregsziünk,
kiderül: elvertem mindent, aki voltam, a játékos mímelte csak, hogy él,
mindene volt a szenvedély, hogy értsen, s ezáltal kihúzza
magát a megértett érvénye alól. Az életet védted, én meg az álmot.
Amíg szavakban ki nem szolgáltatja magát az ember, nem történt semmi jóvátehető; titkos rab, akit fogvatartója se ismer, rejtőzöl évtizedig, ám egy nap
eleged lesz, felkelsz, elárulod, ki vagy, ők pedig
csőkulccsal kinyitják a szíved, és megnézik, kiket bújtatsz.

Már nem ébredek fel éjjelente. Vagy talán el se alszom. Se az alattunk lakó vénasszony
üvöltő
tévéjére (egy fess gorilla karolta fel a festményeiért, s ha olykor elhallgat a műsor, másnap
Szalkayné

eszőlős vigyorral kacsázik a gangon, kezében bödön szemét, zilált,
ősz haja leng, boldogan kancsalít, meséli fűnek-fának,
hogyan jobb ízű a szerelem vénén, mint hajdan uracskájával, aki vasárnaponta
a pultra elébe kidöntött egy zacskónyi srófot és anyát,
s ő, Hamupipőke, boldogan, sem a rémálmokra. Úgy kínlódom, hogy allhass.
Mára a hold túl a Hármashatár-hegyen ment le, negyed hétkor, mint ragyogó lámpa,
jobbra a templom tornyától, teljesen valószínűtlenül.
Kapcsolatokat építesz te s szakítok meg én; nem lehet
tisztább és jobb, ami kizárólagosságba taszít; ezért
az esendőség jelképe vagy csupán, én pedig
másban hittem, nem a tényben, s ez erőm
volt, ámde oda. Nézd, a derengés
átleng a szobán; odakint lassan zöldül,
kékül az ég.

Füstölgő pisztoly

Nem kértem senkit, hogy ebbe a moziba behozzon, ámde
Az ott már én vagyok háromévesen: páfrányok alatt zokogok az erdőszélen,
Otthagyt a busz, büntet az óvó néni, mert elveszttem a csoporttól.
Őt: fulladozom a sötét pajtában, ahova bezártál, mert ellenálltam;
Dagadtra böngöm a szemem, néz a tehén melán. Hét: Budaörsön, a reptér
Széle felé futok az életemért, mögöttünk kétfedelű berreg, a pilóta
Hajt le a torzs gyepéről, játszik mivelünk.

Hogy férfinak lenni milyen, egyetlen nő se tudja, mégis
Ők szülnék minket abból a reményből, hogy ez nekünk is élmény
Lesz. De miért ugrott a cowboy a kaktuszok közé?
Mert kezdetben jó ötletnek látszott? A kapocs ha összeköt is veled,
Akkor se vagyok nő, s ugyanazt nem ugyanúgy élem.
Te babázni akartál, én azonban nem akartam egy életen át a babád lenni.
De csak az számított,
Amit te léptél. Hol a bizonyíték?

A férfi egész nemisége kétségbeesett kísérlet arra,
Hogy születése elé visszatérjen, megszüntetve az
Elszakadást: ne hagyj egyedül. Hogy az egészet
Visszacsinálja. Mert ki akarta ezt. Anyák,
Emlékezzetek erre.

Plinius utolsó levele

Felperzsel minket a láva. Igazad van, ésszerűségből
Költöztünk ide, hol a lankák
Oly édesbús-szelíden futnak le a partra,
Szólóim dús gerezdet hoznak a tőkén,
S Róma köztársaság lett, de milyen áron?
Császár vezet; elfolynak a közpénzek, mindegy, a zöld vagy a kék párt
Megvehetőbb épp – fogadunk, vesztünk, szavazunk.

Az embert a körülményei teremtik, azok is törlik el.
Hogy őszinte legyek, sosem értettem Catilinát.
Aki hatalomra tör, minek udvarol a népnek?
Hisz a népfenség nyilvánvaló ürügy, oly megfoghatatlan,
S mint Marcellus rossz komédiáinak, előre tudni a végét.

*Az egész csak kevesek mesterkedése, akik igazgatják
Ezt a vállalkozást, mely azonban csőd a kisembernek –
Bárkire esküdjön is, a pénze ahhoz vándorol.
S meddig tart a káprázat? Míg a polgár az urna elé járul, mert beveszi,
Hogy nincs kiút, csak a Sullák meg Augustusok
Közt választhat. Ugyanakkor ha a voksáért pénzt kér,
Részt a haszonból, amiért a közös boltot segít fönntartani,
Annyi járna vissza, amennyi kárt a mindenkori szenátus
Egy ciklus alatt okoz neki. Ezt a legcélszerűbb volna
A szenátorok vagyonából kifizetni, s ott vannak még
Az oligarchák, mindenki, aki keres ezen a mi hitvány kis
Világbirodalmunkon. – Félek, a rendszer fennmaradása a tét. –
De mi lesz, ha a plebs egy nap távol marad; ha feláll, s kettéválik
Állam és társadalom?*

*Koromsötét a nappal, lángoló madarak hullnak az égből,
Fasorok száguldnak felénk, égnek az allék; a lökéshullám
Mindjárt ránk teríti a házat. Ég áldjon, Aeliusom: az írás megszokása
Most véget ér.*

Letört egy ág

*Zuzmó és rügy az almafán.
Letörve lóg a fősudár.*

*Még el sem érkezett
A tél, nyomában ott zszibong
Új tavasz, kezdetek –*

*Új nevek a szülőszobán,
S a sírdombok felett.*

Napi ajánlat

*Megkövült tengeri csiga (Ammonit Pherisphinctes)
hatalmas háza, a madagaszkári Tukar szigetéről,
száztíz millió éve aludt el végleg az iszapban;*

*két hal testének százmillió éves lenyomata
Santana Formalion mellől (Cearo állam, Brazília),
úszójuk még egyet rándult az iszonyú prés alatt;*

*metszőfog valami szörnyeteg (Mosasaurus Beaugei)
pofájából, kora hetvenmillió év, Qued-Zem
kőbányájában találta egy marokkói munkás;*

*fatörzs mélylila szelvénye, ez is Madagaskárról,
száznyolcvanmillió éve még ósharkály vájta és
liánok vámpír csápja, és kérgében ősszű percegett;*

*és mindez szombat este, egy hangulatfényekkel
megvilágított kirakatban, Feldkirch osztrák városka
szívében, a liechtensteini határtól tíz kilométerre;*

*és pontosan megszabott áruk is van, a sárkányfog
tizennyolc pénz, a fatörzs szelvénye ötszázhusz,
a halak lenyomata olcsóbb, ha mindkettőt viszem;*

*és most itt lebegnek, fénytengerük üvegfala mögül
nézik a kinti tengert, és száztízmillió év múlva
én melyik földrészen, milyen kirakatban lebegek majd –*

Nyomor

„Biztos benne, hogy meg fogják nyomorítani...”
(Adam Zagajewski)

*Meg fogjuk nyomorítani, igen,
derékba törjük és kikötözzük,
minden porcikájára ötszázat
suhintunk, ezerszer ismételve
fennhangon ugyanazt, mi egyszerre
ítél el minket és őt, egyszerre
vádpontra és felmentő bizonyíték,
meg fogjuk nyomorítani, biztos
lehet benne, egyetlen tagja sem
maradhat ép, egyetlen szava sem
örökre szent, egyetlen vessző sem
élhet túl, felzabáljuk s kiköpjük
tüskére, kőre, nincs mit ragozni,
nincs mit hangsúlyozni, biztos lehet
benne, meg fogjuk nyomorítani
a nyelvet.*

Város

*Idegen város, idegen alkony,
kivirágzik a fakó sétatér.
A szállodában nincs üres szoba.
El sem kezdődött, máris véget ér.*

*Másoknak milyen egyszerű minden,
milyen könnyedén jönnek a szavak!
Elnyel az éjjeli busz. S lábnyomom
befonja a sötét mint iszalag.*

néhány mondat a fej betegségeiről

*az ostoba szív néha még oda vágyik,
ahol nem lehet már soha.
de ha meg valami különös engedmény
vagy alku révén mégis oda juthat,
ott sem érzi jól magát; rendre visszavágyik.
akárhol van, mindig visszavágyik valahová.*

*az ostoba szív mindig elégedetlen,
soha nem elégszik meg; ha ezt belátja,
ismét csak elégedetlenséget szül magának,
hiszen állandóan tökéletességre vágyik,
és annak belátásával, hogy mindig elégedetlen,
mindig elégedetlen, az észlelet sem elégítheti ki.*

*az ostoba szív mindig másra vágyik,
többre és kevesebbre a szükségesnél;
eközben pedig nem is veszi észre,
hogy minden az, ami elérhető,
karnyújtásnyira tőle; ehelyett elvágyik,
el- és visszavágyik minduntalan.*

A jég minimálzenéje

1.

*Filmeket vittem vissza a könyvtárba –
Nem is néztem külön az egyik DVD borítóján
Fehérlő, szétterjesztett angyalszárnya,
Így is éreztem szelét, és nem csak*

*Képletesen, valami időben valami időtlent,
A lélegzethez jutott levegő lélegzetét,
Ahogy a hegy mögött leszálló nap
Freskószín horizontja is valóságos volt,*

*Bár természete szerint folyton változott.
Könyvtár után átsétáltam a fagyott fűvön,
Megriasztva egy téli bundát öltött vadnyulat,
És leereszkedtem a tópartra, hogy az*

*Elhagyatott strand partra vonszolt,
Deres stégjén induljak haza: hallgatva
Közben a csipke-szilánkos jég finoman
Pattogó, ropogó, nyikorgó minimálzenéjét.*

2.

*Visszajöttem ide, a tóhoz, másnap este,
Hogy újra hallgassam a jég ropogását –
De a tó ezúttal hallgatott; ahogyan
Hallgattam én is. Fagyott fűcsomók*

*Meredtek ki a part homokjából, szárazon.
Aztán, amikor elindultam, hogy
Gyaloglással csillapítsam a jég némasága
Miatt érzett csalódást, észrevettem*

*A térfelügyelő kamerákat. Elképzéltem,
Hogy egy talán nem is olyan távoli
Monitoron megjelenik alakom, mint
Ebben a verseben: fekete-fehéren, szemcsésen.*

Az Argolíszi-öböl

Erika nem adta jelét annak, hogy döntött volna közöttünk. Annak sem, hogy egyáltalán volna miről döntenie. Az óraszünetekben néha intett a folyosón, de csak akkor, ha együtt látott bennünket. Mintha akkor kívánt volna tudomást venni rólunk, amikor kétségtelenné tette, hogy Paulónak is, nekem is szól az intetése.

A tenispályán találkoztunk újra.

Nem játszott, az öltöző melletti padon ült.

A brillantinos hajút várja, gondoltam, de egy lány érkezett. Egyiküknél sem volt ütő, nemsokára elmentek, a kapunál megállt, csókot dobott külön-külön mind a kettőnknek.

Az ablaknál álltam egyedül másnap a szünetben. Odajött. Gyere, üthetünk egyet délután, négyre kint leszek a pályán. Visszasietett a negyedikesek osztálytermébe.

Utána sem tudtam szólni, hogy kettőnket hív-e vagy csak engem.

Azt mondta, *gyere*, nem azt, hogy *gyertek*.

Lehet, hogy Paulónak is szólt.

Volt még egy különórám, utána rohantam haza az ütőért, nem volt időm ebédelni, benyitottam apámhoz, hogy elköszönjek tőle, az egyik bőrfotelben ült, a másikban Pauló, apám csak intett.

Az intése az egyezményes jeleink közé tartozott, ha munka közben léptem be hozzá, meglepett, hogy Pauló jelenlétében is csak int, ledobtam magam a harmadik bőrfotelba.

Nem adták jelét, hogy ki óhajtanának zárni a beszélgetésükből, mégis kirekesztettnek éreztem magamat.

Apám úgy beszélt, mintha a hallgatóinak tartana előadást, lassan, néha keresve a legpontosabb szót, ilyenkor felemelte a jobb keze mutatóujját. A latin tanszék professzora volt, nemrégiben kérték fel, hogy írjon az egyik tankönyvhöz újabb fejezetet, így mondta, az antik korszak előtti antik világról. Ne higgyétek, hogy minden a görögökkel kezdődött, mondta Paulónak, nem fordult felém, de máris többes számot használt, természetesnek tarthatta, azért jöttem, hogy én is meghallgassam.

Pauló nem tett nekem említést róla, hogy eljön apámhoz.

Az időszámítás előtti ötödik-negyedik század idején a görögök keveset tudtak a megelőző évszázadokról. A mítoszok éltek, de fontos, ha kérdezel, mondta Paulónak, hogy minden kultúra azt csinál a mítoszból, amit akar. A periklészi csúcs után kezdődő alkonyban például a Labdakidák mítoszainak véres világá-

* A regény előző fejezeteit a 2007/3. és a 2007/7-8. számainkban közöltük. (A szerk.)

ból, az apagyilkosságból, a testvérharcokból a fenségest szűrték le. Feltehetően ma így mondanánk, a közelmúlt iránt érzett nosztalgiából. Erika talán már kint van a tenispályán, gondoltam, de nem indultam el, nem mintha különösebben érdekelt volna, amit apám elmond, azt figyeltem, hogy Paulóra nagy hatással van. Az antik előtti antik meglehetősen homályban van még ma is, mondta apám, ha a maszkok érdekelnek, hát nagy részük krétai eredetű volt. Úgy láttam, már nem is Pauló kérdései foglalkoztatják, fogalmam sem volt, mit kérdezhetett, apám szavaiból sejtéseim voltak csak róla. Mintha már ott sem lettünk volna, felállt, sétált, leemelt egy könyvet az egyik polcra, a nem tudás és a ráruházás közötti résben születik meg az esély a valószínű megtalálására, ezt megint felemelt ujjal mondta, de nem felénk fordulva, talán diákhallgatóságot képzelt maga elé.

Világos?, kérdezte váratlanul Paulótól.

Eléggé, mondta Pauló.

Vigyázz, öregem, ült vissza a bőrfotelba, még számomra sem eléggé világos.

Nekem még sohasem mondta azt, hogy öregem. A professzortársaival beszélt így.

Igen... igen..., kereste a szavakat Pauló, persze...

Felállt. Indulni próbált. Nem tudta, hogy köszönjön el. Kérdően nézett rám.

A főtéma a meghallott, de meg nem hallgatott értelem elfecsérése, mondta apám, megint önmagának, valamit fel is jegyzett egy kis cédulára, örök várakozás a jelentésre, olvasta a cédulájáról, Paulóra pillantott, azt mondta neki: köszönöm.

Pauló meghajolt. Hátrált.

Akkor jössz a pályára?, kérdezte.

Addig fel sem tűnt, hogy a szokásos teniszöltözékében van. Fehér short, fehér póló.

Azt mondta, hogy neked is szólt. Nem mondta ki Erika nevét, úgy gondoltam, apám jelenléte miatt. Kihívó lett a tekintete. Lehet, hogy az enyém lett kihívó afeletti szégyenemben, hogy nem osztottam meg Paulóval Erika ajánlatát.

Tényleg nem jössz?

Tényleg...

Fájdalmat láttam az arcán, ettől a zavart bennem is felváltotta a fájdalom.

Mint egy színpadi jelenet, olyan lett minden, apámmal a háttérben. Elmerült a munkájában, úgy láttam, fel sem fogja, miről beszélek, minekutána kettesben maradtunk.

A magam számára is érthetetlen volt az indulatom. Mintha apámat tettem volna felelőssé Pauló pillantásáért, amivel elment, azért is, hogy úgy viselkedtem, mint aki most már átengedi neki az Erikával való találkozást.

Jobban ügyelhetnél volna, hogy mire, azt nem mondtam, meg se tudtam volna fogalmazni, megismételtem, ügyelhetnél rá, hogy Paulónak nincsenek szülei, az anyja nem él, az apjáról régen nem tud semmit, nehogy még valami helyettes gyámolítót találjon benned, pótapát és rád szabaduljon, ugyan, intett apám a szokásos legyintésével, de ezúttal hosszan szemügyre vett, s amit láthatott, az meghökkentette, letette a tollat, de hiszen nem hozzám jött, mondta, veled akart valamit megbeszélni, bekopogott, várhat rád, mondtam neki, beszélgetni kezdünk, mi meg a végén összevesztünk, hajtogattam, éreztem a vádaskodásom nevetségességét. Soha nem kiáltottam rá még apámra, meg is rémült a kiáltásom-

tól, miért vesztetek volna össze, mondta, nem csak az én hangom nem volt még soha hasonló, az övé sem. Ezt te nem érted, folytattam, nyílt az ajtó, anyám szaladt be, nejlonszatyor volt a kezében, éppen megérkezhetett a vásárlásból, le sem tette a szatyrot a konyhában, mi van?, mi történt?, miattad összevesztünk, kiáltottam újra apámra, éreztem, hogy hamis a hangom, csak azért kiáltok, hogy igazoljam az előbbi kiáltásomat, apám anyámra nézett, csendesen azt mondta, hát ha úgy érzed, hogy összevesztetek, majd kibékültök, anyám gyorsan megismételte, majd kibékültök, az nem olyan egyszerű, mondtam, apám megismételte, majd kibékültök, semmi olyat nem látott Paulón, amiből arra következtethetne, így mondta, hogy összevesztett volna velem, fogalmad sincs róla, miről van szó, ellenkeztem, nem kérdezte, hogy miről nem lehet fogalma, pedig szünetet tartottam, vártam, hogy megkérdezze, anyámat figyelte, odalépett hozzá, kivette a nejlonszatyrot a kezéből, álltak szemben velem, egymás mellett, nem kérdeztek semmit, tompított hangon folytattam, mint aki be kívánja bizonyítani, hogy képes az önfegyelemre, a tárgyyszerűsége, annak közlésére, hogy tehát apámnak fogalma sincs, miről van szó, de máris kihátráltam volna a szavaim keltette feszültségből a hirtelen támadt csend súlya alól, semmit nem tud az apjáról, folytattam, az anyjáról is csak ködös dolgokat, szerintem hazugságok, próbáltam elmondani, amit Paulótól hallottam a nagynénjéről, éreztem, szánalmas, ahogy keresem a szavakat, mihez is, azt is éreztem, hogy azért keresem szánalmasan a szavakat, mert Paulónak sem sikerült számomra világossá tenni, hogy mi a helyzet a nagynénivel, Pauló talán már kiért a teniszpályára, talán már játszanak, a végén még valami pótapát lát majd benned, ha olyan bizalmas vagy vele, fakadtam ki, apám úgy nézett rám, mint aki végképpen semmit sem ért a szavaimból, légy óvatos, mondtam, rád ne terhelje azt, hogy semmit sem tud a családjáról, olyan dolgokról, amikről azt tartja, hogy mégiscsak rá tartoznának, s amikor idáig értem, kicsúszott belőlem: nem mintha én sokkal többet tudnék rólad.

Anyám azt mondta, leteszi a szatyrot a konyhában, átvette apámtól, kiment.

Várunk, gondoltam, amíg visszajön, és *majd aztán...* De hogy a *majd aztán* mi is lenne, arról fogalmam sem volt. Azt hiszem, apámnak sem. Úgy állt a szoba közepén, mintha a nejlonszatyor még mindig a kezébe volna. Mind a ketten tudtuk, hogy anyám nem jön vissza egyhamar. Ő tudta, hogy bármi következik, annak kettőnk között kell megtörténnie.

Apám intett, hogy üljek le az egyik bőrfotelba. Sokáig beszélt. Néha feltett egy-egy kérdést, inkább önmagának. Amikor először közbeszóltam, már nem gondoltam Paulóra, a teniszpályára, Erikára sem gondoltam. Apámnak akartam segíteni a közbeszólással, hogy folytatni tudja, amibe belekezdett. Úgy éreztem, szüksége van rá.

Hálásnak láttam, amiért már nem kiáltozom, kérdőre sem vonom, igyekszem hozzájárulni ahhoz, hogy a szokásos méltóságával folytassa, amivel a tanítványai előtt mindig figyelmet keltett. Talán túlságosan a szívére vette a szavaimat, igen, gondoltam, a *szívére*, amikor rárivalltam, hogy nem csak Pauló számára ismeretlenek rátartozó események, de én sem tudok elég sok dologról, ami, így fakadtam ki, talán rám is tartozna. Pauló meg Erika miatti hisztériámban csúszott

ki ez a számon, de apámra olyan hatással volt, hogy belekezdett a történetébe, anyám pedig érezte, hogy most magunkra kell hagynia bennünket.

Már régen készült egy ilyen beszélgetésre, mondta, kérlek, így mondta, soha nem mondta még azt, hogy *kérlek*, erre ugyanúgy felfigyeltem, mint arra, hogy Paulónak azt mondta, *öregem*, még egyszer említést tett arról, hogy Pauló engem keresett, ezért kopogott be hozzám, ha már bent volt, megkérdezte, hogy kaphatna-e tanácsot egy problémájára, amivel a munkájában találkozott, a problémákat kedvelem, mondtam neki, mondta apám. Egy órányi időt töltöttünk el együtt, apám beszélt, én két-három kérdésen kívül, amit feltettem, hallgattam, lehet, hogy több idő is eltelt, mint egyórányi. Jó, hogy kihúztad belőlem, mondta, amikor befejezte, megismételte, úgy éreztem, igazságtalan voltam vele, de hogy ez mit jelent, azt magamnak sem tudtam volna megmagyarázni, mindazonáltal így éreztem, köszöni, hogy kihúztam belőle, lehet, hogy valóban elmulasztott valamit, mondta, hozzátette, hogy ez úgy látszik, mind a kettőnknek terhet jelentett, talán most mind a ketten megszabadultunk tőle.

Olyan volt a tekintete, mint amikor Paulóhoz fordulva azzal fejezte be a beszélgetésünket: köszönöm.

Miképpen is gondolhattam volna, hogy mindabban, ami később történt, szerepe lett annak, amit apám Paulónak, aztán nekem elmondott.

Vajon a megismerés terhei voltak a súlyosabbak, amelyektől meg akart kímélni, vagy éppen a megismerés hiányai? Azt hiszem, ezt a kérdést tette fel korábban magának.

Húsz év múltán is eszembe jutott ez, amikor Pauló telefonon váratlanul Tolonba hívott, hogy azonnal el kell olvasnom a forgatókönyve befejező részét, és hozzátette, üdvözli apámat, mindent még egyszer nagyon köszön neki. Túlságosan zaklatottnak éreztem a hangját, hogy megmondjam, nehéz lenne átadnom, mert apám a múlt hónapban meghalt.

A bőrfotelban hátradőlve megtudtam, hogy amikor születtem, apám gimnáziumban tanított, jobban mondva ezt nem kellett megtudnom, mert hallottam róla, de arról nem, hogy előtte már tanársegéd volt a latin tanszéken.

A háború utolsó hónapjaiban, mondta, visszafelé haladva az időben, az egyik Benczúr utcai ház légvédelmi pincéjében végighallgatott egy honvédhadnagyot, tízen lehettünk talán az évfolyamról, a hadnagy arról beszélt, hogy nem nézhetjük tétlenül, amit a németek és a nyilasok csinálnak az országgal, bemocskolják a magyar nevet, rabolnak, gyilkolnak, romhalmazzá teszik az esztelen harcukkal a várost, meg kell védenünk a nemzet becsületét, puskákat osztottak szét közöttünk.

Amikor odáig ért, hogy a harcokban a bal vállán találta el egy golyó, csontot nem ért, próbálta mosolyogva folytatni, kevesen voltunk, véletlenül keveredtem bele, de nem bántam meg. A harcok után a szovjet katonai járőr egy csomó emberrel együtt, akiket munkára szedtek össze az utcán, gyűjtőhelyre kísérte. Volt egy igazolványom, hogy részt vettem a fasiszták elleni harcban, de hát egyszerre mindenkinek lett valami igazolványa, nyilasoknak is, gyilkosoknak is, azok a kis ruszki katonák ezer kilométeren át jöttek harcolva, a családjukat leöldösték, az otthonaikat felgyújtották, nem lehetett csodálni, hogy egy ilyen igazolványra csak legyintettek.

Minél többet mondott el a múltról, annál követhetlenebb volt számomra. Nem is annyira az események, amelyek vele történtek meg, hanem hogy mi, miért történt. Szövevényes volt.

Az is tanácstalanná tett, hogy úgy láttam, elveszíti a megszokott nyugalomát. Ismételtette a mondatokat. Mintha menekülni próbált volna az emlékeitől, ám mivel elszánta magát, hogy beavat a múltjába, erőt vett magán, folytatta. A tekintetében a kételyt is felfedeztem, mint aki túl sok értelmét nem látja a szavainak, és az én érdeklődésemből akar erőt meríteni a felidézéshez.

Így tudtam meg azt is, hogy ötvenhat után eltávolították az egyetemről. Ez hét évvel volt a születésem előtt. Arra már emlékeztem, hogy mindig így mondta, *ötvenhat*, nem mondta, hogy forradalom, nem mondta, hogy ellenforradalom, tíz évig tanított gimnáziumban, ugyanúgy indoklás nélkül került vissza a tanszékre, ahogy indok nélkül távolították el, később külföldi konferenciákra is utazhattam, mondta, emlékszem, vetettem közbe, hogy tábla csokikat hoztál, na látod, vannak közös emlékeink, nevetett.

Az egyik olasz útja után megkeresték a Belügyminisztériumból, örülnek, hogy kitérült előttem Európa, mondta, aki megkeresett, reméli, hogy a külföldi útjaim folytatódnak, tiszteljem meg őket, hogy feljegyzéseket írok a tapasztalataimról, ilyen szépen mondta, mondta, tiszteljen meg minket, professzor úr, így mondta, pedig akkor még tudományos munkatársi státuszban voltam.

Sajnáltam őt, kifejezetten sajnáltam, hogy ilyen ügyetlenül puhatolódzik, és nem szólít fel világosan, jelentsek a szolgálatnak, ha nyugatra akarok utazni, nézze, mondtam, értem önt, szakmai beszámolót mindig adok a tanszékvezetőmnek, most például a műkénéi kultúra kezdeteiről volt konferencia Firenzében, ha érdeklí önöket, hivatalos úton bizonyára megkaphatják. Ez mikor volt, kérdeztem. Tíz éve, de megtörténhetett volna a múlt hónapban is, nézett rám jelentőségteljesen. Nem kérdeztem, hogy utazhatott-e a visszautasítása után, mert arra már emlékezhettem, hogy továbbra is járt konferenciákra.

A munkái külön polcon voltak. A címek mindig elriasztottak. *Világkeletkezési elméletek és időszemlélet a görög történelem kezdetén. A történetiség új szemlélete Hérodotosznál.* Majd, majd, egyszer majd elolvasom, nyugtattam magam.

Piros foltcskák jelentek meg az arcán, miközben folytatta. Ugrált az időben, előre, vissza, ahogy eszébe juthattak az események. Arra gondoltam, hogy sorrendbe kellene raknom, amit elmond, de nem volt hozzá kedvem. Amikor odáig ért, hogy mindaz, ami vele, bármelyik kollégájával is megtörténhetett, azt mondtam: könnyű neked.

Mi az, kérlek, hogy könnyű?

Ilyennek még nem hallottam a hangját. Mint egy gyereké, gondoltam, aki semmit nem ért abból, amit mondanak neki. Tanácstalanul nézett, mintha annak, hogy bármit mondjon, az volna a feltétele, hogy adjak magyarázatot a kérdésére.

Próbáltam szavakat keresni arra, hogy mennyi minden történt, amiből tapasztalatokat szűrhetett le, de úgy éreztem, nevetséges, hogy ilyet mondok.

Semmi... hülyeség volt..., húzódtam vissza.

Megérezhette, mi játszódik le bennem, azt mondta, nézzed, kérlek, elég sok minden történt velem, végtére, ha a történelemmel foglalkozom, illő, hogy nekem

is legyenek szövevényes történeteim, szerencsére rátaláltam a mániámra, a görögökre, azt mégis tőlük lehet megtanulni, hogy a legnagyobb tudás az, amikor azt ismerjük fel, hogy még mi mindent nem tudunk. Visszaugrott húsz évet, folytatta, azt hiszem, mindent elmondott magáról, némileg anyámról is, habár inkább a közös gondolataikról tudod, anyáddal mindezt megbeszéltük, voltak kisebb nézeteltéréseink, de meglett az egyetértés, tudod, tudod, folytatta, arra gondoltam, hogy legalább nem kell már olyan kérdéseket feltennem, mint Paulónak, hogy ki is az apám, kicsoda volt ez meg az, úgy éreztem, amíg nem tudtam mindarról, amit most végighallgattam, apám azért akkor is ugyanaz volt, mint aki most, ugyanúgy hozzátartoztak azok az események, amelyeket nem ismertett meg velem, s habár újdonság volt, amit elmondott, mégis mintha csak ismétlőjellel látta volna el mindazt, ami a kapcsolatunkhoz korábban is hozzátartozott.

Anyám közben átöltözött, bejött. A pongyoláját vette fel, csinos volt, vörös kordbársony, fehér vászongallér. Régimódinak tartottam, de anyám szerette, a nagyanyámé volt.

Átkarolta apámat. Apám megsimította a haját, közönyt erőltetett magára, azt mondta, látod, kérlek, szólhattál volna előbb is, lehet, hogy nem sok jelentősége van már számodra annak, amit elmondtam, de lehet, hogy ebben is tévedek, volt még néhány fordulópon, amit bizonyára meg kell még világítanom előtted, mindenesetre vigyázz a barátodra, van benne valami követhetetlen, valami, ami nagyon...

Elhallgatott. Nem tudtam, azért, mert kereste a megfelelő szót, vagy mert visszatartotta valami attól, hogy folytassa. És ez ugyanolyan talány maradt számomra, mint az, amit nem mondott ki, hogy végtére is mi a követhetetlen szerinte Paulóban, amiért vigyáznom kellene.

Másnap Pauló beszámolt róla, hogy mire a pályára ért, Erika már játszott. Nem a brillantinos hajúval, egy másik lánnyal. Nézte őket néhány percig, de mivel Erika ügyet sem vetett rá, otthagya őket.

Az első év után iratkoztam át a filmrendezői osztályból az ELTE-re, a művészet-történetre. Pauló járta a másodévet, Erika is a dramaturg szakot.

Jól rajtakaptalak benneteket apámmal, emlékeztem vissza hosszú idő elteltével az Andrassy úti klubban. Láttam Pauló tekintetén, hogy tetszik neki a *rajtakaptalak benneteket*, azt felelte, hogy ő sem említett meg valamit azóta, azt ugyanis, hogy miután megkérdezte tőlem, hogy megyek-e a tenispályára, így adta tudtomra, hogy Erika őt is hívta, én meg erre azt mondtam, hogy nem megyek, ő sem ment ki, nem akart nélkülem találkozni Erikával, nem is láthatta őt egy lánnyal teniszezni, nem is hagyhatta őket ott.

Hárman üldögéltünk vetítés után a klubban. Volt abban valami különös izgalom, hogy mindezt Erika előtt beszéltük meg. Mintha nem is róla lett volna szó, azt mondta, hogy akkor egy félórát várt ránk, megpaskolta a fiúja arcát, adott neki egy puszit, vége, szia, és otthagytam, mondta, jobb lett volna, ha mi hárman már játszunk, amikor megérkezik, csak úgy odaszólok neki egy szerva előtt, a búcsúpuszi is elmaradhatott volna, azért megtörtént nélkületek is a szia.

Mint a jó dramaturg, kidolgozta a jelenetet, gondoltam, több változatban, már régen készültem rá, mondta, elegendő lett belőle, láttam, hogy nektek is.

Minden egy időben történt, ez jutott eszembe, az is, ami apám és közöttem a könyvtárszobában, az is, hogy Pauló tehát nélkülem nem ment ki a teniszpályára, az is, hogy Erika kiadta a fickó útját, anélkül történt minden egy időben, hogy tudtunk volna róla.

Pauló a filmről beszélt, amit végignéztünk. Taas filmje volt, Taas akkor már tanársegéd volt a főiskolán, talán tíz évvel volt csak idősebb nálunk, de Pauló mindig úgy beszélt róla, hogy a Mester, mi 'A piros trikós'-nak neveztük, még mindig abban járt, mint amikor először láttam, minden bizonnyal másik trikóban.

Próbálta elmondani, miért fontos neki a film. Belekezdett, abbahagyta, legyintett, újrakezdte. A szavai összefüggéseinek hiányát a tekintetével próbálta kitölteni, nyomatékot, ritmust adott így az ürességnek, azt próbálta a tudunkra adni, hogy valamit megérezett a filmből, fontos, kivételes, mondta, de hogy a filmre érti-e vagy az érzésére, az nem volt világos, miközben hallgattam a szokásos jelbeszédét, ismételten arra gondoltam, jól döntöttem, hogy a filmrendezést felcseréltem a művészettörténettel, az évfolyamtársak között nem volt Paulóhoz hasonló, de a féltehetségek is az osztályban maradtak, nem kívántam közéjük tartozni.

Erika szokása szerint rögtön vitatkozott. Neki problematikus, így mondta, szerette ezt mondani, kissé tagolva a szót, *problematikus* a film címének és tartalmának az ellentéte. A cím nosztalgikus, az almanach szóban van valami lágy, szecessziós, a filmből viszont hiányzik a részvét a gyarlóságok iránt, kemény, kímeletlen, jövő nélküli, látod, mondta Pauló, ezt nem érted, nem az van benne, hogy mi lesz, az van benne, hogy semmi sem lesz, ez a fontos, nem hiány van, hanem megszűnés, nincs olyan, hogy lesz, csak az lesz, ami van.

Elmosolyodott, mint aki olyasmit ad a tudunkra, amit mi úgy sem érthetünk.

Belépett Taas, erős lett a zsongás. Többen rögtön odasiettek hozzá. Áradoznak. Gratulálnak. Megköszöni. Figyeli a kezét szorongatók arcát. Mintha a munkájához gyűjtene róluk tapasztalatot. Az asztalunkhoz ér. Erika felugrik, csillogó szemmel gratulál. Jól ismerem ezt az elragadtatott pillantását. Nem hittem soha az ilyen tekintete őszinteségében, mégis képes voltam gyönyörködni benne. Taas őt is hosszan nézi. Nem mond semmit. Rám nem kíváncsi. Pauló nem tud egy szót sem kinyögni. Taas megsimítja a fejét.

Ráérsz?

Pauló bólint.

Gyere...

Elindulnak.

Mintha mindig együtt sétálnának, ilyen összehangolt léptekkel. A kézmozdulataik is hasonlóak. Olyannyira meghitt a párosuk, hogy veszély közeledtét érzem. Eszembe villan apám intése. De mitől kell Paulót óvni? Akkor sem értettem, amikor apám mondta. Nem vagyok féltékeny Taasra, habár nem gondoltam, hogy Pauló rajtam kívül mással is ilyen bizalmas.

Erika összeszorítja a száját. Sértett. Persze, Taas válaszra sem méltatta.

Eléri a kijáratot.

Azt hiszem, ha hallanám, hogy miről beszélnek, akkor sem érteném. Külön nyelvük van. Ez az, amit Paulóban mindig *másnak* éreztem. Bele kell nyugodnom.

Erika némán dühöng. Megérezhette a hatástalanságát. Nem szokott hozzá.

Gyere, fizetünk.

Még sohasem fogott kézen. Húz magával. Forró a keze. Nem merem megszorítani. Ő szorítja az enyémet.

El sem köszönt, mondja.

Úgy néz rám, mint aki tőlem vár magyarázatot. Az utcán megtorpan. A másik irányba figyel, mintha támadást várna.

Nagyon szép. Mindig szépnek láttuk Paulóval, ilyen szépnek én még soha. Elindul. Megbotlik. Most én fognám kézen. Nem enged. Előresiet. Beérem. Nyújtja a kezét. Nem néz rám.

Mit akar tulajdonképpen tőlem?

Pauló?

Igen, Pauló...

Fontos neki Taas, tudod te is, mennyire fontos.

És te mit akarsz tulajdonképpen tőlem?

Mi volna erre mondható? Érzem, nem vár feleletet.

Húz maga után.

Mintha póráz volna a karja, akit hurcol, én vagyok.

A Köröndnél taxi.

Légy szíves, kísérf haza. Parancsoló a hangja, azért bizonytalanságot is érzek benne.

Nem járok ilyen későn egyedül a hegyen, mondja.

A hátsó ülésen vigyázok, hogy ne érjek hozzá, nem akarom megkockáztatni, hogy elhúzódjon.

Amikor vitatkoztunk a filmről, nem voltam biztos benne, hogy nekem van igazam, mondja, de most már biztos vagyok benne, persze Taast az én véleményem nem érdekli.

Próbáltad már elmondani neki?

Nem, de eljön még annak is az ideje.

A taxis megkérdezi, melyik hídon menjen át.

Erzsébet híd, Hegyalja út, mondja Erika feszülten, mint aki a kérdést is sértőnek érzi, hát nem az a legrövidebb út?

Ahogy a kedves utas kívánja, mondja a taxis, visszapillant rám, öcsi, jól kifogtad ezt a hisztis csajt, mondja a tekintete.

Elemezni kezdi a filmet, mintha Paulóval vitatkozna. Ráteszi a kezét a kezemre. Hangosan beszél, azt hiszem, tudtára akarja adni a taxisnak, szíveskedjék tudomásul venni, hogy ki az utasa.

Mióta a Hegyalja útról balra fordult a kocs, nem tudok tájékozódni. Soha nem jártam erre.

Erika nem köszön el. Kiszáll egy kétemeletes kertés ház előtt. Lejt a járda. Hegyoldalon lehetünk. Kiszállok. A taxis megkérdezi, vége van-e a fuvarnak. Nem tudom, mit válaszoljak. Azt sem tudom, nekem kell-e válaszolnom, mert Erika a pénztárcáját keresi a retiküljében. Nem mondja, hogy vége van, azt se mondja, hogy nincs vége, azt mondja, jó estét, fizet, borralalót ad. A taxis megköszöni, elhajt. Erika elteszi a pénztárcáját, újra keresgél. Kiveszi, türelmetlenül visszacsapja a retikülbe a zsebkendőjét, a rúzs, a kistükrét, előhalássza a kulcs-tartót. A kiválasztott kulcs nem illik a kapuzárba. Várakozom, mint egy hordár.

Másik kulccsal próbálkozik. Átmegyünk az előkerten. A házkapu felett nem ég a villany. Újabb kulcsot keres, a lépcsőház is sötét, két napja nem cserélik ki az égőket, mondja, ugyanolyan hűvös a hangja, mint amikor a taxisnak jó estétet mondott. Kézen fogva vezet, az előszobában gyújt villanyt, otthagya, bemegy a szobába. A szobából nyílnak a fürdőszoba, hallom a vízöblítő lehúzásának hangját. Visszajön.

Mit állsz itt, gyere.

Végigvezet a lakáson. Egy szoba, elég nagy konyha, kőrisfabútorok, francia-ágy. Csinos, mondom, szépek a csempék a fürdőszobában. A szülei vásárolták a lakást, hosszú részletre. Megkérdezi, nem vagyok-e éhes. Nem, mondom. Vörösbort hoz, kezembe nyomja a dugóhúzó. Morzsalékos a dugó, kínlódom velem, jó, hogy nem látja, kiment a konyhába poharakért. Töltök.

Egymással szemben ülünk a két karosszékben, közöttünk a kisasztal.

Feláll, leoltja a villanyt. Az ölembe ül. Hosszan csókol. Átölelem. Kibontakozik. Felkapcsolja az asztali kislámpát. Tölt, koccint, újra megcsókol. Hátralép, utánanyúlok. Várj, mondja, levesz a könyvespolcra egy hosszú szál piros gyertyát, tálkába teszi, gyufát gyújt, eloltja a kislámpát.

Lassan tolja fel a pulóverét. Nézi, ahogy figyelem. Addig emeli csak, hogy a hasa legyen látható. Nyitja a farmerja cipzárját, kilép belőle. Legyűri a bugyiját a combjáig. Nézi, hová vetem a tekintetemet. Fekete a combköze.

Lehúzza a cipzáromat. Mutasd magad te is, mondja.

IDŐM EÖRSIVEL

1.

*Még a börtönben is harcos bolsevik,
ironikus és kissé hengegő –
három és fél év kell, hogy megértse:
nem új Ady és nem is Heine ő.*

2.

Újraolvasom Eörsit. Az *Emlékezés a régi szép időkre* (1989) a legélvezetesebb magyar börtönnaplók közé tartozik. Nem olyan alapos és mély, mint Szász Béla remekműve, a *Min-den kényszer nélkül*, de őszinteségében megkapó. Írója több mint harminc év távlatából igyekszik rekonstruálni régi önmagát, és ez többnyire sikerül is neki. Már ez is érdekessé teszi a könyvet, amely a rendszerváltás első fecskéi közé tartozott. Eörsi István, aki pályáját éremlyítően „romantikus” kommunista szövegekkel kezdte (ezek közé tartozott Rákosi Mátyás magasztalása), 1956-ban a forradalom pártjára állt, illegális újságban közölt olyan verseket, amelyek kimerítették az „ellenforradalmi izgatás” fogalmát. De börtönnaplójából kiderül, hogy még letartóztatása után is kommunistának tartotta magát, igaz, másfajta, jóval tisztességesebb kommunistának, mint Kádárékat. Mellesleg az évekig legitimációt kereső és konszolidációt sóvárgó Kádár-rezsim legjobban nem a rendszer valódi ellenségeit gyűlölte, hanem a belső ellenzékét, azokat, akik baloldali, sőt netán „nemzeti kommunista” alternatívát képviseltek. Utólag persze kérdezhetnénk, mennyire volt valós az akkoriban Németh László által felvázolt alternatíva: többpártrendszer szocialista keretek között és a magántulajdont korlátozó alkotmánnyal – nekünk, akkori egyetemistáknak ez volt a legrokonszenvesebb! –, de a lényeg az, hogy a Kádár–Apró–Dögei társaság számára kisebb veszélyt jelentett egy volt ludovikás tiszt vagy a Horthy-rendszert visszavágyó nyugdíjas, mint egy Eörsi, egy Déry Tibor, egy Tardos, az alantas bosszúból kivégzett Angyal István vagy Földes Gábor.

Számunkra, akik 1956 utolsó hónapjaiban elhagytuk az országot, és így megúsztuk a megtorlást, a fordulópontot az eseményekben, a forradalom elárulásában Nagy Imrének és társainak az elrablása jelentette. Mint ismeretes, őket Kádárék menlevéllel csalták ki a jugoszláv követségről, majd Szerov emberei elhurcolták Romániába, ahol addig maradtak, amíg el nem készült ellenük a hivatalos vádirat. Vagyis 1956 novemberének utolsó hetében már lehetett sejteni, hiába áll a munka Budapesten, hiába tárgyalt Kádár a munkástanácsokkal, a nemzetnek elfogadható politikai kibontakozás lehetősége egyre csekélyebb. A második fordulópont, meg lehet, Rácz és Bali munkástanács-vezetők letartóztatása volt 1956. december 11-én, s a harmadik a Tóth Ilona-per 1957 februárjában. De még ezeknél is nagyobb port vert fel a Gáli–Obersovszky ügy. A két író, akik *Élünk* címen illegális lapot próbáltak szerkeszteni, első fokon egy, illetve három év börtönbüntetést kaptak, majd ezt a valóban enyhe ítéletet egy másodfokú bíróság pár hónappal később halálos ítéletté változtatta.

Ez a példátlan *justizmord*, vagyis terrorbírósi ítélet mozgósította az egész világ baloldali értelmiségét, Bertrand Russell is beleértve. Táviratok tömegei bombázták Kádárt, hogy térjen észhez. Eörsi könyvében több alkalommal ír az ügyről, hiszen Gáli Józsefhez régi barátság fűzte, és egy fegyőr őt is „madzaggal” fenyegette Vácott, s bár megírja azt is, hogy végül a külföldi tiltakozások hatására Gáliék kegyelmet (majd pár évvel később amnesztiát) kaptak, hozzáteszi, hogy a két író két hétig a halálraítéltek külön zárkájában tartották, és ezt „semmilyen hókuszpókusz nem csinálhatta vissza”.

Amikor Eörsi még a „szép váci napok” börtönderűjét élvezte (mivel, mint írja, Mária-nosztra, ahová később vitték, sokkal rosszabb volt), én Oxfordban jártam számos magyar társammal együtt angol egyetemi tanulásra képesítő British Council-tanfolyamra. Nyelvtanulás mellett vadul politizáltunk, cikkeket írtunk egy londoni magyar lapba, amelyet egy ideig Szabó Zoltán szerkesztett. A Gáli–Obersovszky-ügy azért maradt meg emlékezetemben, mert az egész oxfordi magyar kolónia megmozdult a kegyelemszerzés érdekében. Aláírásokat gyűjtöttünk oxfordi professzoroktól, minél baloldaliabb volt valaki, annál többet nyomott a latban. Én például megszereztem a kitűnő történész, Cristopher Hill, korábbi kommunista párttag aláírását – nem kellett őt rábeszelnem, szó nélkül aláírta az eléje tett ívet.

De vissza Eörsihez. Fent említett könyvéhez számos versrészletet mellékel, feltehetően dokumentációs szándékkal. Ezek mélyen az Eörsi által nagyra becsült Heine színvonal alatt vannak, de még a Rákosi-rendszer börtönköltészetének színvonalát sem mindig érik el. Ugyanakkor Eörsi anekdotáit érdemes olvasni, jól jelenít meg érdekes börtönfigurákat, közbüntényeseket csakúgy, mint politikaiakat. Az előbbieket az különbözteti meg az utóbbiaktól, hogy nincsenek illúziók sem a fennálló rendszerrel, sem a mindenkori hatalommal szemben. Eörsinek különösen tetszik Karesz, a pomázi munkásfiú, aki „fellázdadt saját osztályuralma ellen”, és a börtönben ideálisan ötletes zárkaparancsnoknak bizonyult. Ez a Karesz Angyal István miatt felfüggesztette saját antiszemizmusát, és egy alkalommal visszakézéből vágott szájba egy zsidózó fogolytársat Vácott. De mulatságosak a börtönben folytatott hitviták is fegyőrök, papok és ateisták között, amelyekből kiderül, hogy még a primitív, gyakran szadista rabtartókból sem halt ki az emberiesség egy-egy szikrája.

Eörsi, sok más elitétellel ellentétben, ír a foglyok nemi életéről is, már amennyire a maszturbációt annak lehet nevezni. Meg arról is, mennyire fáj az újonnan szabadult rabnak, amikor a felesége, akivel sűrűn válthatott levelet, nem sokkal szabadulása előtt bevallotta, hogy a börtönévek alatt lefeküdt egy férfival, akinek „nagyon szüksége volt rá”. Eörsi 1960 nyarán szabadult, s amikor kilépett a Gyűjtőfogház kapuján, „hűséget fogadott a halottaknak”. Ettől kezdve egész életét átszötte, meghatározta ez a szótlán, rendkívül tiszteletreméltó fogadalom. A rendszerváltásig, de még azután is, Eörsi István megmaradt szókimondó, tekintélyeket gyakran provokatív módon támadó ellenzékinek.

3.

Emiatt Eörsit olvasták, de sokan nem szerették. *Időm Gombrowicz*csal című könyvében elmond egy anekdotát Weöres Sándorról, akivel társaságban találkozott. Sanyika közölte Eörsivel, hogy gyakran olvassa írásait. Mire Pisti: „Örülök, hogy tetszenek.” Weöres: „Nem mondtam, hogy tetszenek, csak azt, hogy elolvasom a cikkeidet.”

Ez elég pontos meghatározása annak, amit nem csak a konzervatív vagy jobboldali olvasók gondoltak Eörsiről. Nekem személy szerint többször volt vele bajom. Ez már 1954-ben vagy '55-ben elkezdődött, amikor valamelyik illusztrált lapban megjelent egy versciklusom a Balatonról. Ha visszagondolok rá, azt mondanám, nem volt több, mint egy

kezdő költő nyári hangulatjelentése. Eörsit ez annyira felhergelte, hogy félrehívott a Gorkij fasorban, az Írószövetségben, ahová már bejárásom volt, és arra kért, hagyjam abba a versírást. Kérdeztem, miért, mire a válasz így hangzott: „mert a verseidből nem dombozik ki a szocializmus építése”, és az ilyen nem-szocialista versekre nincs szükség. Később egy egyetemi szerzői est után Eörsi az *Egyetemi ifjúságban* még egyszer jól letolta egyik versemet, kijelentve róla, hogy „anakronisztikus”. Voltak tehát esztétikai vitáink: neki jobban tetszett Heine meg Brecht, nekem Kosztolányi meg Radnóti.

1956-os szereplése sokat enyhített iránta érzett ellenszenvemen, bár bizarrnak találtam, hogy Eörsit néhány nappal új verseskötetének (*Útni az ördögöt!*) megjelenése előtt tartóztatták le. Viszont ha már erről beszélek, hadd mondjak el egy történetet a letartóztatás körülményeiről. A történetet még 1956 decemberében vagy 1957 elején hallottam egy Londonon átutazó (!) magyar írótól.

Munkástanácsi gyűlés a SZOT-székházban. Az épületet már korábban körülvették a pufajkások, és egy tiszt vezetésével igazoltatták a kijövőket. Aki nem tetszett nekik, azt félreállították és letartóztatták. Kifelé tartott Eörsi István is, aki a maga kopasz fejével, gyermekien derűs mosolyával nem keltett feltűnést. Amikor Eörsi a kijáráshoz ért, az igazoltató tiszt biccentett:

– Te elmehetsz.

Mire a költő kihúzta magát, és bár pöszén, de dacosan így válaszolt:

– Engem maga ne tegezzen.

A tiszt elvörösödött, és intett:

– Jó, akkor itt maradsz.

A történet autentikusnak hangzik. Lehet ugyan, hogy Eörsit mindenképpen lefogták volna *Szóba se állj vele* című verse miatt, amelyet a szovjet katonákkal való fraternizálás ellen írt, vagy másik verse miatt, amelynek csak egy sorára emlékszem: „új Bach-korszak közelít”. De hogy letartóztatása úgy ment végbe, ahogy itt elmondtam, arra mutat, hogy bizonyos helyzetekben az egyébként jó humorú Eörsit cserbenhagyta humorérzéke vagy helyzetismerete. 1956 decemberében nem volt tanácsos önérzetünket úgy erősíteni, hogy ezzel kihívjuk a kommunista rendszer fogdmegejének bosszúvágyát.

Egyébként a forradalom emlékének kívül Eörsi még valamihez, illetve valakihez mindvégig lojális maradt. Ez a valaki Lukács György volt, akit a romániai internálás után még sokáig csak megtűrt a rendszer – Lukács ugyanis nem volt hajlandó sem látványos önkritikára, sem politikai együttműködésre Kádárékkal. Más kérdés, hogy a hatvanas évek nagy nyugati Lukács-kultusza után a filozófus ismertsége lassan hanyatlani kezdett, és a rendszerváltás óta alig hallani róla széles egy Pannóniában, de még Nyugaton is csak nagy ritkán. Eörsi Lukácsot nemcsak fordította és tisztelte, bár egyes dolgokban vitatkozott vele, de azt hiszem, a maga módján szerette is. Sohasem kérdeztem meg Eörsitől, vajon egyetért-e Lukács Györgynek azzal az elhíresült mondásával, hogy „még a legrosszabb szocializmus is jobb, mint a legjobb kapitalizmus”. Valószínűleg nem, hiszen azt írja az *Időm Gombrowiczsal* című könyvében, hogy miután kiszabadult a börtönből, „fokozatosan emancipálódott” hajdani mesterétől, Lukácstól.

4.

Eörsit izgatja az „éretlenség” mind személyi, mind nemzeti formájában. Az előbbiről magamutogató őszinteséggel vall a Gombrowicz-könyvben, úgy mond „megőriztem és mindmáig ápolom éretlenségemet”, ami infantilizmusból „termékeny éretlenségé” alakult a börtönből való szabadulás után. Eörsi ellenzékiisége tehát minden tekintéllyel ellen irányul – ezért, Gombrowiczhoz hasonlóan, tagadja a Haza, az Egyház, valamint az Em-

beriség autoritását. A különbség az, hogy míg Witold Gombrowiczot elsősorban a struktúrák és az analógiák-disszonanciák érdeklik, magyar híve nagyon is társadalomfüggő, fő problémája az, hogyan lehet felvilágosult, igazságos és egyenlő esélyű társadalmat teremteni. Igaz, régi oxfordi ismerősöm, a kitűnő újságíró, Timothy Garton Ash világosan megmondja Eörsinek, hogy ez gyakorlatilag lehetetlen, és utóbbi tudomásul is veszi, bár töpreng rajta. Más szóval írónk haláláig nem nyugszik bele, hogy a világrend alapvető igazságtalanságon alapszik, és sem a szociáldarwinista „küzdelem a túlélésért” elve, sem a marxista utópia nem képes ezt a rendet igazán megváltoztatni.

Ami a nemzeti éretlenséget illeti, itt Witold úr nagyon helyesen „beolvas” a lengyeleknek, szemükre vetve, hogy a történelem során minden bajukért az idegen elnyomókat kárhoztatták. Kezdődött ez a svédekkel, folytatódott az oroszokkal, a poroszokkal, az osztrákokkal, aztán megint a birodalom káprázatától elbódult németekkel, a szocialista jelszavakkal álcázott imperialista szovjet-oroszokkal... Igen ám, de mindig volt egy lengyel kisebbség, amely támogatta, netán behívta az idegen hódítókat. Ők nem felelősek azért, ami történt? És a társadalom többsége, amely vagy egyik, vagy másik idegen hatalom pártjára állva elfogadta a „kisebbik rossz” elvét? De Eörsit igazából nem a lengyelek érdeklik, hanem az, amit ebből a magyarokra nézve kiolvas. Olvasatának egy része helyes, a magyarországi sztálinizmus és poszt sztálinizmus provincializmusát illető kritikájával lényegében egyetértek. Azzal is, hogy a „külön magyar út” inkább volt utópia, mint realitás, hiszen a tízmilliós Magyarország helyzete elválaszthatatlan az európai fejlődés menetétől. Ma még inkább érvényes az, amit ő 1991-ben vetett papírra: a magyarságot semmilyen vélt vagy valóságos kisebbség nem tudja magához „asszimilálni”, tehát a politikai platformmá emelt antiszemitizmus nyilvánvaló zsákutca. Mint ahogy a „cigánykérdés” rögeszmés hangoztatása (amiről Eörsi nem ír) is az – a többség félelmei itt valóban éretlenséget és értetlenséget takarnak. A huszonegyedik század Európájában a kisebbségi jogok csak úgy érvényesíthetők X országban, ha azt Y országban is tisztelik és betartják. Ezért örülök annak, hogy ma már Magyarország és Románia is tagja az Európai Uniónak – így bizonyos kérdések talán könnyebben lesznek megoldhatók, nem kell „szerb módszereket” találni rájuk.

De azt Eörsi csak óvatosan állítja egy helyütt, mint Gombrowicz a lengyelekről, hogy Magyarország minden szempontból a „gyöngye formák” hazája lenne. Ez a huszadik századi magyar irodalom egy részére talán igen, más részére egyáltalán nem érvényes. Nyilvánvaló, hogy Thomas Mann nagyobb író, mint, mondjuk, Móricz Zsigmond, de ebből még nem következik, hogy akár Valéry, akár Ernst Jandl maradandóbb verseket írt volna, mint József Attila, Pilinszky vagy Weöres. És hogy lengyel példát is idézzek, Czesław Miłosz biztosan nagyobb költő az egyébként általam nagyra becsült Enzensbergernél. Vagyis a nemzet viszonylagos „éretlensége” nem befolyásolja legkiválóbb költőinek teljesítményét. Hogy egyetlen magyar költő sem kapott Nobel-díjat a huszadik században? Balszerencse és politikai háttéralkuk, nem értékítélet, illetve valóságos értékek elbírálásának a következménye.

Még volt valami, ami Eörsinek ebben a könyvében határozottan bosszantott. Az a módszer, amellyel szembeállítja a lengyel vagy a spanyol emigráns alkotót a magyar emigránsokkal. Utóbbiak közül a George Tabori néven ismert sikerszerző az egyetlen, aki teljesen elnyeri Eörsi tetszését – az egyetlen, akinek „nyilvánvalóan jót tett az emigráció”. Csak hát Tabori György nem magyar, csupán magyar születésű amerikai író, ami elég nagy különbség. Gombrowicz tudtommal mindvégig anyanyelvén írt, s hogyha Eörsi azt állítja: „meggyőződésem, hogy Gombrowiczot segítette hosszú emigrációja... éretlenségének megőrzésében”* (és itt az „éretlenség” fogalmát Eörsi pozitív értelemben használ-

* Eörsi István: *Időm Gombrowiczsal*, Pesti Szalon, Budapest, 1994. 237.

ja), akkor milyen alapon tesz olyan önkényes kijelentéseket, hogy a nyugati magyar íróknak „nem tett jót” az emigráció? Nem akarom az újabban világhírű Márai Sándor példáját felhozni, akinek legjobb írásai valóban még Magyarországon születtek, bár Itáliában és Amerikában is írt jelentős műveket (naplóit újabban a Gombrowiczéhoz hasonlítgatják), de hát hogyan felejtheti el Eörsi Határ Győzöt, akinek életműve Angliában teljesedett ki, Cs. Szabó Lászlót, Fejtő Ferencet vagy Szász Bélát, hogy csak pár nevet említsek? És akkor még nem is beszéltem azokról az 1956-ban kirajzott fiatalokról, akik azóta jelentős életművet alkottak – itt elég hosszú listát mellékelhetnék, amit már a Béládi–Pomogáts–Rónay-féle, még a pártállam idején kiadott kis nyugati magyar irodalomtörténet már régen megtett!

Végül is Eörsivel nem az volt a bajom, hogy „felháborodik, tehát van”, hogy alapállása szkeptikus és ellenzéki mindenfajta hatalommal vagy konvencióval szemben. Inkább az, hogy számos posztmodern kritikushoz hasonlóan csak azokat a tényeket vette figyelembe, amelyek beleillettek elméleteibe, illetve megvoltak személyes tapasztalataiban. Egyébként a „schlimmer für die Tatsachen” elve érvényesül. Ebben a Gombrowicz-könyvben Eörsi idézi Brechtnek azt a valóban maradandó néhány sorát, amit a színpadi szerző 1953-ban a berlini munkáslázadás után írt, s amit így lehet parafrázálni: ha a hatalomnak nem tetszik a nép, miért nem választ magának másik népet? Az *Időm Gombrowiczsal* mintha kísérlet lenne arra, hogy Eörsi István a nyugati magyar emigráció megkerülésével magának vonzóbb, más nyelvű emigránsokat válasszon. Witold Gombrowicz életműve tehát ürügy, s persze egyetértek azzal is, amit Eörsi könyve vége felé ír: „Az irodalomban... mindig magunkról beszélünk, ítéleteink bennünket minősítenek”. Csak azt nem értem, miért akarta Eörsi annyira, hogy ezt a könyvét lefordítsák lengyelre. Úgy gondolta, hogy a lengyel Gombrowicz-kutatóknak imponálni fognak a magyar irodalomról formált értékítéletei?

Nem sokkal halála előtt, 2005-ben Eörsi Kossuth-díjat kapott. Függetlenül személyes vitáinktól, illetve attól, hogy miként értékelem gazdag, de ellentmondásos életművét, úgy gondolom, hogy ezt a díjat bőségesen megérdemelte. Halála után a *Guardian* című angol napilapban búcsúztattam irodalmunk hetven évén felül is fiatalosan kötekedő, mindig tetre kész, életimádó, elkötelezetten baloldali fenegyerekét.

Hogyan veszítettem el a szívem?

Olyan jó lenne, ha egyszerűen azt mondhatnám, hogy felkaptam egy kést, felhátoltam az oldalam, kivettem a szívem és elhajítottam. Sajnos ez nem ment ilyen egyszerűen. Nem mintha nem szerettem volna így tenni... akárcsak sokan mások. De végül is semmi sem úgy alakult, ahogyan elterveztem.

Azután történt, hogy egy férfival ebédeltem, s egy másikkal teáztam. Ebéd-partneremmel együtt is éltem egykor – úgy két-tizenkettő évig. Mikor elhagyott, hogy új vadászterületeket fedezzen fel, két évig – de lehet, hogy három is –, élőhalottként tengődtem. Szívem kővé vált, szinte cipelni is alig bírtam, s minden nyomasztott. Aztán lassan, sok küszködés árán felszabadultam, mivel szívem mégiscsak ragaszkodott első szerelmemhez. Bár hivatalosan, más szemzőgből nézve ez a férfi a második igazi szerelmemnek is tekinthető (ebben az esetben az apám az első), vagy akár a harmadiknak (ha még a bátyám is beelőz). Mint a népdalban:

*Csupán három férfit szerettem életemben,
Az apám, a bátyám, és a férfit, aki elvette az életem.*

Bár ha valaki kívülről nézi a dolgaimat – a beavatás hiányában –, azt lehetné, hogy ez a férfi már legalább a tizenharmadik. Ez természetesen azt jelentené, hogy figyelmen kívül hagyja a belső, érzelmi igazságot. De köztudott, hogy az igazi szerelmek közé ékelődő tucatnyi kaland és viszony, tartson akár évekig is, nem jelent semmit.

Az ilyen szemlélet miatt van annyi boldogtalan ember. Hiszen lehetséges, hogy ami az egyiknek nem jelent semmit, az a másiknak igenis jelent. De ebből a csapdából nincs kiút: az életben a legfontosabb az igaz szerelem – vagy valami olyasmi. Végül is mindannyiunk egyfolytában ezt hajhássza. Még akkor is, ha ko-

Doris Lessing brit szülők gyermekeként 1919-ben a mai Irán területén született. Gyermekkorát Zimbabweben (akkor Rhodézia) töltötte. Az itt átélt élmények és tapasztalatok, - mint a faji alapú ellentétek, vagy az egyén szabadságának kérdései – későbbi írásaiban is felidéződnek. Tizenhárom évesen abbahagyta tanulmányait, ezek után autodidakta módon képezte magát. 1949-ben költözött Angliába, itt jelent meg első kötete, az önéletrajzi ihletésű *A fű dalol* (*The Grass is Singing*). A nagy nemzetközi áttörést a *The Golden Notebook* (*Az arany jegyzetfüzet*) című regénye hozta meg 1962-ben. Prózaírói munkásságát számos irodalmi díjjal jutalmazták már. Ezek betetőzője a 2007-ben neki ítelt irodalmi Nobel-díj.

A fordítás alapjául szolgáló kiadás: Doris Lessing: *A Man and Two Women*. Grafton Books, London, 1986. (*A ford.*)

molyan gondolunk egy kapcsolatot valakivel, hatodik érzékünkkel azt figyeljük, hogy egy váratlanul felbukkanó idegennel vajon nem gondolnánk-e még komolyabban. De egyetérthetünk abban, hogy a nagy Őhöz vezető úton jogunk van kóstolgatni, ízlelgetni, méregetni akár ezreket is. Talán még azt sem túlzás állítani, hogy a mi köreinkben a kóstolgatás és méregetés számít a második legfontosabb tevékenységnek – a pénzkeresés után. Vagy, más megfogalmazásban: ha az ember ezt tényleg így gondolja, lefekszik minden egyes jelentkezővel egészen addig, amíg egyszer csak valami meg nem pattan, és akkor az ember odébbáll.

De eltértem a tárgytól: tehát a férfit, akivel ebédeltem (nevezzük most A-nak), mindig is a szerelmemnek tekintetem. És ez mára sem változott. A freudisták dacára sem, akik erősködnek, hogy az apám az A, talán a bátyám a B, és így az első (igazi) szerelmem csak a C. És azok dacára sem, akik kérdőre vonnának, hogy mi is van a két volt férjemmel, és mindazzal a sok kapcsolattal.

Nos, hogy mi? Igazán nem szerettem őket. Nem úgy, mint A-t.

Szóval Vele ebédeltem. Majd véletlenül B-vel teáztam. B-n most a második igazi szerelmemet értem, és nem a bátyámat vagy a kisleányomat, akikbe öt és tizenöt éves korom között szerelmes voltam – már ha a tizenötödik életévet önkényesen kinevezzük a fordulópontnak, ahonnan nincs visszaút... ez az utolsó kifejezés komoly fejtörést okoz(hat) a világi ítélőszék számára.

(Az én jelrendszerem szerinti) A és B közéjő sok viszony és méregetés belefért. De ezek nem jelentettek semmit. B és én egyszerűen bekattantunk, felrobbantunk, mint egy bomba. Bár ez nem ment annyira könnyen, mint A-val, mert szívem sebesült, bús és gyanakvó volt A miatt, aki elhagyott. A kötelék viszont, mely hozzá fűzött még megvolt, s csak lassan oldódott. B és én lángoltunk egy ideig, mint a bozóttűz, majd jött a bánat. Szívem megint legalább egy tonnát nyomott.

*Ha ez egy kő lenne az oldalamban, egy kő
Kivághatnám, és újra szabad lennék...*

Ebéd A-val, tea B-vel. Két férfi, akik felemésztették életem legbecsesebb éveit (a próba-kapcsolatokat nem számítva), és akik a gyönyört (sok és intenzív) kétségbeeséssel (óh, Istenem) toldották meg. A délután során mindkettejükkel kedélyesen beszélgettem erről-arról, s a szívem csupán távoli, halk dobbanásokat hallatott... az emlékek foszlánya egy laza fonál végén...

De végső soron jótékony hatással voltak rám.

Főleg azért, mert úgy volt, hogy azon az estén találkozom C-vel. Vagyis valaki olyannal, aki még lehet C. De nem akarok rá túl nagy hangsúlyt helyezni. Az az igazság, hogy arra is alig emlékszem, hogyan nézett ki. De igazán nem várható el az embertől, hogy emlékezzen azokra a lényegtelen alakokra, akiket csak ízlelgetett, kóstolgatott. De talán ez a férfi akár C is lehetett volna, talán bekattantunk volna. Azon tűnődtem (mint tesszük azt oly sokszor), hogy talán ez a férfi lesz a nagy Ő. (Most szándékosan használom ezt a női magazinokból vett kifejezést, ahelyett, hogy azt mondanám: Talán ő lesz az igazi.)

Tehát álltam az ablaknál (pontosan szeretném leírni a részleteket és a hangulatot), néztem az utcát (Great Portland Street), és arra gondoltam, hogy sohasem fogom megbánni az A-val és B-vel folytatott viszonyomat. (Jobb, ha szerettek és

elhagytak, mintha sohasem szerettek.) Közben szívem idegesen vert a C-vel tervezett este valószínűtlensége miatt. A és B már túl nagy fájdalmat okozott. Miért is vártam mégis, hogy találkozzam C-vel? Ahelyett, hogy amilyen gyorsan csak lehet, eliszkoltam volna.

Hirtelen bevillant, hogy nem megfelelően szemlélem ezt az egész folyamatot. Az én (mi?) meglátásom (-unk?) szerint általában olyan A-t, B-t, C-t vagy D-t keresünk, aki rendelkezik bizonyos kívánatos vagy szimpatikus tulajdonságokkal, melyek miatt bekattanunk, vagy lángra lobbanunk. Vagy másképpen mondván, szükségünk van valakire, aki fenntart, mint egy fazék víz az úszó kishajót. És ez még nem minden. Tulajdonképpen mindenki arra vágyik, hogy jöjjön valaki, aki kirántja az oldalába fájdalmasan belefúródott dárdát, még ha ez rettentő kínokkal jár is. Nem tudjuk megállni, hogy fájdalmunkat ne osszuk meg a másikkal.

Ebben a pillanatban kristálytisztán láttam az igazságot: álltam az ablaknál (3. emelet) A-val és B-vel a múltamban (az érzelmi kitöréseket nem számítva). Végül is még mindig vonzó vagyok – ha illik ezt így kimondanom –, az egyetlen dolog, amit szomorúan be kell vallanom, hogy az évek múlása rajtam is nyomot hagyott. Ennek ellenére vonzónak vagyok mondható. Ez egyébként igazolja a méregetést és kóstolgatást (majdnem kéregetést és mostolgatást írtam). Tehát ott álltam megfésülködve, felöltözve, vörös ajkakkal és fekete szemekkel, s arra vártam, hogy a lehetséges C-vel egy estét eltöltsek. Egy másik ablaknál ugyanígy állt C (talán Margaret Street), megfésülködve, megmosdva, megborotválkozva, mosolyogva – vonzó férfi (szerintem), és ezt gondolta: talán ez a nő lesz D (vagy A vagy 3 vagy ? vagy % – aszerint, hogy milyen jelrendszert használ). Csak álltunk és álltunk, a tér elválasztott bennünket, a kellemes bizonytalanság érzése viszont összekötött. Szívünk, mely rózsaszínűn dobogott kezünkben, készen állt mind az örömrre, mind a fájdalomra, s mi pedig készen álltunk, hogy ezt a szívet hógolyóként vagy krikettlabdaként (na, hogy hangzik?), vagy még pontosabban hatalmas vérző sebekként egymás arcába vágjuk: szüntesd meg a fájdalmam! Az ember a legritkább esetben gondol arra, hogy ezt így kimondja: szüntesd meg a fájdalmam, rántsd ki a dárdát az oldalamból... nem soha, az ember csupán elvárja, hogy a fájdalom megszűnjön.

Úgy döntöttem, felhívom C-t... Gondolom, mindenki ismeri a viccet a viccmondóról, aki nem veszi a fáradságot, hogy elmondjon egy viccet, csak így szól: vicc1, vicc2, és mindenki dől nevetéstől, rötyögéstől, kuncogástól... ezt a játékot tulajdonképpen fordítva is lehetne játszani: abból kellene kitalálni, hogy melyik vicc hangzott el, hogy ki milyen – a ki nem mondott gondolathoz illő – hangot hallat. Nos C (elképzeltem magam, amint ezt mondom az előbbieik analógiájára), ne nyalogassuk egymás sebeit, tartsuk meg a szívünket. Gondolj csak bele, C, milyen abszurd is ez a helyzet: itt állunk az ablaknál vergődő szívünkkel a kezünkben...

Ebben a pillanatban, kedves olvasó, muszáj volt elnézést kérnem, és letennem a telefont. Úgy éreztem, hogy bal kezem ujjai valami nagy, könnyű és csúszós dolog köré fonódnak... elég nehéz pontosan leírni ezt az érzést. Szívem meg volt duzzadva az A-val elköltött ebéd, a B-vel való teázás és a C-vel tervezett találkozás miatt. Kezem nem nagy, így ujjaim szerencsétlenül próbáltak körülfogni egy ismeretlen, viszonylag nagy és könnyű tárgyat. Elnézést – mondtam C-nek. Lenéztem, és szívem ott volt a kezemben.

Kénytelen voltam befejezni a beszélgetést.

Egyrésztől kiábrándító megkapni valamit, ami után nagyon sokáig áhítunk. Nem ugyanaz, mint amikor erőlködünk. Megkapni valamit, csak úgy, véletlenül nem nyújt örömet, sikerélményt. Idegesítő volt látni magam saját szívemmel, vagyis inkább szívtelenül – hiszen végül sikerült megszabadulnom az átkozottól. De éppen egy ilyen furcsa pillanatban, a lehetséges C-vel folytatott képzeletbeli telefonbeszélgetés közepén.

Másrésztől a nyers, véres, friss szív látványa nem túl felemelő. De ezt most nem részletezem. Megdöbbsentem, és zavarba jöttem: hát ez volt az, ami szeretett, ami éveken át dobogott bensőmben. Ha tudtam volna... de ebből elég.

Már csak az okozott gondot, hogyan szabaduljak meg tőle. Mondhatnád, egyszerűen dobd ki a kukába. Nos, meg is próbáltam. Vettem egy pillantást erre az izére, és majd' belehaltam a megdöbbenésbe. Odamentem a szemeteshez, és megpróbáltam legörgetni az ujjaimról. De nem ment. A szívem, egy nagy, vörös, lüktető, undorító tárgy, bele volt ragadva a kezembe. Na, most mit tegyek? Leültem, és rágyújtottam (egy kézzel, a gyufásdobozt a két térdem közé fogva), kezemet, melyre a szívem volt ragadva úgy helyeztem a szék karfájára, hogy egy vödörbe csöpögjön, és ezt gondoltam:

*Ha ez egy kő lenne a kezemben, egy kő,
A fákön is túlhajítanám...*

Mikor elszívtam a cigarettát, óvatosan letekertem némi alufóliát, tudják, ami-be a szendvicset szokták csomagolni, és körbecsavartam vele a szívem. Először rettentően fájt. Végül is majd' negyven évet töltött húsom és bordáim védelmében, túl sok volt számára a levegő. Azt sem tudnám elviselni, ha mindenféle alak látná. És én sem bírtam sokáig a látványát. Elszégyelltem magam tőle. A fólia hatékony volt, de elég fura látványt nyújtott. Úgy nézett ki, mintha egy stilizált szívet vagy egy csillogó anyagba burkolt földgömböt egyensúlyoznák a tenyeremen. Már csak egy jogart hiányoltam a másik kezemből... De ennyire rossz ízlésem még nekem sem lehet. Miután még egy sálat is tekertem befóliázott szívem köré, már biztonságosabban éreztem magam. Már csak az volt hátra, hogy úgy tegyek, mintha bevertem volna a tenyerem, amíg rá nem jönök, hogyan szabaduljak meg a szívemtől anélkül, hogy amputálni kellene az egész kezemet.

Eközben (igaziból) felhívtam C-t, akiből már sohasem lesz C. Éreztem a tenyeremhez szorosan tapadó szív minden egyes dobbanását, fulladozását, a csodálatos élmény meghíúsulása miatt érzett szomorúságát. C-nek ostobán azt hazudtam, hogy megfáztam. Ő jólnevelten álcázta sértődöttségét és dühét – ahogyan én is tettem volna. Csupán utolsó mondatába csempészett némi szarkazmust. Ezek után újra leültem, hogy újra átgondoljam a helyzetem.

És csak ültem.

Most mit tegyek?

És csak ültem.

Most muszáj átugranom négy fontos napot. Nem idézhetem fel az emlékeim minden egyes szívdobbanását. Ezt egyébként sajnálom, hiszen erről kellene, hogy szóljon ez a történet. De röviden: összehúztam a függőnyt, kihúztam a tele-

font, felkapcsoltam a lámpát, levettem a sálat csillogó kezemről, majd a fóliát is, és megvizsgáltam a szívet. Két-ötöd század tapasztalatát kellett földolgozni, és már az első este olyan állapotba kerültem, amelyet nehéz leírni...

*Vagy bárcsak kihúzhatnám az idegeket a szívemből
Egy könnyű, vörös hálót, hogy halak után kutassak velem a tengerekben...*

A negyedik nap végén teljesen kimerültem. Sem kérésre, sem könyörgésre nem moccan a szívem egy fikarcnyit sem, sőt még inkább a tenyeremhez tapadt, az ujjaim és a tenyerem húsába nőtt. Újra becsomagoltam az alufóliába és a sálba, lekapcsoltam a villanyt, kinyitottam a spalettát, széthúztam a függönyt. Délelőtt 10 óra körül lehetett, átlagos londoni nap: sem hideg, sem meleg, sem borús, sem napos, sem nyirkos, sem kellemes. Az utca érdekesnek tűnt, de szépnek nem volt mondható. Máson járt az eszem, de vártam valamit. Valamit, ami megragadja a figyelmemet. Hirtelen kopogást hallottam, kip-kop, az éles és tiszta hang egyre közeledett. Még mielőtt odanéztem volna, tudtam, hogy magas sarkú cipők a betonon... bár kalapács is lehetett volna. A nő az ablakom előtt sietett el, sarkai oly erővel ütötték a járdát, hogy a kip-kop, csitt-csatt elnyelte az utca összes zaját. Mikor elérte a Great Portland Street sarkát két londoni galamb puszkagolyóként süvített le az égből – mintha meg akarnák a nőt gyilkolni. Amint meglátták, feljebb szálltak. Majd újra le (egy tengely mentén). A nő végül befordult a sarkon. Elég sokáig tartott mindezt leírni, de az esemény alig volt néhány pillanat. A nő teste sarkaival kip-kop veri a járdát, majd hirtelen befordul jobbra. A galambok pedig a nőével merőleges tengelyt alkotnak: le-lecsapnak a híg levegőben. Ez az egész semmi sem volt. Semmi. Egy nő ment az utcán sarkaival kopácsolva, a galambok pedig végül az ablakpárkányomra szálltak turbékolni. Majd eltűntek, elmentek, a hangok és mozdulatok csodálatos összhangja megszűnt. De megtörtént. Ez boldoggá és izgatottá tett. Nem volt többé problémám, és észrevettem, hogy szívem sem tapad már olyan makacsul tenyeremhez. Még nem jött le teljesen – de már majdnem (próbáltam kilökdösni a fólia és a sál alól). Rájöttem, hogy hiba volt elemezgetni az elmúlt negyven év minden mozzanatát. Rossz ösvényre tévedtem: ha ezen haladok tovább, vörös, keserű, boldog szívem örökre a tenyerembe nőve marad...

*Ha! Azt gondoltad, végem! Azt...
Figyeld, legörgetem a szívem a düh erejével
És pattogatom, mint egy kézilabdát
Falak, arcok, korlátok, esernyők és a galamb begye –*

Nem, ez így nem volt jó, mindent csak elrontottam. Muszáj meglepetést okoznom magamnak, ahogy a nő, a galambok, az éles koppanások és a bársonyos szárnyak tették.

Felvettem a kabátom, esetlen, sálba burkolt karomat összefontam – így ha valaki megkérdezné: mi történt a kezekkel? Mondhatnám: az ajtót az ujjamra csaptam. Majd elindultam otthonról.

Nem volt túl könnyű a sok ember között. Egyfolytában aggódtam, hogy az emberek azon gondolkodnak, hogy mit csináltam a kezemmel. Így nehéz volt magamról elfeledkezni.

Most, hogy az utcán voltam, nem tudtam, mit tegyek. Menjek el ebédelni valakivel? Vagy sétáljak a parkban? Vegyek egy ruhát? Végül úgy döntöttem, elmegyek a Round Pondhoz, és egyedül körülsétálok. Fáradt voltam az éjszakai káoszától. Lementem a metró aluljáróba az Oxford Circusnál. Pont délben. Embertömeg. Magabiztosnak éreztem magam, de nem is volt okom az aggodalomra. Fogadok, ha valaki meztelenül sétálna végig Londonon, akkor sem fordulna utána egy lélek sem.

Mentem lefelé a mozgólépcsőn, miközben a velem átellenben felfelé tartók arcát figyeltem – mint mindig, és közben azon tűnődtem – mint mindig, hogy ezekkel az emberekkel sohasem fogok még egyszer pont így találkozni, és milyen fura, hogy sohasem fogjuk egymást viszontlátni. Illetve, ha igen, akkor sem fogunk tudni róla. Mentem tehát a zsúfolt pályaudvaron, néztem az arcokat – mint mindig, felszálltam a szerelvényre, és leültem. A csúcsforgalomhoz képest nem is volt annyira tele, igaz ugyan, hogy az összes hely foglalt volt. Rettentően fáradtan hátradőltem, behunytam a szemem, hogy aludjak egy kicsit. Éppen kezdem elengedni magam, mikor különös női hangot hallottam. Mintha szavalt volna:

*'Egy arany cigarettatárca, nos, ez szép, nem?
Igen, egy arany tárca, igen...'*

Volt valami ebben a hangban, ami arra készítetett, hogy kinyissam a szemem. A kocsik másik oldalán, úgy nyolc emberrel arrébb egy kis fiatal nőt láttam: olcsó, zöld szövetkalap, lapos, barna cipő és pamutharisnya, keze csupasz. Biztosan nagyon szegény – manapság ilyen ruhát csak elvéve hordanak. De testtartása megfogott: félig kicsavarodva ült, fejét bal válla fölé fordította, s így egyenesen a mellette ülő idősebb férfi pocakját bámulta. De semmit sem látott. Fiatal bábárium szeme üres volt, befelé figyelt.

Így, hogy ennyire magányosnak tűnt a zsúfolt kocsiban, látványától nem jöttünk annyira zavarba. Szétnéztem: az emberek személyiségüktől függően mosolyogtak, összenéztek, kacsintottak, vagy nem vettek róla tudomást. A lány mindezzel nem törődött.

Hirtelen kihúzta magát, felegyenesedett, a szemben lévő ülésre pillantott, és így szólt:

*'Mert most azt hiszed, azt gondolod, hogy... vagy nem?,
azt hiszed, hogy most hazamegyek, és csak terád
fogok várni, de mégis annak a lánynak adtad az arany tárcát és...'*

Majd, mint a lejárt kakukkos óra figurája, visszatért eredeti testhelyzetébe. Sápadt, keskeny arcát bal válla fölé fordította, és üres tekintetét újra a férfi pocakjára meresztette. Az meg nagy zavarában csak hümmögött. Előrehajoltam, hogy lássam a velem egy sorban lévőket is. A lánnyal szemben ülő fiatalember szintén zavartan nézett, melyet nemtörődomséggel próbált álcázni. Szóval, mindannyian csak bámultuk a fiatal, vékonyka, sápadt nőt, aki annyira belemerült saját szerencsétlenségébe, hogy magában beszélt és hangosan gondolkodott. Majd megint. Minden figyelemre méltó jel nélkül, két megálló között –még azt

sem lehet mondani, hogy a Bond Street-i állomás zökkenetette volna ki álmából, kihúzta magát, előrefordult, és így szólt a szemben lévő üléshez (a fiatalember már leszállt, s helyét egy kedves arcú, szürke hajú asszony foglalta el) –

'Nos, tudok róla. Vagy nem? És ha mosolyogva, elégedetten idejössz, akkor már mindent tudni fogok. Nem kell elmondanod, tudom, és mondtam annak a másíknak is, mondtam neki, hogy tudom, hogy neked adta az arany cigarettatárcát...'

Most újra jött a kakukkosóra-mozdulat. Abbahagyta, vagy talán elfelejtette? Visszafordult és a pocakot bámulta – ugyanazt, mivel a középkorú férfi még egy ideig ott ült. A Marble Archnál szállt le. Búcsúzól, nem is annyira az emberekre, mint inkább a kocsira vetett egy kimért, megkönnyebbült pillantást. Gondolom, nyugtázta, hogy ez a szerencsétlen nő teljesen bolond...

Helye üresen maradt, senki sem szállt föl a Marble Archon. A szabad helyre várók pedig nem kívántak a tekintet célpontjává válni.

Mi meg csak ültünk, óvatosan néztünk magunk elé, úgy téve, mintha nem vettük volna észre, hogy szegény nő őrült, hogy ne kelljen semmit sem tennünk. Elgondolkodtam. Vajon mit is kellene mondanom: asszonyom, ön őrült. Hazakísérhetem? Vagy: szegénykém, ne csináld ezt, nem tesz jót neked – hagyd el őt, az majd magához téríti...

Eltelt a belső órája szerinti idő, a lány előrefordult, és így szólt a kedves asszonysághoz, aki a vádakat tökéletes önuralommal fogadta:

Igen tudom! Igen! És mi van a cipőmmel, mi van veled, bezzeg az a másik egy arany tárcát kapott, a bűdös ringyó egy arany cigarettatárcát...'

Megáll. Fordul. Bámul. Az üres helyre. Furcsa. Nem is tudom, hogy fejezzem ki: beledermedt a kétségbeesés. Szenvtelen szenvedély. Szemtanúi voltunk a boldogtalanság megtestesülésének, láthattuk egy tragédia esszenciáját. Vagyis: a Tragédiát. Mely azonban érzelmentes volt. Mintha egy színésznő eljátszotta volna a Vádat, az Elhagyott Szeretőt vagy a Hütlenséget úgy, hogy csak a frissen bemagolt szövegre koncentrált.

Akár félig kitekeredve merev tekintettel a zöldes, kopott, ocsmány kárpitot bámulva ült, akár kiegyenesedve vádjait a szemben ülő kedves asszonyra szórta, ijesztő mozdulatlanság vette körül – igen, ez az, ami félelmetessé tette. Úgy tűnt (hogyha a belső motor leáll), örökké csöndben marad. Vagy kitekerve, vagy egyenesen, esetleg valahol a kettő között, valamilyen önkényes pózban. Ezt könnyű lenne elképzelni. Mintha kagylóhéját figyeltük volna, mely bizonyos előre meghatározott mozgást végez.

De a nő nem volt jelen. Lehetetlen megmondani, hogy mi volt jelen, hogy ki volt ez a lány. Igaz, el tudnám képzelni vékony, finom arcát a történeteket feledve egy széles mosolyban feloldódni. Nem volt tudatában, hogy egy vonaton ül valahol a Marble Arch és a Queensway között, sem annak, hogy nyilvánosan vádolja férjét vagy szeretőjét, s hogy mi őt nézzük.

És mi csak néztük a lányt, és szégyelltük magunkat. De ez a zavar nem a lány számlájára volt írható...

Hirtelen éreztem, hogy a sál és az alufólia alatt ujjaim megszabadulnak terhüktől. A szívem szinte levált a kezemről.

Gyorsan tenyeremre pillantottam – nehogy megint visszajöjjen. Levettem a sálát, térdemen egy tökéletes szívet tartottam. Akárcsak az ezüst szívek a Valentin-napi képeslapokon – azzal a különbséggel, hogy az enyém háromdimenziós volt.

Láttam, hogy tetszik az embereknek, akik a szegény őrült nő helyett most már engem néztek. Felálltam, vagy négy üléssel arrébb mentem, oda, ahol a lány ült, és alufóliába burkolt szívemet mellé helyeztem úgy, hogy azt bámulja.

Először nem reagált, majd teátrálisan felmordult, megkönnyebbülten sóhajtott, előrehajolt, megfogta a szívet, karjait köré fonta, ölelgette, forgatta, arcához szorította, s mögüle így szólt a férjéhez: nézd mit kaptam, nem érdekelysz sem te, sem a cigarettatárca, kaptam egy ezüst szívet.

Notting Hill Gate-hez értünk, leszállni készültem, miközben az emberek elismerően néztek és mosolyogtak rám. Végigmentem a peronon, fel a mozgólépcsőn az utcára a parkig.

Nincs szívem, egyáltalán nincs. Micsoda könnyebbség. Micsoda szabadság...

*Hallod ezt a hangot? Ezt a nevetést?
Igen, ez én vagyok, én nevetek, igen, én.*

Férfiak között

Az ajtóval szemben lévő széket kávébarna szatén borította. Maureen Jeffries sötétbarna, szűk selyemnadrágot és fehér zsabós blúzt viselt. A nagy karosszékben törekenynek és aprónak fog tűnni. Ám amint elhelyezkedett, máris felpattant (közben kényszeredetten mosolygott, amit valószínűleg észre sem vett), és kevésbé drámaian leült a sárga kanapé sarkára. Itt maradt néhány percig, s arra gondolt, hogy a meghívóban végül azt írta kedélyeskedően (tisztában volt azzal, hogy a szónak van némi gunyoros felhangja, melyet nem igazán szeretett), hogy „Látogass meg, és találkozz az új énemmel!”

Új volt a frizurája, jó pár kilóval kevesebbet nyomott, s újra friss arcbőrrel áldotta meg a természet (ezt a szót szerette). Kétségtelenül jobb lenne, ha ezt a nagy barna székben mutatná be: megint visszaült.

Másodjára illemből ment vissza a sárga kanapéhoz, pontosan kiszámított kedvességéből. Bátor dolog volt meghívnia Peggy Bayley-t, le kellett győznie hozzá a büszkeségét. De Peggy úgyszem lesz képes versenyre kelni a zsabós csipkeblúzzal, és mindazzal, amit kiemel. És bár ez Peggy szerencséjéből adódik – hogy ő egyszerűen férjhez ment, még hozzá Bayley tanár úrhoz (akinek Maureen négy évig a szeretője volt), mégsem kellene az orra alá dörgölni, hogy Maureen megújult, és külseje újra vonzó lett, még akkor sem, ha a szavaiban már benne volt: „az új énem”.

Mindemellett neki, Maureennek a szépsége volt az egyetlen fegyvere, amivel újra szembe szállt a világgal, s ezt miért ne mutatná meg Bayley tanár úr feleségének, akit helyette vettek el. Bár (suttogta magának vadul és keserűen), ha rávette volna Tom Bayley-t, ha nyomást gyakorolt volna rá – ahogy Peggy tette –, kétségtelen, hogy most ő lenne Mrs. Bayley... Mégis vissza fog ülni a barna fotelbe.

De, ha ő vette volna rá a házasságra Tomot, akkor aztán azt kapta volna, amit megérdemel, mint ahogy Peggy is megérdemelte, – mivel házasságuk kezdetétől fogva Tom Bayley ragaszkodott egy külön legénylakáshoz, melybe őt, Maureen sohasem engedte volna be – mint ahogy Peggyt nem is engedte. Ő, Maureen nem egyezett volna bele a házasságba ilyen feltételekkel. Ebben biztos volt. Kétségtelen, hogy Tom azért hagyta el, és állt össze Peggyvel, mert ő, Maureen hűséget követelt tőle, a született nőcsábásztól. Szóval, egészében véve, egyáltalán nem irigyelte Peggyt, akinek – közel a negyvenhez – azon az áron sikerült elvetetnie magát egy tökéletes és vonzó tanárral, hogy kezdetől fogva tudta, nem ő az egyetlen nő az életében. Sőt, annak tudatában, hogy a házasságot a világ legócskább trükkjével csalta ki...

Ekkor Maureen harmadjára is fölállt a székből, a kanapé túl egyszerűnek tűnt, így a földre telepedett. Az önutálat fojtogatta. Érezte, hogyan dől romba személyisége, miközben képtelen gátat szabni Peggyvel kapcsolatos keserű gondolatainak. Az, hogy tisztába jöjjön saját magával, legalább annyira fontos volt az elmúlt hat hónap során, amíg elvonultan élt, mint az, hogy lefogyjon, és visszanyerje szépségét.

Ezt véghez is vitte: harminckilenc éves volt, és még sosem volt ennyire vonzó. A vadóc, aki elment hazulról, Iowából New Yorkba, nagyon aranyos volt – mint bármelyik viszonylag tehetséges fiatal lány, de amilyen most volt, az húsz év munkájának az eredménye. És mások munkájának – alacsony, formás, fehér bőrű, nagy, barna szemű, fekete hajú szépség volt, ám együttérzését, puhaságát, vonzerejét egy tucat intelligens férfi szerelméből nyerte. Nem, egyáltalán nem irigyelte tizennyolc éves kori önmagát. De irigyelte, mindennap jobban és jobban irigyelte a fiatal lány határtalan függetlenségét, erejét, terét és bátorságát.

Már hat hónapja annak, hogy utolsó, és reményei szerint végleges szeretője, Jack Boles elhagyta. Összeomlott, miután rádöbbsent, hogy húsz – na jó, tíz – évvel ezelőtt ő küldte el a szeretőit, ő volt az, aki kimondta – mint ahogy Jack is –, zavartan, bűnbánóan, de csak annyira, amivel még könnyedén megbirkózott, hogy „Sajnálom, bocsáss meg, én leléptem”. Ilyen lehetőséggel és következményekkel sohasem számolt, egy férfitől sem fogadott el soha pénzt, kivéve, amit saját keresetének tartott. Mindig a maga ura volt. (Bár, mikor Jackkel élt, nem mondta ki saját véleményét, csak hogy neki megfelelően: ő az a férfi volt, aki nem szerette, ha a nők ellentmondanak.) Ezen kívül soha egy percig sem törődött azzal, hogy mások mit beszélnek. Mikor Jack kidobta azután, hogy viszonyukról hónapokig cikkeztek a lapok („A híres filmrendező együtt él Cannes-ban Maureen Jeffries festőnővel”), fordult meg először a fejében: ki fognak nevetni. Mindenkinek ezt mondta – okkal – : elvesz feleségül. Aztán arra gondolt: kevesebb, mint egy évig volt velem, senki sem unt meg ilyen gyorsan. Aztán: a nő, aki miatt elhagyott, nyomomba sem érhet, és még főzni sem tud. Aztán újra: biztos, hogy ki fognak nevetni.

Az önutálat megmérgezte, főleg azért, mert képtelen volt elengedni Jacket, és telefonokkal, levelekkel üldözte, fenyegetőzött, a szemére vetette, hogy azt ígér-

te, feleségül veszi, hogy Jack mennyi mindent köszönhet neki. Tehát, mindent megtett, amit a nőkben annyira utált. Ráadásul nem költözött ki az albérletből, aminek díját Jack nem régen öt évre előre kifizette. Végeredményben tehát, a férfi kifizette őt a lakás bérletével.

És ahelyett, hogy szépen elsétált volna ruháival (egyáltalán azokhoz van joga?), még mindig itt volt, szépült, és küzdött félelmei ellen.

Tizennyolc évesen, mikor otthagyta az apját (postai hivatalnok), nőies volt és bátor. Szép nem. Azokhoz a hivatásos szépségekhez képest, akik férfiak társaságában élik le az életüket, egyáltalán nem. Rendelkezett viszont koncentrált nőiességgel, ami egész lényét átítatta és felfokozta, és ettől szépnek látták. Ma, húsz évvel később, miután tizenegy kiváló – vagy majdnem kiváló – férfi szeretője volt, még mindig nőies volt és bátor. *De* – mivel ösztönös nagylelkűségből, ami a legnagyobb szerűbb volt benne, saját festői ambícióit mindig háttérbe helyezte az éppen aktuális férfi karrierjével szemben, most nem tudott megélni. Legalábbis nem úgy, ahogyan hozzászokott.

Mióta eljött otthonról, képességeivel, melegségével, képzelőerejével támogattott egy rajztanárt (első szeretőjét), két színészt (akkor ismeretlenek, ma világhírnépek), egy koreográfust; egy író; egy másik író; majd miután átkelt az Atlanti-óceánon Európába, egy filmrendezőt (Olaszország), egy színészt (Franciaország), egy író (London), Tom Bayley tanár urat (London), Jack Boles filmrendezőt (London). Ki tudja megmondani, hogy odaadása, munkájuk iránti áradó lelkesedése mennyire járult hozzá sikereikhez? (Mindezt vadul és zokogva kérte számon magától a sötét órákban.)

Mára búcsút mondott az együttérzésnek, a bájnak, a divatnak, lakberendezési érzékének, szerény festői tehetségének (ami nem jelentette azt, hogy nem volt mások éles szemű kritikusa), a ténynek, hogy kiváló szakács volt, és az ágyban nyújtott teljesítményének, amelyről tudta, hogy átlagon felüli.

Ha kilépne ebből a lakásból, abban a pillanatban a nemzetközi pénz és presztízs világából is kilépne. És hova menjen? Apjához, aki egy albérletben lakik Chicagóban? Nem. Egyetlen reménye az volt, hogy talál egy férfit, aki olyan kiváló és elegáns, mint az előzőek. Már nem engedhette meg magának az ismeretlen zseniket, az ígéretes művészeket. Erre várt, és ezért maradt a főhadiszállásként szolgáló luxuslakásban, amiért annyira megvetette magát, és ezért hívta meg Peggy Bayley-t látogatóba. Először: bátorítania kell magát azzal, hogy találkozik ezzel a nővel, akinek pályája (híres emberek szeretője) hasonló volt az övéhez, és aki jól ment férjhez. Másodszor: segítséget fog kérni tőle. Korábban már gondosan számba vette volt szeretőit, háromnak írt is, majd kapott három barátságos, de elutasító válaszlevelet. Hivatalosan Tom Bayley 'barátja' maradt, de feleségét jobban ismerte annál, semhogy megsértse azzal, hogy férjéhez fordul az ő beleegyezése nélkül. Megkéri Peggyt, hogy kérje meg Tomot, hogy befolyását latba vetve szerezzen neki olyan munkát, ami hozzásegíti, hogy találkozzon a megfelelő férfival.

Mikor csengették, kiszólt, és a fotelhez sietett, most bátran, de őszintén. Egy olyan férfi feleségétől kér szívességet, akinek ő nyilvánosan a szeretője volt, és egyáltalán nem állt szándékában enyhíteni a nehézséget azzal, hogy kevésbé vonzónak tűnik, mint valójában. Még akkor sem, ha Peggy úgy fog megjelenni,

hogy már semmi sem maradt régi szépségéből, hiszen a Bayley professzor úrral kötött házasság három éve racionális, rendes nővé változtatta, eltűnt a macskaszzerű simulékonyság, ami Fokvárosból Európába hozta a jelentéktelen színésznőt. Ezt a pályát – bölcsen – abbahagyta, és olyat választott, amire született.

De Peggy úgy lépett be, mint azelőtt négy évvel: ha Maureen kicsi volt, finom és érzéki, akkor Peggy leginkább egy szirénhez hasonlított. Maureen felpattant, nézte, ahogy Peggy kifésüli világos haját barna arcából, ujján fehér gyűrű, zöld szemében gúnyos mosoly. Önkéntelenül felkiáltott: „Tom otthagyt!”

Peggy nevetett – hangja, akárcsak Maureené rekedtes volt, mint az érzéki nőké általában. „Hogy találtad ki?” – kérdezte. Erre megpördült, csípőjét manóken pózba merevítette, hagyta, hogy arany haja az arcába hulljon, büszkén mutatta egyenes szabású új, zöld, vászonruháját, ami mindent az ismét kihívó testnek köszönhetett. Nyoma sem maradt az elmúlt három év megfontolt, egészséges háziasszonyának: ő is, akárcsak Maureen, újra nőiességére összpontosított, lebegett rajta, vibrált vele.

„Mindketten *túl jól* nézünk ki ahhoz, hogy kidobjanak minket” – mondta Peggy.

Most, külsejének teljes tudatában birtokba vette a sárga kanapét, nőiesen hozzásimult, és így szólt: „Adj egy italt, és ne nézz ilyen meglepetten. Végül is, azt hiszem, tudhattam volna, hogy ez lesz a vége. Vagy nem?” Ezt a kérdést egy cinkostársnak címezte? Nem. Egy áldozatnak? Nem. Egy kollégának – igen. Maureen észrevette, hogy az éppen-csak-a-felszín-alatti ellenségesség, ami találkozásait jellemezte, mikor Peggy Tom Bayley-vel volt, teljesen eloszlott. De egyáltalán nem volt boldog a bajtársiság ilyen alakulásával. Szemöldökét ráncsolva fölállt a barna, szatén székből, egy cigaretta után fityegett az ajkai közt. Emlékezett, hogy a szemöldökráncolás és a lógó cigaretta az *egy nő biztos egy férfin*-állapothoz tartoztak. Maureen ösztönei tehát hazudtak. Talán csak azért, mert még mindig nem akarta bevallani, mennyire egyedül van? Két nagy pohárba brandyt töltött, és megkérdezte: „És kiért hagyott el?”

Peggy válaszolt: „Én hagytam el”, és zöld szemével mélyen Maureen szemébe nézett, hogy az elfogadja a tényt, a látható kétkedés ellenére.

„Nem, tényleg, ez igaz – természetesen mindig voltak női, ezért ragaszkodott a búvó-barlanghoz Chelsea-ben...” Maureen most leplezetlenül mosolygott, mintegy emlékeztetőül, hogy ő sohasem fogadta el az okot a búvó-barlang létezésére. „Csak Bill dolgozószobájában tud elszakadni a sivár háztartástól.” Peggy az emlékeztetőt rövid őszinte mosollyal fogadta, amely nélkülözött minden türelmetlenséget: „Nos, természetesen hazudtam, és játszottam kis játékaimat, de ki nem?” Majd Maureen, hogy véget vessen Peggy gyűlölködő kritizálásának, végre kimondta: „Rendben van. De te kényszerítetted, hogy feleségül vegyen.” Három nagyot kortyolt a brandyből. Amíg az elmúlt pár hónapban, miután Jack elhagyta, túlságosan is sokat ivott, addig az utóbbi pár héten diétája szigorúan megtiltotta az alkoholt, így kiesett a gyakorlatból. Érezte, hogy be fog rúgni, és ezt mondta: „Ha én berúgok, akkor neked is muszáj lesz.”

„Két hónapig éjt nappallá téve ittam” mondta Peggy újra a szűrős zöld pilantás kísértében. „De az ember nem ihat, ha csinos akar maradni.”

Maureen visszaült a barna székbe, Peggyre nézett a gomolygó kék füstön át,

és így szólt: „Egyfolytában be voltam rúgva – egy örökkévalóság volt. Undorító volt. Nem tudtam abba hagyni.”

Peggy válaszolt: „Nos, rendben, ezen túl vagyunk. De a problémát nem a többi nő jelentette – alaposan megtárgyaltuk, hogy milyen a személyisége, mikor összeházasodtunk...” Itt megállt, hogy méltányolja Maureen kesernyés mosolyát, majd folytatta: „Része a szerepünknek, hogy alaposan kibeszéljük őket, nem?” Mindkét nő szeme megtelt könnyel, mindketten hunyorogtak. Még egy fal leomlott köztük.

Peggy tovább mondta: „Idejöttem, hogy felvágjak, a dicsekvő kis leveled miatt – észrevettem, hogy lekezelő vagy velem, mióta Tomhoz mentem, mintha unalmas és átlagos lennék. – Akartam, hogy *te* lásd az új énem!... Az isten tudja az ember miért veszi el nőiességét, ha lehorgonyoz egy férfi mellett.”

Mindketten kacagásban törtek ki, Peggy végigheveredett a sárga vásznon, Maureen pedig a fényes barnán. Közben alig tudták visszafojtani könnyeiket.

„Nem”, mondta Maureen miközben felült, „nem fogok sírni, óh, nem! Befejttem a sírást, nincs semmi értelme.”

„Akkor ígyünk még egyet”, és Peggy odanyújtotta poharát.

Már mindketten berúgtak, hisz mindketten szinte éhgyomorra ittak.

Maureen a poharakat félig megtöltötte brandyvel, és megkérdezte: „Tényleg te hagytad el?”

„Igen.”

„Akkor neked több okod van szeretni magad, mint nekem. Én harcoltam, jeleneteket rendeztem, és ha most erre gondolok...” Belekortyolt a brandybe, szét nézett a drága szobában, és így szólt: „...ráadásul még mindig belőle élek, és ez az, ami annyira szörnyű.”

„Ne sírj drágám...” mondta Peggy. A brandy eltompította, lassúvá tette. A *drágám* megborzongatta Maurent. A film és a mozi világának semmitmondó szava volt, ami rendben volt, még élvezetes is színházi emberek vagy filmesek esetében, de csak egy lépésre volt attól, hogy...

„Ne.” mondta Maureen élesen. Peggy „elbűvölően” tágra nyitotta nagy, zöld szemét, majd valódi, őszinte természetének megfelelően keskenyre összehúzta, és nevetett.

„Értelek”, mondta. „De jobb, ha szembenézünk vele, nem? Nem állunk távol attól, hogy... nem?”

„De”, mondta Maureen. „Már rájöttem. Ha hozzájuk mentünk volna, akkor a papír miatt, tudod, nos, jogosnak éreztük volna, hogy elfogadjunk pénzt mindenért, mindenért, mindenért!” Lehajtotta fejét és zokogott.

„Fogd be”, mondta Peggy. De mivel már be volt rúgva, úgy hangzott, hogy: „Fobbe”.

„Nem”, válaszolt Maureen, felült és szipogott. „Ez igaz. Soha nem fogadtam el pénzt – úgy értem, sosem vettem el mást, mint a rezsit és a ruhákat, amiket ajándékba kaptam – és te?” Peggy nem nézett rá, ezért folytatta: „Rendben, de fogadok, hogy Tom Bayley az első férfi, akitől elfogadsz anyagi jóvátételt, vagy tartásdíjat – nem így van? És mindez azért, mert a felesége voltál.”

„Azt hiszem. Azt mondtam, nem fogok, de talán mégis.”

„És csak a papír miatt nem érzed magad rosszul?”

Peggy hosszú, puha ujjával forgatta és forgatta a poharat, végül bólintott. „Azt hiszem.”

„Igen. Persze. És a mi időnkben, hogy' kinevettük a házassági szerződést. De az igazság az, hogy ha úgy fogadsz el pénzt, hogy házas vagy, nem *érzed* magad kurvának. Minden egyes férfi esetében vitatkoznom kellett magammal: hogy tudná ő mindazt visszafizetni, amit érte teszek – a főzés, a háztartás, a lakberendezés, a tanácsok? Egy vagyon! Szóval fölösleges, hogy lelkifurdalásom legyen amiatt, hogy ebben a lakásban élek, és megtartom a ruháimat. De mégis rosszul érzem magam, állandóan. Ha Jack elvett volna, nem érezném magam rohadt kurvának, amiért ebben a rohadt lakásban lakom.” Vad, dühös könnyekben tört ki, aztán leállította magát, mélyen lélegzett, csendben ült, mélyeket lélegzett. Majd fölállt, újra öntött magának és Peggynek. A két nő csendben ült, amíg Maureen megkérdezte: „Miért hagytad el?”

„Mikor összeházasodtunk, mindketten azt gondoltuk, terhes vagyok... nem, komolyan. Három hónapig nem jött meg, és aztán nagyon beteg lettem, azt mondták, elvetéltem.”

„Gyereket akar?”

„Tőled nem akart?”

„Nem.”

„Akkor megváltozott. Nagyon akar.”

„Jack hallani sem akart gyerekről, hallani sem akart róla, de az a kis lotyó, aki miatt elhagyott... úgy hallom jó barátaitok?” Úgy értette, Jack és a lány, aki miatt elhagyták.

Peggy válaszolt: „Jack és Tom jó barátok.” Ez nagyon kimért volt, ezért Maureen így szólt: „Igen, igen! Mind Jack barátai – én főztem rájuk, én szórakoztattam őket, de tudod, hogy egyik sem hívott fel, miután Jack elhagyott? Ők Jack barátai voltak, nem az enyéme.”

„Pontosan. Mióta elhagytam Tomot, nem találkoztam sem Jackkel, sem az új barátnőjével. Tomhoz mennek látogatóba.”

„Gondolom, Tom egyik barátnője terhes lett.”

„Igen. Odajött hozzám és elmondta. Tudtam, mit kell tennem. Mondtam: Rendben, válj el”.

„De legalább az önbecsülésed megmaradt.”

Peggy forgatta kezében a poharat, bele-belenézett; a brandyt a sárga szövetre lötyintette. A két nő mozdulatlanul, esztétikai érdeklődéssel nézte, ahogy a narancsos folt növekszik.

„Nem, nem maradt meg”, mondta Peggy. „Mert azt mondtam, válj el, de adj egy csomó pénzt, különben beperellek hűtlenségért – bizonyítani ezerszer is tudom.”

„Mennyit?”

Peggy elvörösödött, és kortyolt egyet a brandyból: „Havi negyven font tartásdíjat fogok kapni. Ez sok neki – ő tanár, nem filmrendező.”

„És ki tudja fizetni?”

„Nem. Azt mondtá, hogy le kell mondania a bűvő-barlangról. Mondtam: Szomorú.”

„És ő milyen?”

„Huszonhét éves. Művészetet tanul. Csinos, édes és buta.”

„De terhes.”

„Igen.”

„Neked sosem volt gyereked?”

„Nem. De volt néhány abortuszom és vetélésem.”

A két nő őszintén nézett egymásra, arcuk keserű volt.

„Igen”, mondta Maureen. „Nekem öt abortuszom volt, egyszer egy öreg-asszony csinálta. Nem használok semmit, és mégsem esem teherbe... hogy tetszett Jack új barátnője?”

„Tetszett”, mondta Peggy bocsánatkérően.

„Intellektuális”, mondta Maureen, de intellektuálisnak hangzott.

„Aha.”

„Okos és tájékozott”, Maureen küzdött jobbik énjével, megnyerte a csatát és így szólt: „De miért? Vonzó, de csak egy diáklány, aranyos, okos, értelmes kis diáklány, aranyos, okos, értelmes kis ruhákban.”

„Fejezd be! Fejezd be most már”, mondta Peggy.

„Rendben”, mondta Maureen. De még fájdalmas bölcsességgel hozzátette: „És még főzni sem tud!”

Peggy nevetésben tört ki, hátravetette magát, és még több brandyt öntött ki részeg kezével. Hamarosan Maureen is nevetett.

„Gondolkodtam, vajon hányszor mondták különböző feleségek és szeretők rólunk, hogy Peggy maga az unalom, Maureen pedig annyira egyszerű”, szolt Peggy.

„Szinte hallom őket: természetesen csinosak, természetesen jól tudnak öltözködni, és nagyszerű szakácsok, gondolom jók az ágyban, de mijük *van?*”

„Fejezd be”, mondta Peggy.

Már mindkét nő részeg volt. Esteledett. A szoba tele lett árnyékkal, fehér falai kékes magasztalokká váltak, a csillogó székek, asztalok, szőnyegek tompa fény-sugarakat árasztottak.

„Felkapcsoljam a lámpát?”

„Még ne.” Peggy feltápáskodott, hogy töltsön még. „Remélem, lesz annyi esze, hogy nem hagyja abba a munkáját”, mondta.

„Ki? Jack vöröshajú lotyója?”

„Ki más? Tom barátnője már rendben van, terhes.”

„Igazad van. De fogadok, hogy abbahagyja, fogadok, hogy Jack rá akarja venni, hogy feladja.”

„Így van. Mielőtt elhagytam Tomot – mielőtt kidobott, a te Jacked és a lány átjöttek vacsorára. Jack hevesen kifakadt rá egy cikke miatt, egész este cikizte – azt mondta, hogy amit ír, az egy baloldali klub háziasszonyának politikai nézete. Baloldali madártávlat, mondta.”

„Utálta, ha festek”, mondta Maureen. „Amikor csak azt mondtam, hogy egy reggelt festéssel akarok tölteni, gúnyos megjegyzéseket tett a vasárnapi festőkről. Felszolgálom neki a reggelit, felmegyek a műterembe – vagyis a vendégszobába. Először vicces beszélásokat kiabál föl, aztán jön, hogy éhes. Már tizenegykor megéhezik. Majd, ha mégsem mennék le főzni, akkor szerelmeskedne velem. Majd a munkájáról beszélünk. A hülye filmjeiről beszélünk egész nap, és fél éjszaka...” Maureen sírásban tört ki: „Ez annyira igazságtalan, annyira, de annyira... mind-

egyik ilyen volt. Nem azt mondom, hogy nagy festő voltam, de lehettem volna valami. Saját erőmből, valami... egyik férfi sem csinált mást, mint gúnyolódott rajtam, vagy atyáskodott fölöttem... így, vagy úgy, de mindegyik. És persze előbb-utóbb az egyik fél megadja magát, mert jobban törődik a..."

Peggy, aki már félálomban volt, elnyúlva a kanapén, most felült: „Fejezd be Maureen. Mire jó ez az egész?”

„De igaz. Húsz évig napi tizennyolc órát töltöttem az életemből avval, hogy különböző férfiakat támogattam. Vagy nem így van?”

„De igen, de fejezd be. Mi választottuk.”

„Igen, És ha az az ostoba vörös hajú lotyó abbahagyja a munkáját, csak azt kapja, amit megérdemel.”

„Odajut, ahová mi.”

„De Jack azt mondja, elveszi feleségül.”

„Tom is elvett engem.”

„Jacket kíváncsivá tette a kis vöröshajú esze. Azok az okos politikai megjegyzések. Most meg mindent megtesz azért, hogy megszüntesse a rovatát. Nem mintha nagy veszteség lenne a nemzet számára, de jobb, ha a lány odafigyel, óh, igen, jobban tenné...” Maureen arca előtt ingatta brandys poharát, melyet megbűvölten bámult.

„Mi is a másik ok, amiért ide jöttem?”

„Nem azért jöttél, hogy lásd az új éneket?”

„Ez ugyanaz.”

„Akkor?”

„Mennyi pénzed van?”

„Semennyi.”

„Mennyi időre szól a lakás bérlete?” Maureen felemelte egyik kezét nyitott ujjakkal. „Öt év? Akkor add el a bérleti jogot.”

„Óh, nem tehetem.”

„Dehogynem teheted. Úgy számolom, legalább kétezret hozna. Ebből találhatnánk egy lakást valahol, egy kevésbé drága környéken.”

„Mi találhatnánk?”

„Én pedig kapok minden hónapban negyven fontot. Szóval.”

„Szóval mi?” Maureen gyakorlatilag teljesen elfeküdt a nagy székben, fehér inge felgyűrődött melle köré, szűk, barna nadrágja fölött kilátszott karcsú dereka és törzse. Szeme elé tartotta a brandys poharat, ide-oda himbálta, és nézte, ahogy a brostyánszínű folyadék kilöttyen a pohárból. Amikor a brandy barna hasára csöppent, felkacagott.

Peggy megszólalt: „Ha nem csinálunk semmit, vissza kell mennem a szüleimhez Outshoornba – struccot tenyésztenek. Okos voltam, hogy elszöktem. Hát, sohasem leszek színésznő. Szóval visszamegyek, hogy cukorbokrok és struccok között éljem le az életem. És veled mi lesz?”

„Dettó...” Maureen puha, barna fejét oldalra fordította, és a brandyt a szájába csepegtette.

„Nyitunk egy ruhaboltot. Az egyetlen dolog, amihez mindketten értünk, az az öltözködés.”

„Jó ötlet.”

„Hol szeretnéd?”

„Párizsban.”

„Párizsban labdába sem rúghatnánk.”

„Nem, tényleg nem... és Róma? Három volt szeretőm van Rómában.”

„Ez nem túl jó, ha esetleg baj lenne.”

„Egyáltalán nem.”

„Inkább maradjunk Londonban.”

„Inkább maradjunk Londonban. Még egy italt?”

„Kérek. Kéééérek.”

„Adoom-dom-dom.”

„Legközelebb senkivel nem fekszünk le, amíg nincs házassági szerződés.”

„Valószínű.”

„De ez ellenkezik az elveimmel, az alkudozás.”

„Óh, igen, igen!”

„Persze.”

„Talán leszbikusoknak kéne lennünk, nem gondolod?”

Peggy nehézkesen feltápáskodott, Maureenhez támolygott, és kezét a nő meztelen hasára tette. „Érzel valamit.”

„Semmit.”

„Részemről a férfiakat kedvelem,” mondta Peggy, visszament a kanapéhoz, lehuppant, az ital kifröccsent.

„Én is, és köszlök jó sokan bennünket.”

„Legközelebb nem hagyjuk abba a munkánkat, ragaszkodunk a ruhabolthoz.”

„Igeen...”

Szünet. Aztán Peggy felült és összpontosított. Hallatlan komolyság szállta meg. „Figyelj”, mondta. „Ne, a fenébe is figyelj, egész idő alatt ezt akartam mondani, és komolyan gondolom.”

„Én is.”

„Nem, nem hagyjuk ott, amint egy f-f-f-érfi a színre lépp. A fenébe is, részeg vagyok, de komolyan gondolom... nem, Maureen, nem vágok bele a ruhaboltba, amíg ez nincs tisztázva, már a kezdet kezdetén. Egyet kell értenünk abba’, hogy a munkha ’z első, különbe’ látod, hova jutunk.” Peggy az utolsó mondatokat elhadarta, és elégedetten dőlt hátra.

Most Maureen ült föl, komolyan, próbált nyelvének parancsolni: „De... mi ketten... abba’ vagyunk... jók, hogy, t-támogatunk valami átkozott zsenit, egy zsenit.”

„Soha többé. Óh, nem! Ígérd meg, Maureen, ígérd meg, különben...”

„Rendben, meghígérem.”

„Jó.”

„Egy italt?”

„Szívesen, brandyt szívesen, szívesen, szívesen, brandyt szívesen.”

„Brandyt szívesen...”

PAJTÓK ÁGNES fordításai

A FORDÍTÓ ELŐSZAVA ADDISON ESSZÉCIKLUSÁHOZ

1650 körül nyílt meg az első angliai kávéház Oxfordban. Az újdonság néhány évtized alatt (legalábbis a jómódú férfiak számára) a városi élet egyik legalapvetőbb intézményévé vált. Tárgyalóteremként szolgált, postahivatalként és dolgozószobaként; üzleti megállapodások születtek és viták folytak benne. Itt kezdte meg a működését a mára hatalmas biztosító- és bankhálózattá fejlődött Lloyd's. A korabeli tömegkommunikáció talán legfontosabb helyszíne is a kávéház volt; a tulajdonosok ugyanis gondoskodtak róla, hogy a vendégek minél több folyóirathoz, pamflethez hozzájuthassanak, és ugyanezekben a sajtótermékekben folytak a társadalmi élet új helyszínét érintő legfontosabb viták is. Talán Lawrence E. Klein, az amerikai kutató elemezte a legalaposabban, hogy miként vált a kávéház a tizennyolcadik századra a legfontosabb viselkedési normákat közvetítő intézménnyé abban a társadalomban, amelyben a vagyonban és befolyásban gyarapodó réteg számára az udvar és az egyház többé már nem látta el ezt a funkciót.¹ Jürgen Habermas írta le először azt a folyamatot az 1961-es *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozásában*, amelynek eredményeképpen a kávéházi kultúra decentrált, alulról szerveződő intézményrendszere és az ehhez kapcsolódó sajtó lassanként közvéleménnyé formálódott, és politikai szerepet követelt magának. Hogy a központi hatalom valóban érezte ezt a fenyegetést, annak jó bizonyítéka II. Károly 1675-ös rendelete, amelyben betiltotta a kávéházakat; a rendelet akkora botrányt váltott ki, hogy egy héttel később vissza kellett vonnia. Ez a publikum pedig többé nem származása, hanem viselkedési normái szerint határozta meg magát: az udvariassága alapján.

Ebben a politikailag és gazdaságilag is nagyon fontos nevelődési folyamatban töltöttek be kulcsfontosságú szerepet Richard Steele (1672–1729) és Joseph Addison (1672–1719) híres folyóiratai, a *The Tatler* (A csevegő) és a *The Spectator* (A szemlélődő). Előbbi, amely nyíltan politizált is, hetente háromszor jelent meg 1709-től 1711-ig, utóbbi pedig, amelyben inkább már az egységesítő civilizációs törekvések kaptak hangsúlyt, 1711 és 1712 között s még 1714-ben egy rövid ideig mindennap. Samuel Johnson, a tizennyolcadik század kritikusfejedelme nagyon frappánsan fogalmazott Addison-életrajzában (1779–1781):

„A *Tatler* és a *Spectator* előtt, a színházi szerzőket leszámítva, Angliában még senki nem lépett föl a mindennapi élet tanítójaként. Egyetlen író sem vállalkozott arra, hogy helyrehozza akár a civilizáltság mellőzéséből fakadó barbárságot, akár azt az arcátlanságot, amelyhez annak eltűlése vezet; hogy megmutassa, mikor beszéljünk, és mikor hallgassunk, hogyan mondjunk igent, és hogyan nemet. Számptalan könyvből megtanulhattuk a fontosabb kötelességeinket, és kialakíthattuk filozófiai vagy politikai nézeteinket; hiányzott azonban egy *arbiter elegantiarum* – az illem bírása –, aki szemmel tartja a mindennapi érintkezés ösvényét, és kigyomlálja a tüskés, szúrós növényeket, amelyek bár nem sebzik meg az embert, mégis kellemetlenné teszik az útját.

¹ Lásd például Lawrence E. Klein: „Coffeehouse Civility, 1660–1714: An Aspect of Post-Courtly Culture in England”, in: *The Huntington Library Quarterly*, 1996. LIX/1. 30–51.

Semmi sem alkalmasabb erre a célra, mint rövid írások gyakori megjelentetése, amelyeket nem azért olvasunk, hogy tanuljunk belőlük, hanem pusztán felüdülés gyanánt.”²

Az esszék egy fóliólap mindkét oldalát kitöltötték, és hatalmas sikert arattak: a *Spectator* ötszázötvenöt megjelent száma rendszeresen elérte a négyezer eladott példányt. Addison már a lap tizedik számában elégedetten írta, hogy becslése szerint hatszázezer körül lehet a tanítványai száma, akik feltehetőleg „mindent megtesznek majd annak érdekében, hogy kiemelkedjenek tudattalan és közömbös felebarátaik hordájából”. Sokan tanúsítják, hogy a bizodalma nem is volt alaptalan. John Gay, a *Koldusopera* írója, lenyűgözve írta 1711-ben, hogy „sok ezer ostobaságot sikerült gyökerestül kiirtaniuk, vagy legalábbis alaposan megfékezniük”. Addison egy huszadik századi biográfusa pedig egyenesen azt állította, hogy a *Spectator* hatása egyedül a Bibliáéhoz mérhető.³ Addison (úgyszintén a tizedik számban) a következőképpen határozta meg a céljait: „Azt szokták mondani, hogy Szókratész lehozta a filozófiát a mennyekekből, hogy az emberek között találjon otthonra; én pedig azt szeretném, ha azt mondanák rólam, hogy én hoztam ki a filozófiát a dolgozóságokból és a könyvtárakból, az egyetemekről és a kollégiumokból, hogy otthonra találjon a klubokban és a társaságokban, a teázó asztaloknál és a kávéházakban.”

Az az egyik nagyon fontos különbség Addison tanítványai és a fent említett tudatlan hordák között, hogy az újfajta *gentleman* (ahol a szó már nem nemesembert jelent) ízléssel és kifinomult, civilizált képzelőerővel bír. Az ízlés „[...] elsőrendű társadalmi jelenség. Még az egyes egyén hajlamaival is úgy állhat szemben, mint valami ítélkező fórum”⁴ – írja Hans-Georg Gadamer, noha nem hivatkozik Addisonra, bár angol nyelven valószínűleg az ő esszéi alapozták meg az ízlés mint társadalmi mérce hagyományát. Az ő nyomán lett a tizennyolcadik századi brit esztétika egyik alapproblémája, hogy miképpen lehet az ízlés és a képzelőerő egyszerre egyfajta érzék és az emberek közötti érintkezés egyik alapvető normája. A képzelőerő Addison számára valahol félúton áll az érzékszervek és az értelem között: osztozik az előbbieket tulajdonságaiban, amennyiben a működése közvetlen, elméletileg mindenki számára hozzáférhető, hatása pedig privát és (egy tisztességes anglikán gondolkodó számára) szinte zavarba ejtően testi, de hasonlít a másodikra is, hiszen nevelhető, tökéletesíthető.

Ha kifejezetten az itt közzétett esszéciklusának esztétikai jelentőségét akarnánk méltatni, nyugodtan elmondhatjuk, hogy Addison valami nagyon fontosat tett akkor, amikor elmélkedéseiben egyrészt szakított a különféle műfajokra és művészeti ágakra vonatkozó specifikus elméletekkel, másrészt sikerült távolságot tartania a szépségre vonatkozó metafizikai spekulációktól is. Számára a képzelőerő gyönyöreinek nincsen specifikus tárgya: a természet és a művészet egésze, még a tudományok és a történeti művek is gyönyör forrásául szolgálhatnak. Ez nem annyira a tárgy, hanem inkább egyfajta szellemi kultúra kérdése: „Az ember tehát törekedjék arra, hogy ártatlan gyönyöreinek körét olyan tágassá tegye, amilyenre csak tudja, hogy biztonsággal vonulhasson vissza ide, és úgy élvezze azokat, hogy amiatt a bölcs ember sem pirulna el.” Jerome Stolnitz, a brit esztétikatörténész ennek az attitűdnek a kidolgozása miatt (amelyet ő „esztétikai észlelésnek” nevezett) vélte úgy, hogy *A képzelőerő gyönyöre* „a modern esztétika kezdőpontja”.⁵

² Samuel Johnson: *Lives of the Most Eminent English Poets with Critical Observations on Their Works*, Derby & Jackson, New York, 1857. 1. kötet, 545.

³ Mindkettőt William Kinsley idézi „Meaning and Format: Mr. Spectator and His Folio Half-Sheets” című cikkében, in: *ELH*, 1967. XXXIV/4. 482.

⁴ Hans-Georg Gadamer: *Igazság és módszer. Egy filozófiai hermeneutika vázlatja*, Bonyhai Gábor (ford.), második, javított kiadás, Osiris, Budapest, 2003. 69.

⁵ Jerome Stolnitz: „On the Origins of 'Aesthetic Disinterestedness'”, in: *The Journal of Aesthetics and Art Criticism*, 1961. XX/2. 143.

Valóban sok érv szól amellett, hogy Addisonban lássuk az első modern esztétát. A folyóirat címe által is jelzett szemlélődő, kontemplatív attitűd nem csak a társadalmi jelenségekkel kapcsolatos viszonyra vonatkoztható. A természet (a teremtés) egésze esztétikai tapasztalatként kínálkozik a megfelelő kultúrával rendelkező úriemberek számára. Addison (Locke tanítványaként) az érzékek tapasztalatait helyezi a középpontba, az érzéki megtapasztalás vágya pedig a végtelenre terjeszkedik ki, és átveszi az intellektuális megismerés, az intuíció helyét. A természeti fenséges élménye ebben a leírásban vonzó dologként jelenik meg, szemben a később ismertebbé vált burke-i fenségessel, amely éppen a rettegéssel áll kapcsolatban. „Képzeldörönk szeret eltelni egy tárggyal, vagy valami olyan dolog után kapdosni, ami meghaladja a korlátait. Ezek a határtalan látványok gyönyörteli döbbenetet váltanak ki a lélekből, kellemes dermedtséget és lenyűgözöttséget érzünk a hatásuk alatt.” A képzeldörö egyrészt közvetít az érzéki és a szellemi szféra között, másrészt azonban versenyre kel az értelemmel: hiszen a képzeldörö gyönyörei intenzívebbek, mint az érteleméi, könnyebben hozzáférhetőek, és rejtélyes módon azonnal érzékelhetőek, az analitikus értelem közvetítése nélkül.

Akik túlzónak tartják Stolnitz kijelentését, azok egyrészt a fent említett társadalmi-politikai összefüggésre szoktak hivatkozni, másrészt arra, hogy az Addison által megnevezett három gyönyörforrás – a szép, az új és a nagy – olyan értelemben sem „önmagáért való” esztétikai élvezetet adnak, hogy rajtuk keresztül Isten jósága, bölcsessége és mindenhatósága válik érzékileg is megtapasztalhatóvá. Az esszesorozat kapcsolódik ahhoz a korszakban rendkívül elterjedt gondolathoz, hogy a természetben megfigyelhető rend rendező (isteni) elmét feltételez; csupán elég figyelmesnek kell lennünk ahhoz, hogy észrevegyük az erre utaló jeleket. „A jó ember számára a teremtés végeérhetetlen lakoma, bármit is lát, az öröme és élvezetére szolgál; a Gondviselés oly sokszor mosolygott a természetre, hogy ha az elménk nem sülyedt durva érzéki örömökbe, akkor lehetetlen úgy végigpillantanunk rajta, hogy ne töltsön el minket számtalanszor a titkos gyönyör érzete” – írta Addison a *Spectator* egyik alig valamivel korábbi számában. Az esszesorozat egyik nagy erénye, és logikailag legproblematisabb vonása, hogy a közvetlen testi gyönyör és a vallási élmény szélsőséges pólusait kísérli meg összekötni.

A *képzeldörö gyönyöre*i leghíresebb teljesítménye persze a szép, az új és a nagy, vagyis a három legfőbb esztétikai érték bemutatása. Ez a három fogalom később sokféleképpen átalakult, különböző szerzőknél különféle módokon bővült vagy szűkült a lista. Újdonság helyett inkább festőiségről kezdtek beszélni, a nagyság elmélete pedig helyet adott a természeti fenségesről szóló spekulációknak: talán ez utóbbi lett a legfontosabb a tizenharmadik század és a romantika számára. Azzal pedig a korszak legfontosabb szerzői valamennyien tisztában voltak, hogy ezeket a kategóriákat Addisonnak köszönhetik. A már említett Johnson például megróttá kortársait, amiért azok úgy kritizálják Addisont, hogy elfelejtik, hogy az ő vállán állnak.⁶ Hugh Blair pedig, akinek az 1783-ban megjelent retorikai előadásai a tizenkilencedik század során Chilétől Magyarorszáig a klasszikus ékes-szólás és egyben a kritikai hagyományok összefoglaló kézikönyvéül szolgáltak, világossá tette, amikor maga is újradefiniálta ezeket a kategóriákat, hogy mindezt Addison alapozta meg a *Spectator*ban.⁷

Addison stílusa sokáig a klasszikus elegancia egyik példaképe volt. A szerző ezekben az esszéikben az udvarias társalgás szókincsét a klasszicista formaigény szerint szerkeszti mondatokba. Az egyes szavaktól a körmondatokig a nyelvi megformálás minden szintjén párhuzamosságra, kiegyensúlyozottságra való igény figyelhető meg. Mint egy tökéle-

⁶ Johnson: i. m., 585–586.

⁷ Hugh Blair: *Lectures on Rhetoric and Belles Lettres*, Linda Ferreira-Buckley és S. Michael Halloran (szerk.), Southern Illinois University Press, Carbondale, 2005. 24–25.

tes franciakertben, ahol minden kis ösvénynek egyben szimmetriatengelyként kell szolgálnia, és maga az ösvény is része egy nagyobb egésznek, amely végül, fölülről szemlélve, tökéletes geometriát ad ki. Ma már nem ez a stíluseszményünk, és szinte lehetetlen tökéletesen imitálni ezt a szerkezetet, és ellenállni a kísértésnek, hogy kicsit kibilentsük az egyensúlyt. Komoly probléma az is, hogy míg Addison egyrészt következtelen a fogalomhasználatban, másrészt bizonyos számára fontos szavakhoz nagyon is ragaszkodik. Ilyenkor persze, bár gyakran egyáltalán nem könnyű magyar megfelelőt találni, a magyar szövegben is következetességre törekedtem. Végül szeretnék köszönetet mondani Szécsényi Endrének a fordítás szigorú, alapos ellenőrzéséért, a munka irányításáért, valamint Harkányi Andrásnak, akitől először tanultam erről a szövegről, amelyből részletek már megjelentek Hárs György Péter fordításában a *Janus* 1987. őszi számában Pécssett, de magyarul teljes egészében most lát először napvilágot.

A KÉPZELŐERŐ GYÖNYÖREI

409. szám (1712. június 19.) [Az ízlésről]

Musaeo contingens cuncta lepore. – LUCR.¹

Gracián igen gyakran dicséri a *kifinomult ízlést* mint az érett társasági ember legfőbb tökéletességét. Minthogy ez a szó oly gyakran bukkan föl a társalgásban, kísérletet teszek a magyarázatára, és arra, hogy lefektessem azokat a szabályokat, amelyekből megtudhatjuk, vajon rendelkezünk-e vele, és hogy miképpen sajátíthatjuk el azt a kifinomult ízlést az írás terén, amelyről oly sok szó esik a finom társaságban.

A legtöbb nyelv ezzel a metaforával nevezi meg az elmének azt a képességét, amely minden mégoly rejtett hibát és a legapróbb tökéletességeket is felfedezi az írásban. Biztosak lehetünk afelől, hogy ez a metafora nem lenne oly általános minden nyelvben, ha nem állna fenn valamely nagyon szoros párhuzam az elménkben működő ízlés – jelen esszé témája – és az érzéki ízlelés között,² amelynek segítségével a legkülönfélébb, ínyünket ingerlő zamatokban találunk élvezetet. Ennek megfelelően, úgy látszik, éppoly sok fokozata van a kifinomultságnak az intellektusban, mint az érzékekben, amit jól mutat a közös név is.

Ismertem egy embert, aki ez utóbbit olyan tökélyre fejlesztette, hogy tíz különböző fajta tea megízlése után képes volt felismerni azt a változatot, amellyel éppen kínálták, még úgy is, hogy nem látta az ital színét; és nem állt meg itt: megnevezte bármely két fajtát, melyet egyenlő arányban vegyítettek; sőt, oly messzire vitte a kísérletet, hogy képes volt egy három összetevőből álló keverék megízlése után is megnevezni azokat a dobozokat, amelyekből a hozzávalók származtak. Az az ember, aki kifinomult ízléssel bír az írás terén, épp ilyen módon ismeri föl nem csupán az adott szerzőnél mutatkozó általános szépségeket és gyengeségeket, hanem az őt minden más szerzőtől megkülönböztető különböző gondolkodásmódokat és kifejezésformákat is, még a számos idegen gondolati és nyelvi elem beáramlása ellenére is, melyek azokat a szerzőket jellemzik, akiktől azokat kölcsönözte.

Most, hogy megmagyaráztam, mit értünk általában az írással kapcsolatos kifinomult ízlésen, és megmutattam az erre használatos metafora jogosságát, azt hiszem, a következő meghatározást adhatom róla: az ízlés a lélek azon képessége, amely gyönyörrel ismeri föl valamely szerző műveinek szépségét, gyengeségeit pedig elégedetlenséggel veszi tudomásul. Ha valaki arra kíváncsi, hogy rendelkezik-e ezzel a képességgel, azt javaslom, olvassa végig az antikvitás ünnepektől műveit, amelyek annyi különböző kor és ország mércéjének feleltek már meg; vagy az újak közül azoknak az alkotásait, akik kifinomult kortársaink elismerését élvezik. Ha ezeket az írásokat olvasva nem érez különleges élvezetet, vagy ha e szerzők bámulatnak örvendő passzusai láttán hűvösnek és közömbösnek találja a gondolatait, nem szabad arra a következtetésre jutnia (ahogy az ízléssel nem rendelkező embereknél ez igen gyakori), hogy az adott szerzőből hiányoznak azok a tökéletességek, amelyek oly nagy elismerésre találtak, hanem hogy ő maga nem rendelkezik azal a képességgel, amellyel rájuk bukkanhatna.

¹ Lucretius: *A természetről*, I. 928. „a Múzsáktól nyert bájjal vonva be mindent” (Tóth Béla fordítása).

² Mind a kettő *'taste'* – a ford.

Ezen túl arra is nagyon kell ügyelni, hogy az ízlés valóban azokat a tökéletességeket ismerje föl, amelyek megkülönböztetik az adott szerzőt, avagy, ha szabad ezt a kifejezést használnom, az egyedi jellegzetességeit: hogy Livius történetmondási készségében gyönyörködik-e, Sallustiusnál abban-e, ahogy feltárja a cselekvés belső elveit, amelyek az általa leírt személyek jelleméből és szokásaiból fakadnak, vagy Tacitus azon művészetében-e, amellyel megmutatja a biztonság és az önérdék külső motívumait, melyekből mindazok az események következnek, amelyeket elmesél?

Érdemes azt is figyelembe vennie, hogy mennyiben hat rá másképp ugyanaz a gondolat egy nagy írónál és egy közepes tehetségnél. Hiszen éppen akkora különbség egy gondolatot Cicero nyelvébe öltöztetve látni vagy egy átlagos szerzőnél, mint egy tárgyat a nap fényénél vagy gyertyafényénél szemlélni.

Nagyon nehéz lefektetni olyan ízlés elsajátításának a szabályait, amelyenről én beszélek. A képességnek bizonyos mértékig velünk kell születnie, és nagyon is gyakori, hogy olyan emberek, akiknek egyéb tulajdonságaik egészen kiválóak, semmi nyomát nem mutatják ennek az ízlésnek. Korunk egyik legkitűnőbb matematikusa biztosított engem arról, hogy Vergilius olvasásakor abban lelte legnagyobb gyönyörét, hogy megvizsgálta Aeneas útját a térképen, és meg vagyok róla győződve, hogy számos modern történész nemigen lel másban örömet ennél az isteni szerzőnél, mint művei pusztá tényanyagában.

Noha e képességnek valamilyen mértékben velünk kell születnie, mégis számos módon művelhetjük és fejleszthetjük, különben az ízlés meglehetősen bizonytalan marad, s a birtokosa mit sem ér majd vele. Ennek az a legtermészetesebb módja, ha jól ismerjük a legkifinomultabb szerzők írásait. Az az ember, aki rendelkezik valamelyes ízléssel az igényes írás terén, minden alkalommal, amikor újraolvas egy nagy szerzőt, vagy újabb szépségeket fedez föl benne, vagy még erősebben hatnak rá a mesteri ecsetvonások – és mindemellett maga is hozzászokik, hogy az ő módján beszéljen és gondolkozzon.

Természetes ízlésünk fejlesztésének másik módja a kifinomult szellemekkel való társalgás. Legyen valaki mégoly tehetséges, akkor sem sikerülhet bármit is teljes egészében és minden lehetséges nézőpontból megvizsgálnia. Túl azokon az általános tudnivalókon, amelyeket egy-egy szerzővel kapcsolatban el kell mondanunk, mindenki számos olyan megfigyelést tesz, mely az ő saját gondolkodásmódjából következik; így aztán a társalgás természetes módon felhívja a figyelmünket olyan apróságokra is, amelyek elkerülték a figyelmünket, és ezáltal éppúgy részesülünk a mások tehetsége és megfigyelései által nyújtott örömeiből, mint a sajátjainkból. Nem is tudnék ennél jobb magyarázatot adni arra a tapasztalatra, amelyet oly sokan megfogalmaztak már, hogy az írás valamely fajtájának terén kiemelkedő szellemek ritkán jelennek meg egyenként, sokkal inkább közösen és csoportokban bukkannak föl egyes korszakokban, mint például Rómában Augustus uralkodása alatt, vagy Görögországban Szókratész korában. Azt kell gondolnom, hogy Corneille, Racine, Molière, Boileau, La Fontaine, Bruyère, Bossu vagy a Dacier házaspár nem írtak volna ilyen kitűnően, ha nem barátok, és nem ugyanabban a korban élnek.

Éppily fontos, hogy az, aki tökéletesíteni kívánja a jó írás iránti ízlését, legyen járatos a legkiválóbb régi és új kritikusok munkáiban. Be kell vallanom, kívánatosnak tartanám, hogy legyenek olyan szerzők, akik, túl a mechanikus szabályokon, amelyekről bárki minden különösebb ízlés nélkül képes értekezni, képesek belülről megragadni a kiváló írások velejét vagy szellemét, és megmutatják nekünk annak a gyönyörnek valamennyi forrását, amelyet az elménkben egy magasztos mű olvasásakor érzünk. Bármennyire szükséges is tehát a költészetben, hogy az idő, a tér és a cselekmény egysége, meg más hasonló dolgok alapos kifejtést kapjanak, és alaposan meg is értsék őket, van mégis valami ennél is lényegibb vonása e művészetnek, valami, ami emelkedetté teszi és elkápráztatja a képzelőerőt, s oly módon teszi tágasabbá az elmét, amit Longinoszon kívül kevés kritikus vett tekintetbe.

Minket, angolokat ízlésünk általában az epigrammákhoz vonz, a szellemes fordulatokhoz és az erőltetett *conceit*ókhoz, amelyek teljességgel alkalmatlanok az olvasó elméjének jobbra vagy tágasabbá tetelére, és amelyeket ezért a régi és az új írók legjobbjai gondosan elkerültek. Számos fejtegetésemben igyekeztem már kiűzni ezt a gótikus ízlést, amely úrrá lett rajtunk. Egy héten keresztül szórakoztattam a várost egy a szellemességről szóló esszével, amelyben igyekeztem kikutatni számos fajtáját annak a torz szellemességnek, melyet az emberek a világ különböző korszakaiban csodáltak, és egyúttal arra is megpróbáltam rámutatni, hogy miben áll az igazi szellemesség természete. Ezek után példákat hoztam arra, milyen hatalmas erővel képes a gondolat természetes egyszerűsége megérinteni az olvasó elméjét, még hozzá olyan nyers művekből, amelyekről nem is igen lehetne ezen túl bármi jót elmondani. Megvizsgáltam ezenfelül nemzetünk – de talán minden nemzet – legnagyobb költőjének a műveit, és kiemeltem a legtöbb olyan értelmes és férfihoz illő szépséget, amelyek azon isteni alkotásnak az értékét adják.³ Jövő szombaton pedig belekezek egy esszébe a képzelőerő gyönyöreiről, mely bár hosszasan fogja tárgyalni ezt a témát, mégis talán megértheti majd belőle az olvasó, hogy honnan is származik a legkitűnőbb szerzők számos passzusának a szépsége, akár prózában, akár versben írtak. Minthogy egy ilyen vállalkozás tökéletesen újnak számít, nincs bennem semmi kéttség, hogy nyílt szívű fogadtatásra számíthat.

411. szám (1712. június 21.) [A képzelőerő gyönyörei, I.]

*Avia Pieridum peragro loca nullius ante tritita solo.
Juvat integros accedere fontis atque haurire. – LUCR.⁴*

A látásunk a legtökéletesebb és a legtöbb örömet nyújtó érzékünk. Rendkívül sokféle ideával tölti meg az elménket, tárgyaival ez érintkezik a legnagyobb távolságból, és ez marad a legtovább aktív anélkül, hogy belefáradna sajátos élvezeteibe, vagy megcsömörlene tőlük. A tapintás érzéke képes ugyan a kiterjedés, a forma és – a színeket leszámítva – minden egyéb olyan idea birtokába juttatni bennünket, ami a szemem keresztül jut be az elmébe, mindazonáltal a működése nagyon is korlátozott és szűkös a tárgyai száma, tömege és távolsága tekintetében. Látásunk, úgy tűnik, éppen arra tervezetett, hogy kárpótoljon minket ezekért a hiányosságokért, és helyénvaló, ha úgy gondolunk rá, mint egy kifinomultabb és tágabb hatókörű tapintásra, amely a testek végtelen sokaságára terjeszkedik ki, átfogja a leghatalmasabb alakokat is, és megérintható közelségbe hozza a világ-egyetem legtávolabbi pontjait.

³ Addison hat esszét írt a *Spectator*ban az irodalmi szellemesség különféle fajtáiról (58–63.) és kettőt a népszerű *Chevy Chase* című balladáról (70. és 85.). S a következő számokban tette közzé Milton *Elveszett Paradicsomáról* szóló kritikáit: 267, 273, 279, 285, 291, 297, 303, 309, 315, 321, 327, 333, 339, 345, 351, 357, 363, 369. Ezekben Milton művét Arisztotelész, Longinosz és De Bossu kritikái elvei alapján Homérosz és Vergilius eposzai mellé (vagy akár azok fölé) kívánta emelni. A kritikátörténet általában Addison klasszicizmusának engedékenységet hangsúlyozza. Használja ugyan a klasszikus poétikák kategóriáit (nemigen volt a korban más elfogadott terminológia), de a célja valószínűleg az volt, hogy alaposabb retorikai-poétikai képzésben nem feltétlen részesült olvasói számára is megközelíthetővé tegye a nagy nemzeti eposzt. Érdeemes még megjegyezni, hogy Addison, akinek a „nagyság/nagyszerűség” fogalma alapvető kiindulópontja lesz a későbbi, a természeti fenséges sei kapcsolatos elméleteknek, az *Elveszett Paradicsom* kapcsán még a korábbi, (Pseudo-)Longinosztól örökölt retorikai értelemben használja a „fenséges” kifejezést.

⁴ Lucretius: *A természetéről*, I. 920–922.

„Ember még nem járta vidékét járom a Múzsák
Berkeinek, s vágyom szűz forrásokra találni,
S merni belőlük; s vágyom virágot tépni is, újat.” (Tóth Béla fordítása)

Ez az érzék látja el ideákkal a képzelőerőt; s így a képzelőerő, avagy a fantázia (ezt a két szót váltakozva fogom használni) gyönyörei alatt olyan gyönyöröket értek, melyek látható tárgyakkól fakadnak: vagy amikor ténylegesen a szemünk előtt állnak, vagy amikor festmények, szobrok, leírások vagy valamely hasonló dolog segítségével felidézzük ideáikat az elménkben. Bizonyára lehetetlen, hogy fantáziánk egyetlen olyan képet is tartalmazzon, amely eredetileg nem a látáson keresztül jutott be oda. Képesek vagyunk azonban megőrizni, megváltoztatni és összekapcsolni a korábbiól származó képeket, méghozzá olyan látványokká és látomásokká, melyek a képzelőerő számára a legkellemesebbek; ez az a képesség ugyanis, amely lehetővé teszi, hogy egy rab olyan látképekkel és tájakkal szórakoztassa magát a börtönben, melyeknél az egész természetben nem találni szebbet.

Kevés szava van a nyelvünknek, amelyet pontatlanabban vagy meghatározatlanabban használnánk, mint a fantázia és a képzelőerő. Ezért tartottam szükségesnek, hogy rögzítessem és definiáljam e két szó jelentését, ahogyan azt a továbbiakban használni fogom, hogy az olvasó világosan értse, mi is az esszém tárgya. Meg kell tehát kívánnom tőle, hogy emlékezzen a későbbiekben arra, hogy a képzelőerő gyönyörei alatt csupán olyan gyönyöröket értek, amelyek eredetileg a látásból származnak, és hogy ezeknek a gyönyöröknek két fajtáját különböztetem meg; az ugyanis a szándékom, hogy először a képzelőerő elsődleges gyönyöreit tárgyalom, amelyek teljes egészében olyan tárgyakkól származnak, amelyek a szemünk előtt állnak, és ezután térek rá a képzelőerő másodlagos gyönyöreire, amelyek olyan látható tárgyak ideáiból erednek, amelyek nincsenek ténylegesen a szemünk előtt, hanem emlékezetünkbe idézzük, vagy kellemes látomásokká formáljuk azokat, olyan dolgokról, melyek vagy nincsenek jelen, vagy kitaláltak.

A képzelőerő gyönyörei, ha teljes egészükben tekintjük őket, nem olyan bárdolatlanok, mint az érzékek gyönyörei, s nem is olyan kifinomultak, mint az érteleméi. Ez utóbbiak a legfontosabbak, hiszen az emberi elme valamely új felismerésére vagy gazdagodására épülnek, el kell mégis ismernünk, hogy a képzelőerő gyönyörei vannak olyan erősek és magukkal ragadóak, mint amazok. Egy szép tájban lel annyi örömet a lélek, mint egy levezetésben, és egy homéroszi leírás több olvasót bűvöl el, mint Arisztotelész valamelyik fejezete. A képzelőerő gyönyörei még azzal az elönnnyel is bírnak az értelem gyönyöreihez képest, hogy szembeötlőbbek és könnyebben lehet részünk bennük. Elég csak kinyitnunk a szemünket, és a látvány már be is hatolt az elménkbe. A színek önmagukat festik a fantázia vásznára, különösebb gondolati erőfeszítés vagy a szemlélő elméjének munkálkodása nélkül. Nem tudjuk, mi módon, de megérint bennünket a látvány szimmetriája, és azonnal elismerjük egy tárgy szépségét, anélkül, hogy kutatni kezdenénk az okát vagy az alapját.

Az az ember, aki csiszolt képzelettel bír, számos olyan gyönyör birtokába jut, amelynek élvezetére az avatatlanok nem képesek. Társalogni tud egy képpel, és kellemes társaságra lel egy szoborban. Titkos felfrissülést talál egy irodalmi leírásban, és gyakran nagyobb elégedettségére szolgál egy liget vagy rét látványa, mint másoknak annak birtoklása. Mondhatni, résztulajdonosává válik mindannak, amit lát, és a természet legvadabb és legkevésbé megművelt részeit is gyönyörei szolgálatába állítja; így aztán úgyszólván más fényben látja a világot, és az emberek elől elrejtőző elbájoló dolgok egész sokaságát fedezi föl.

Bizonyára igen kevesen tudják, hogyan lehet az ember egyszerre tétlen és ártatlan, s képesek örömet lelni bármely olyan gyönyörben, amely nem bűnös; a többiek minden szórakozása egy vagy más erény rovására történik: ahogy elfoglaltság nélkül maradnak, a bűn vagy az ostobaság ösvényére lépnek. Az ember tehát törekedjék arra, hogy ártatlan gyönyöreinek körét olyan tágassá tegye, amilyenné csak tudja, hogy biztonsággal vonulhasson vissza ide, és úgy élvezze őket, hogy amiatt a bölcs ember sem pirulna el. A képzelőerő gyönyörei pedig éppen ebből a fajtából valók, hiszen nem kívánnak olyan gondolkodásmódot, amilyen a komolyabb elfoglaltságokhoz szükséges, és nem is engedik az elmét olyan közböcs és tunya állapotba süllyedni, amilyen az érzékibb örömeinket jellemzi: mintegy

gyöngéden megtornáztatja az elméleti képességeket, fölébreszti azokat a restségből és a tepedésből, de anélkül, hogy munkára fogná vagy nehézségek elé állítaná azokat.

Hozzátehetjük ehhez azt is, hogy a fantázia gyönyörei inkább tekinthetők egészségesnek, mint az érteleméi, amelyeket gondolkodással és túlságosan is megerőltető agymunkával kell kiküzdenünk. A kellemes látványok a természetben, a festészetben vagy a költeményekben egyaránt jótékony hatással vannak a testre és az elmére, és nem csupán a képzelőerő megtisztításában és derűsebbé tételében segítők, de képesek eloszlatni a bánatot és a melankóliát, minthogy kellemes és élvezetes mozgásba hozzák az életszellemeket. Ezért van az, hogy Sir Francis Bacon helyénvalónak ítélte, hogy az *Egészségről* szóló esszéjében olvasójának egy verset vagy egy tájat írjon föl gyógyszerként, és egyúttal határozottan lebeszélje őt a csavaros és kifinomult vizsgálódásokról, s azt ajánlja, hogy olyan tanulmányokat folytassunk, amelyek ragyogó és mutatós tárgyakkal töltik el az elmét, mint például a történeti művek vagy a mesék olvasása és a természet szemlélése.

Ebben az írásban, mintegy bevezető gyanánt, rögzítettem a képzelőerő azon gyönyörei-nek a fogalmát, amelyek jelenlegi kutakodásom tárgyát képezik, és számos megfontolás alapján megkíséreltem e gyönyörök követésére biztatni az olvasómat. A következő esszében megvizsgálom azokat a forrásokat, amelyekből mindezek a gyönyörök fakadnak.

412. szám (1712. június 23.) [A képzelőerő gyönyörei, II.]

Divisum sic breve fiet opus. – MART.⁵

Először a képzelőerő azon gyönyöreit vizsgálom meg, amelyek a külső tárgyak tényleges látása és a látvány vizsgálata nyomán ébrednek bennünk. Ezek pedig, úgy gondolom, kivétel nélkül a nagy, a szokatlan és a szép dolgok szemléletéből fakadnak. Lehetséges ugyan, hogy egy tárgy olyan rettenetes és taszító, hogy a félelem és a visszatetszés, amelyet kivált, erősebbnek bizonyul a gyönyörnél, amelyet nagysága, újdonsága vagy szépsége idéz elő, mégis az élvezet aszerint keveredik ilyenkor az undorral, hogy az előbbi három lehetőség közül melyik a legszembeötlőbb és a legmeghatározóbb.

Nagyságon nem csupán valamely különös tárgy kiterjedését értem, hanem azt, hogy mennyire hatalmas a látvány egésze, egyetlen darabként tekintve. Ilyenek például egy nyílt síkság látképe, egy mérhetetlen, meg nem művelt, lakatlan táj, hatalmas hegyekkel, magas sziklával és szakadékokkal, vagy ilyen egy kiterjedt vízfelület, ahol nem a látvány újdonsága vagy szépsége ragad meg minket, hanem az a vad nagyszerűség, amellyel a természet számos ehhez hasonlóan rettentő művében találkozunk. Képzelőerőnk szeret eltelni egy tárggyal, vagy valami olyan dolog után kapdosni, ami meghaladja a korlátait. Ezek a határtalan látványok gyönyörteli döbbenetet váltanak ki a lélekből, kellemes dermedtséget és lenyűgözöttséget érzünk a hatásuk alatt. Az emberi elme természetétől fogva gyűlöl minden, ami korlátozni látszik őt, és hajlamos bizonyos mértékig fogságban érezni magát, amikor a látás szűk határok közé van szorítva, és falak vagy hegyek közelsége zárja le minden oldalról. A tágas horizont ellenben a szabadság képe: a szemnek itt tere van kóborolni, szélteben-hosszában bebarangolni az előtte nyíló táj mérhetetlenségét, és beleveszni a megfigyelésre kínálkozó tárgyak sokaságába. Az ilyen széles és határtalan látványok éppoly kellemesek a fantázia számára, mint az értelem számára az örökkévalóságról vagy a végtelenségről való töprengés. De ha szépség vagy szokatlanság is társul ehhez a nagysághoz, mint a kavargó óceán vagy a csillagokkal és meteorokkal ékes mennybolt esetében, vagy

⁵ Martialis: *Epigrammák*, IV. lxxxii, 8. „Nem leszen oly hosszú, jól ha felosztod, a mű.” (Csengeri János)

egy végeláthatatlan tájban, amelyet folyók, erdők, sziklák és ligetek tagolnak, a gyönyör még tovább növekszik, hiszen ekkor már nem csak egy forrásból ered.

Minden új vagy szokatlan dolog azáltal vált ki gyönyört a képzelőerőből, hogy kellemes meghökkenéssel tölti el a lelket, kielégíti a kíváncsiságát, és új ideához juttatja. Az igazat megvallva, oly gyakran találkozunk a tárgyak egy adott körével, hogy belefáradunk abba, hogy mindig ugyanazok a dolgok vannak a szemünk előtt, és minden új vagy szokatlan tárgy segít valamelyest változatosabbá tenni az emberi életet, és látványának újszerűségével egy időre elszórakoztatja az elmét; felüdülésként szolgál, és enyhíti azt a megcsömörlöttséget, amelyre oly gyakran panaszkodunk a megszokott, mindennapi elfoglaltságainkkal kapcsolatban. Ez az, ami egy szörnyeteget is némiképp vonzóvá tesz, és emiatt találunk gyönyört még a természet torz vonásaiban is. Ezért szeretjük annyira a változatosságot, amikor minden pillanatban valami újdonság ragadja meg az elmét, és a figyelmünk nem időzhet túl sokáig egy adott tárgynál, és nem merítheti magát ki vele. Ez még inkább fokozza a nagy és a szép dolgok hatását, és kettős élvezetet nyújt a léleknek. A ligetek, a rétek és a parkok bármely évszakban kellemes látványt nyújtanak, de soha nem annyira, mint a tavasz beköszönteikor, mikor még minden új és friss, első fényében pompázik a természet, s még nem túlságosan megszokott és ismerős a szemnek. Ezért aztán semmi sem tesz elevebben egy tájat, mint a folyók, csobogók vagy vizesések jelenléte, melyek miatt folyamatosan változik a látvány, és minden pillanatban valami újdonsággal üdíti föl a tekintetet. Hamar kifáradunk a dombok és a völgyek szemléletében, ahol minden mozdulatlanul áll egy helyen és egy beállításban, gondolataink azonban némiképp felkavarodnak és megkönnyebbülnek az olyan tárgyak láttán, amelyek állandó mozgásban vannak, és mindegyre kisiklanak a megfigyelő pillantás alól.

Még sincs semmi, ami oly közvetlenül jutna el a lélekhez, mint a szépség, amely azonnali titkos meglepedettséggel és derűvel tölti el a képzelőerőt, és kiteljesíti a nagyság és a szokatlanság hatását. Már az első megmutatkozása belső boldogságot ébreszt az elmében, örömmel és élvezettel tölti el valamennyi régióját. Lehetséges ugyan, hogy az anyag egyik darabjában nincs több valóságos szépség vagy rútság, mint a másikban, hiszen lehetett volna olyan is az alkatunk, hogy mindaz, ami most undort vált ki belőlünk, kellemesnek mutatkozzék, de a tapasztalat mégis azt bizonyítja, hogy számos olyan anyagi képződmény van, amelyet az elme minden előzetes megfontolás nélkül, első pillantásra szépnek ítél, másokat meg rútnak. Látjuk tehát, hogy az érzékekkel bíró teremtmények minden egyes faja eltérő képzetel rendelkezik a szépségről, és mindegyikre leginkább a saját fajára jellemző szépség hat. Sehol sem szembetűnőbb ez, mint az olyan madaraknál, amelyek forma és arányok tekintetében megegyeznek; ezeknél ugyanis gyakran megfigyelhető, hogy a hímek az udvarlás során egyetlen toll pettyezése vagy színárnyalata vezérli, és soha nem érzi más faj vonzerejét – csupán a sajátját.

Scit thalamo servare fidem; Sanctasque veretur
connubii leges; non illum in pectore candor
sollicitat niveus; neque pravum accendit amorem
splendida lanugo, vel honesta in vertice crista,
purpureusve nitor pennarum; ast agmina late
foeminea explorat cautus, maculasque requirit
cognatas, paribusque interlita corpora guttis:
ni faceret, pictis sylvam circum undique monstros
confusam aspiceres vulgo, partusque biformes,
et genus ambiguum, et veneris monumenta nefandae.
Hinc merula in nigro se oblectat nigra marito,
hinc socium lasciva petit philomela canorum,

agnoscitque pares sonitus, hinc noctua tetram
canitiem alarum, et glaucos miratur ocellos.
Nempe sibi semper constat, crescitque quotannis
lucida progenies, castos confessa parentes;
dum virides inter saltus lucosque sonoros
vere novo exultat, plumasque decora juventus
explicat ad solem, patriisque coloribus ardet.⁶

Van a szépségnek egy második fajtája is, amelyet a művészet és a természet számos produktumában megtalálunk; ez nem hat olyan hévvel és vadsággal, mint a saját fajunk szépsége, de mégis alkalmas rá, hogy titkos élvezetet váltson ki belőlünk, és egyfajta gyengéd elfogultságot azok iránt a helyek és tárgyak iránt, amelyekben rábukkantunk. Ez vagy a színek derűsségéből és sokféleségéből ered, a részek szimmetriájából és arányos elosztásából, a testek elrendezéséből és beállításából, vagy mindezek megfelelő keveredéséből és egyesüléséből. Az ilyesfajta szépségek számos forrása közül a szem a színekben leli a legnagyobb élvezetet. Soha nem találkozunk dicsőbb vagy gyönyörtelibb látvánnyal a természetben, mint amelyet az égbolt nyújt napkeltekor vagy napnyugtakor; ez pedig nem áll másból, mint azokból a fényfoltokból, amelyek a különböző helyzetű felhőkön mutatkoznak. Ezért van az is, hogy a költők, akik mindig a képzelőerőt célozzák, több hasonlatot merítenek a színek köréből, mint bármely más területről.

Minthogy a fantázia mindabban élvezetet talál, ami nagy, újszerű vagy szép, és annál nagyobb a gyönyöre, minél többet talál meg e tökéletességek közül egyetlen tárgyon, ezért arra is képes, hogy egy másik érzék segítségével nyerjen még több örömet. Így például minden folyamatos hang, mint a madarak zenéje vagy a vízesés csobogása, minden percben újra felélénkíti a szemlélő elméjét, és figyelmesebbé teszi az előtte fekvő táj számos szépségére. A megérzett illatok ugyanígy fokozzák a képzelőerő gyönyöreit, és még a látkép színeit és zöldellését is kellemesebbnek mutatják, mert a két érzék hatása erősíti egymást, és nagyobb élvezetet váltanak ki együtt, mintha külön-külön hatnának az elmére, ugyanúgy, ahogy egy festmény különböző színei is – ha helyesen vannak elrendezve – előnyösen hangsúlyozzák egymást, és gyarapodnak szépségükben hatásos elhelyezésük miatt.

413. szám (1712. június 24.) [A képzelőerő gyönyöre, III.]

Causa latet, vis est notissima. – OVID.⁷

Bár a tegnapi számban azt vizsgáltuk meg, hogyan képes mindaz, ami nagy, új vagy szép gyönyört ébreszteni a képzelőerőben, mégis be kell ismernünk, hogy lehetetlen lenne meghatározni ennek a gyönyörnek a szükséges okát, minthogy nem ismerjük sem egy

⁶ E szép latinsággal írott versrészlet Addison egyik saját költeményéből való. Ferenczi Attila prózafordításában: „Tudja a hím, hogyan legyen hű a nászában, s tiszteletben tartja a párosodás szent törvényeit: nem hat rá a hófehér begy, nem gyútanak lángra benne eltévelyedett szerelmet a tündöklő tollak, sem a tekintélyes bóbíta a fej tetején vagy a szárnyak vérvöröse, óvatosan kutatja helyette szélében a nőstények csapatát, s keresi az ismerős foltokat, az azonos módon pettyezett testet. Ha másképp tenne, mindenütt tarka fattyaktól hemzsegő erdőket látnánk, meghatározhatatlan, hibrid szüleményeket, a tiltott szerelem intő jeleit. A rigótojónak ezért tetszik a fekete hímje, ezért keresi, és ismeri fel rögtön a kis fülemüle a rokon éneket, ezért bővölik el a baglyot a szürkés szárnyak és az olajos szemek. Évről évre tehát fajukhoz hű szépséges fiókák cseperednek, a szülői hűség bizonyítékai, mikor a zöldellő erdőben és a madárdaltól hangos ligetekben kora tavasszal a szép új nemzedék ugrál, s szárnyait kiterjeszti a napba, s rajta szülei színei ragyognak.”

⁷ Ovidius: *Átváltozások*. IV. 287. „Rejtett oka van, de hatása világos” (Devecseri Gábor fordítása).

idea természetét, sem az emberi lélek szubsztanciáját, amelyek segítségünkre lehetnének a kettő közötti illeszkedés vagy taszítás föltárásában; így aztán, ilyesfajta belátás híján, nem is tehetünk mást az efféle spekulációk esetében, mint hogy megvizsgáljuk a lélek legkellemesebb működéseit, és megfelelőképpen kategorizáljuk azokat a tárgyakat, amelyek gyönyörteliek vagy visszatetszők a lélek számára, mindezt azonban anélkül tesszük, hogy képesek lennénk nyomon követni a különféle szükséges- és hatóokokat, amelyekből a gyönyör vagy a visszatetszés származik.

A célokok leplezetlenebbek és könnyebben hozzáférhetők a megfigyelés számára, hiszen gyakran a legkülönbözőbb okok váltják ki ugyanazt az okozatot; a célokok viszont noha nem adnak olyan kielégítő magyarázatot, gyakran mégis hasznosabbak, mert egyszerű lehetőséget adnak az Első Tervező jóságának és bölcsességének csodálatára.

Mindenfajta nagyság fölötti örömünk egyik céloka a következő lehet. Létünk Legfőbb Alkotója oly módon formálta meg az emberi lelket, hogy egyedül Ő maga lehet az egyetlen végső, hozzáillő és megfelelő boldogsága. Boldogságunk jelentős részének tehát az Ő Lényének szemléléséből kell származnia, és Ő, hogy igazi élvezetet adjon nekünk ez a szemlélés, olyanná tette a lelkünket, hogy természetes örömet leljen mindabban, ami nagy vagy határtalan. Csodálatunk – az elme igazán kellemes megindultsága – minden olyan tárgy szemügyre vételekor azonnal feltámad, ami nagy teret tölt ki a fantáziában, és következőképp a megdöbbenés és az áhítat legintenzívebb érzetévé fokozódik, amikor az Ő természetét szemléljük, amely sem időben, sem térben nem körülhatárolt, és a teremtett lény legmesszebbre elérő képessége sem tudja azt átfogni.

Ő kapcsolt titkos gyönyört mindannak az ideájához, ami új vagy szokatlan, hogy ezáltal ösztönözzön minket a tudás kutatására, és rávegyen a teremtés csodáinak megismerésére; hiszen minden új idea olyan gyönyörűséggel jár, amely kellő kárpótlás azért a fáradságért, melybe a megszerzése került, és így arra ösztökél, hogy újabb kutatásokba kezdjünk.

Ő tett gyönyörtelivé mindent, ami a saját fajunkban szép, hogy valamennyi teremtmény csábítást érezzen a saját nemének szaporítására, és benépesedjen a világ; ugyanis igencsak feltűnő, hogy ha a természetben bármikor is keveredés történik, és egy szörnyeteg jön világra (így nevezhetjük bármilyen természetellenes vegyülési eredményét), a lezármazott képtelen lesz saját magához hasonló utódokat létrehozni, és megalapítani a teremtmények új rendjét; így aztán, ha nem a saját fajának szépsége gyakorolna vonzerőt minden élőlényre, a nemzés véget érne, és a föld lakók nélkül maradna.

Végezetül pedig azért tette minden egyéb tárgy szépségét vonzóvá, pontosabban azért alakította úgy, hogy oly sok tárgy tűnjön számunkra szépnek, hogy derűsebbé és kellemesebbé tegye az egész teremtést. Szinte mindent képessé tett arra, hogy kellemes ideát ébresszen föl a képzelőerőben; így aztán lehetetlen számunkra, hogy hűvösen vagy közömbösen szemléljük az Ő műveit, és ennyi szépséget valamiféle titkos elégedettség és élvezet nélkül vegyünk szemügyre. A dolgok meglehetősen sivár látványt nyújtanának, ha valódi alakjukban és valódi mozgásukban látnánk őket. És mivel is magyarázhatnánk azt, hogy számos olyan ideát váltanak ki belőlünk (mint például a fény és a színek), amelyek különböznek mindattól, ami magukban a dolgokban föllelhető, ha nem azzal, hogy így ékeesebbé válik a világegyetem, és kellemes lesz a képzelőerő számára. Mindenfelé gyönyörtűsleges látványok és jelenések üdítenek föl minket, képzeletünkben megdicsőül az ég és a föld, és látjuk, ahogy ez a látomásunkban születő szépség előnti az egész teremtett világot; de miféle durva és visszatetsző vázlata lenne az a természetnek, amelyet akkor látnánk, ha minden színezés eltűnne, s köddé válna a fény és az árnyék mennyi árnyalata? Röviden szólva, lelkünk jelenleg édes eltévelyedésben és káprázatban él, kellemes illúzióban, és úgy járunk mindenfelé, mint egy lovagregény elvarázsolt hőse, aki csodálatos kastélyokat, erdőket és ligeteket lát, madarak trillázását és folyók csobogását hallja; de amikor a titkos varázslat véget ér, szertefoszlik a csodálatos látvány, s a vi-

gasztalan lovag kietlen fennsíkon találja magát vagy kihalt sivatagban. Könnyen lehet, hogy ehhez hasonló állapotba kerül majd a lélek közvetlenül a testtől való elválása után, amikor már nem érkeznek hozzá képek az anyagi világból, bár a színek ideái olyan kellemekek és szépek a képzelőerő számára, hogy a lélek valószínűleg nem válik meg tőlük, hanem valami egyéb alkalmi ok ébreszti majd föl ezeket, mint ahogy jelenleg a finom anyag különféle benyomásai a látószerven.

A fentiekben azt feltételeztem, hogy olvasóm tisztában van azzal a hatalmas jelentőségű modern felfedezéssel, amelyet ma a természetfilozófia minden kutatója elismer, miszerint a fény és a szín, ahogy azokat a képzelőerő érzékeli, csupán az elmében létező ideák, és nem olyan tulajdonságok, amelyek anyagi létezéssel bírnak. Minthogy ez olyan igazság, amelyet számos modern filozófus vitán felül bebizonyított, és valójában éppen ez annak a tudománynak az egyik legkifinomultabb elmélete, az angol olvasó, ha az elképzelés részletesebb magyarázatára kíváncsi, akkor azt Locke úr *Értekezés az emberi értelemről* című műve második könyvének nyolcadik fejezetében föllelheti.

414. szám (1712. június 25.) [A képzelőerő gyönyörei, IV.]

Alterius sic altera poscit opem res, et conjurat amice. – HOR.⁸

Ha abból a szempontból vesszük szemügyre a természet és a művészet alkotásait, hogy melyik képes nagyobb felüdülést adni a képzelőerőnek, az utóbbiakat sokkal erőtlenebbnek fogjuk találni az előbbieknél, hiszen bár éppoly szépek vagy különösnek tűnhetnek, mint a másik, mégis teljesen hűján vannak ama hatalmasságnak és mérhetetlenségnek, amely olyan erős hatással van a szemlélő elméjére. Emez is lehet éppoly finom és csiszolt, de soha nem tárulhat föl benne olyan méltóságelteli és nagyszerű terv, mint amabban. Van valami merészebb és mesteribb a természet durva és gondatlan ecsetvonásaiban, mint a művészi finommunkában és dekorálásban. Még a legelőkelőbb kert vagy palota szépségei is szűk térbe vannak zárva; a képzelőerő egy pillanat alatt bejárja őket, és máris valami újdonságban akar kielégülni; a természet vad mezőin azonban a látás szabadon kószálhat föl és alá, és végtelenül sokfajta, meghatározott korlát vagy számosság nélküli kép táplálja az éhségét. Ezért van az, hogy a költő mindig a vidéki élet szerelmese, ahol a természet a legteljesebb tökéletességében mutatkozik, és ellát minket mindazokkal a látványokkal, amelyek a legalkalmasabbak a képzelőerő gyönyörködtetésére.

Scriptorum chorus omnis amat nemus et fugit urbem. – HOR.⁹

*At securae quies et nescia fallere vita,
dives opum variarum, at latis otia fundis,
speluncae vivique lacus et frigida Tempe
mugitusque boum mollesque sub arbore somni. – VERG.¹⁰*

⁸ Horatius: *Ars poetica* 410. „Így jön létre a mű, ha barátságot köt e kettő” (Bede Anna fordítása).

⁹ Horatius: *Epistulák* II.ii.77. „Mind aki költő, zöld ligetet keres, egy sem a várost!” (Bede Anna fordítása).

¹⁰ Vergilius: *Georgica* II. 467–451.

„Ám a derűs nyugalom s a csalódás nélküli élet
Sok java-kincse s a jólét is nagymessze tanyádon,
Sok zugoly és víg forráshab hűs völgyhasadékokban
S nyáj bőgése üdít, sőt fák enyhén puha szender –
Mind a tiéd.” (Lakatos István fordítása)

Bár számos olyan vad tájjal találkozunk, amely üdítőbb, mint a mesterséges látványok, a természet alkotásait ennek ellenére annak arányában találjuk még kellemesebbnek, minél jobban hasonlítanak a műalkotásokra; mert ez esetben kettős elvből fakad a gyönyörünk: egyrészt a tárgyak maguk kellemesek a szemnek, másrészt pedig egyéb tárgyra hasonlítanak. Éppannyira gyönyörködünk a szépségük összehasonlításában, mint pusztá szemléletében, s az elménkben egyként jeleníthetjük meg őket mint utánzatokat és mint eredetiket. Ebből származik egy szép fekvésű táj által kiváltott élvezet, amelyet ligetek és rétek, erdők és folyók tesznek változatossá; vagy amelyet az olyan, szándékolatlanul kialakult tájképek okoznak – fákkal, felhőkkel és városokkal –, amelyeket alkalmanként a márvány erezetében fedezünk föl, vagy a sziklák és barlangok különös mintázata; egyszóval, mindaz, ami olyan változatosságot vagy szabályszerűséget mutat, hogy azt valamely terv hatásának tekinthetjük, egy olyan tárgyon, amelyet a véletlen művének nevezünk.

Ha a természet alkotásainak értéke annak függvényében nő, hogy mennyire hasonlítanak a művészet alkotásaira, abban is biztosak lehetünk, hogy az emberi művek még ennél is nagyobb előnyre tesznek szert, ha a természetre hasonlítanak, hiszen itt nem csak a hasonlóság van kedvünkre, hanem a minta is tökéletesebb. A legmutatósbab tájképet, ami valaha is elém került, egy sötétkamra falán láttam, amelynek egyik oldalán hajózható folyó húzódott, a másikon pedig park. Ez egészen közismert optikai kísérlet. Itt az ember a víz hullámain és áramlását erős és pontos színekben látja, miközben a hajó képe egyik oldalt beúszik, és fokozatosan átvitorlázik az egész művön. Egy másik falon a fák zöld árnyéka látszott, ahogy előre és hátra hajladoznak a szélben, és miniatűr őzcsordák szökdecselek közöttük. Be kell ismernem, hogy az újdonság is hozzájárulhat ahhoz a gyönyörhöz, amellyel egy ilyen látvány hat a képzelőerőre, de a fő ok kétségtelenül a természethez való szoros hasonlósága, minthogy – más képekkel ellentétben – az ábrázolt dolgoknak nem csupán a színét és az alakját adja vissza, de a mozgását is.

Már korábban is megjegyeztük, hogy a természet általában nagyszerűbb és magasztosabb, mint a művészi csecsebecsék. Így aztán, amikor ennek a többé vagy kevésbé pontos utánzatait látjuk, akkor nemesebb és emelkedettebb gyönyört érzünk, mint a finomabb és precízebb műalkotások esetében. Ezért van az, hogy a mi angol kertjeink nem érintik meg olyan erővel a fantáziát, mint a francia és az olasz kertek, ahol hatalmas földterületeken kertek és erdők vonzó keverékeit láthatjuk, amelyek mindenütt egyfajta mesterséges vad-ságot sugallnak. Ez sokkal inkább elbájoló, mint az a rendezettség és elegancia, amellyel saját országunkban találkozunk. Bizonyára káros hatással lenne a lakosságra, és egyes személyeknek anyagi káruk is származna belőle, ha ilyen sok földet vonnánk ki a legeltetés és a szántás alól egy sűrűn lakott ország számos területén, hiszen azokat jelenleg jóval gazdaságosabban művelik meg. Másrészt viszont miért is ne lehetne egy teljes birtokot, sűrű ültetvények kialakításával, egyfajta kertté tenni, amely épp annyira a hasznára, mint amennyire a gyönyörűségére szolgálna a birtokosának? Egy fűzfákkal benőtt láp vagy tölgyektől árnyékos hegyoldal nem csupán szebb, de értékeesebb is, mint ha csupaszkok és díszítetlenek. A kukoricaföldek igen kellemes látványt nyújtanak, és ha a közöttük nyúló ösvényeket kicsit gondoznák, ha a ligetek természetes hímzését egy kevés művészettel fokoznák és teljesebbé tennék, s azt a számtalan sövényt olyan fákkal és virágokkal tagolnák, amelyeknek megfelelő a talaj, akkor csinos tájképet lehetne formálni egy birtokból.

Azok a szerzők, akik leírták nekünk Kínát, arról számolnak be, hogy az ottaniak nevesítésnek találják az európai ültetvényeket, amelyek szabályszerűen, párhuzamos vonalakban vannak kialakítva, mert szerintük mindenki képes arra, hogy egyenlő sorokban és egységes elrendezésben ültessen el fákat. Ők az ilyen munkákban inkább a tehetségüket kívánják megmutatni, és ezért mindig elrejtik azt a művészetet, amely vezeti őket. Úgy hírlík, van egy szó a nyelvükben, amellyel az olyan ültetvény szépségét nevezik

meg, amely már első pillantásra megragadja a képzelőerőt, de még csak föl sem fedezzük, minek is van olyan kellemes hatása. A mi brit kertészeink azonban, ahelyett, hogy a természet kedvében járnának, szeretnek minél inkább eltérni tőle. Fáink kúp, gömb vagy piramis alakúak. Olló nyomát látni minden cserjén és bokron. Nem tudom, vajon egyedül vagyok-e ezzel a véleményemmel, de a magam részéről sokkal szívesebben nézek el egy olyan fát, amely gazdagon ontja magából az ágakat, mint egy olyat, amelyet geometrikus formára metszettek és nyirbáltak, s én már csak úgy gondolom, hogy egy virágzó gyümölcsös kert bizony sokkal üdítőbb látvány, mint azok a kicsiny labirintusok valamely túlságosan is kimunkált virágoskertben. De minthogy kitűnő kerttervezőinknek muszáj túladniuk az egész növénykészletükön, ezért számukra mi sem természetesebb, mint hogy kiirtják az összes szépséges gyümölcsfaültetvényt, és ravaszabbnál ravaszabb terveket eszelnek ki arra, hogy a lehető legnagyobb haszonnal értékesíthessék az örökzöldeiket és más hasonló mozgatható palántáikat, amelyekből igazán bőséges készletekkel rendelkeznek.

415. szám, 1712. június 26. [A képzelőerő gyönyörei, V.]

Adde tot egregias urbes operumque laborem. – VERG.¹¹

A korábbiakban megvizsgáltam, milyen hatással vannak a természet művei a fantáziára, majd általánosságban áttekintettem, miképpen támogatják és egészítik ki egymást a természet és a művészet produktumai, s hoznak létre olyan látványokat és tájakat, amelyek a leginkább alkalmasak arra, hogy gyönyört váltsanak ki a szemlélő lelkéből; ebben a számban pedig arról a művészeti ágról fogok fölvetni néhány gondolatot, amely a legkövetlenebbül váltja ki a képzelőerő eddigi tárgyalt elsődleges gyönyöreit. Ez a művészet pedig az építészet, amelyet csupán annyiban fogok megvizsgálni, amennyiben az eddigi vizsgálódások hozzájárulnak a megértéséhez, s nem tárgyalom azokat a szabályokat és elveket, melyeket az építészet nagy mesterei már lefektettek, és e tárgyban írt számtalan értekezésükben részletesen kifejtettek.

Nagyságról az építészetben egyrészt az épületek mérete és kiterjedése, másrészt pedig a stílusuk tekintetében beszélhetünk. Az előbbi szempontjából a régiek, különösen a világ keleti népei, összehasonlíthatatlanul fölülmúlták az újakat.

Még ha nem említjük is a bábeli tornyot, amelyről egy régi szerző azt állítja, hogy az ő idejében még láthatóak voltak az alapjai, és egy nagy hegyre hasonlítottak, mi lehetne méltóságtelegesebb látvány Babilon falainál, a függőkerteknél, a Jupiter Belus templomnál, amely egy mérföld magasra emelkedett, nyolc emeletes volt, s minden emelete vagy kétszáz méter magas, a tetején pedig a babiloni obszervatórium állt. Szót érdemel még az a hatalmas szikla, amelyből Szemirámisz szobrát faragták ki, körötte kisebb sziklákból az adófizető államok uralkodói; s az a rettentő medence, vagy inkább mesterséges tó, amely az Eufrátesz összes vizét be tudta gyűjteni, amíg megépült egy új csatorna, és a folyó továbbfolyhatott, valamint az a sok árok, amelyeken elvezették a folyó vizét. Tudom, hogy sokak szerint ezek a csodálatos műalkotások csak a mesék világában léteznek, de nem hiszem, hogy okunk lenne csak azért gyanakodni, mert nálunk jelenleg nem láthatók ilyen művek. Sok szempontból lényegesen kedvezőbbek voltak a körülmények az építkezéshez akkoriban és a világnak azon a táján, mint azóta bárhol is. A föld igen termékeny volt, az emberek főképp állattenyésztésből éltek, amelyhez sokkal kisebb számú munkásra van szükség,

¹¹ Vergilius: *Georgica* II. 155. „Ehhez a számos erős várost (nagy munka gyümölcsét) [vedd]” (Lakatos István fordítása).

mint a földműveléshez; kevés szakma adott munkát a dolgozabb népeknek, s még kevesebb művészet vagy tudomány foglalta le a spekulatív alkatú embereket; és ami mindennél fontosabb: az uralkodó abszolút hatalmat élvezett; így aztán, amikor háborúba indult, egész népének állt az élére – így lehet az, hogy bár Szemirámisz hárommillió seregével szállt csatába, ellenfelei nagyobb létszáma miatt mégis vereséget szenvedett. Ezért aztán nincs mit csodálkoznunk azon, hogy ha békeidőben építkezésre adta a fejét, ilyen rettentő számú munkással hatalmas műveket tudott létrehozni – arról nem is beszélve, hogy azon az éghajlaton ritkán kell megszakítani az építkezést a téli fagy miatt, amely az északi munkásokat az év felében tétlenségre kárhóztatja. Éghajlatuk további előnyei közé tartozik a történészek szerint az is, hogy ott bitument, vagyis természetes szurkot izzadt magából a föld, ez pedig minden bizonnyal ugyanaz az anyag, melyet a Szentírás szerint a bábéli torony építéséhez használtak: „szurkot ragasztó gyanánt.”¹²

Egyiptomban még láthatók a piramisok, amelyek meg is felelnek az utazók leírásainak, s biztos vagyok abban, hogy föl lehetne lelni annak a labirintusnak a maradványait is, amely egy egész provinciára kiterjedt, és száz templomot építettek számos elágazása és alegysége közé.

A kínai nagy fal is ezek közé a bámulatos keleti építmények közé tartozik, és még a világ térképén is megtaláljuk, bár ha nem állna még ma is, mindenki mesebeszédnek tekintené a róla szóló beszámolókat.

Áhítatos tiszteletet érzünk a legnemesebb épületek iránt, amelyek a világ számos országának szolgáltak díszül. Ez indítja az embereket arra, hogy az imádság számára templomokat és más nyilvános helyeket építsenek: nem csupán azért, hogy a nagyszerű épület lakóhelyet kínáljon az istenség számára, hanem azért is, hogy a lenyűgöző mű nyitottá tegye az elmét a nagyszerű képzetek befogadására, és képessé tegye azt a hely istenségével való érintkezésre. Mert minden magasztos tárgy lenyűgözöttséget és tiszteletet ébreszt a szemlélő elméjében, és egybevág a lélek természetes nagyságával.

Meg kell vizsgálnunk ezután a stílus nagyszerűségét az építészetben, amely oly nagy erővel hat a képzelőerőre, hogy még egy apró épület is, ha rendelkezik ezzel, nemesebb ideákat hoz létre az elmében, mint egy akár húszszor nagyobb kiterjedésű építmény, amelynek közönséges vagy érdektelen a stílusa. Így, föltehetőleg, erősebb hatást gyakorolnának Lüszipposz szobrai Nagy Sándorról, még ha pusztán életnagyságúak voltak is, mint amelyet az Athosz-hegy váltott volna ki, ha egy héroszt faragnak ki belőle – egyik kezében egy folyóval, a másikban pedig egy várossal –, ahogy azt Pheidiász tervezte.

Gondolja csak végig bárki, milyen lelkiállapotba jut, amikor Rómában először lép be a Panteonba, miképpen tölti meg képzelőerejét a nagyság és a bámulat érzete, és hasonlítsa ezt össze azzal, mennyivel kisebb hatást gyakorolnak rá egy gótikus katedrális belső terei, még ha ötször akkorák is, mint az ókori templom – ez a különbség egyedül a stílus nagyszerűségével magyarázható a régebbi, és hitványságával az újabb esetben.

Francia szerzőtől olvastam egy idevágó gondolatot, amely nagyon a kedvemre való. Monsieur Fréart *Párhuzam a régiek és az újak építésze között* című művéből származik.¹³ Az

¹² Genézis 11:3. „és lőn nekik a téglá kő gyanánt, a szurok pedig ragasztó gyanánt.” (Károli Gáspár fordítása)

¹³ Roland Fréart de Chambray (1606–1676) francia műkritikus és teoretikus. Nevéhez fűződik Andrea Palladio 1570-es építésetelméleti művének első teljes fordítása, és Leonardo da Vinci 1490–1513 között keletkezett följegyzéseit a festészetről is ő tolmácsolta. *Parallèle de l'architecture antique avec la moderne* (1650) című kötetében tíz régi és új szerző építészetrel kapcsolatos írásait gyűjtötte össze, fordította franciára és látta el kommentárokkal, oly módon, hogy az egész könyv a régiek fölényét bizonyítsa az újakkal szemben (különös tekintettel a klasszikus oszloprendekre). Fréart kötete 1664-ben jelent meg angolul, John Evelyn fordításában. Addison ezt több helyen is módosítja.

általára használt szakkifejezésekkel igyekszem visszaadni a mondandóját. Megfigyeltem egy igen különös dolgot – írja –, amely magyarázatul szolgálhat arra, hogy miképpen tűnhetnek azonos kiterjedésű felületek az egyik stílusban nagyszerűnek és méltósággteljesnek, a másikban pedig szegényesnek és jelentéktelennek; a magyarázat első látásra nem feltűnő és szokatlan. Azt állítom tehát, hogy ha lenyűgöző stílust akarunk elérni az építészetben, úgy kell eljárunk, hogy a struktúra fő elemei csupán kevés nagyszabású részre legyenek fölosztva, s a domborművek meg a kannelúrás oszlopok bátrak és nagy ívűek legyenek rajta; s így, minthogy a szem nem lát semmit, ami kisszerű vagy hitvány lenne, a képzelőerőt is erősebben megéri és mozgásba hozza a mű, amellyel találkozik. A gerendázat esetében például, ha a koronapárkányzatban a fríz vagy az architráv, a földem, az abakusz vagy a fogsor tetszetős kinyúlásai méltósággteli hatást tesznek, ha mit sem látunk abból a szokásos zűrzavarból, amelyet a domborléc apró bemélyedései és kiálló párkányai, s tudom is én, még hány zűrzavaros részlet vált ki, amely a nagy és súlyos épületeken semmilyen hatást nem tesz, és csak haszontalanul foglalja a helyet és elcsúfítja a fő részeket, akkor egészen biztosra vehetjük, hogy az egész stílusa ünnepélyes és nagyszerű lesz; ellenkező esetben azonban, ha fölöslegesen sok olyan apró díszítőelemet látunk rajta, amely megosztja és elaprózza a megfigyelési szögeket, szegényes és kisszerű jellege lesz az épületnek: olyan nagy számú nézőpont van itt ugyanis összepréselve, hogy az összhatás elkerülhetetlenül zavaros lesz.

Az építészetben használt összes kialakítás közül egynek sincs nagyszerűbb hatása, mint a konkávnak és a konvexnek, s azt találjuk, hogy mind a régi, mind az új építészetben, Kína távoli részeitől és a hozzánk közelebb eső területekig, azoknál az épületeknél, amelyeket pompázatosra és pazarra terveznek, kör alapú oszlopokat és boltozatos tetőket használnak. Ezt véleményem szerint az magyarázza, hogy az ilyen kialakításoknál többet látunk az épület testéből, mint másoknál. Lehetséges ugyanis úgy elrendezni a tetteket, hogy a szem egyszerre a felületük kétharmadát is befogadhassa, de az ilyen esetekben a látásnak több különböző szögre kell megoszlania, s nem egységes ideát fog befogadni, hanem számos azonos típusú ideát. Ha az ember kívülről vesz szemügyre egy dómot, pillantása annak a felét képes átfogni, ha pedig belülről néz föl, egy szempillantással a teljes látvány az övé; az egész konkáv felület egyszerre tárul a szem elé, ez ugyanis olyan középpont, amely a látás körének minden sugarát összegyűjti és egybefogja. Egy négyszög alapú oszlop esetében a pillantás gyakran csak a felület negyedét képes befogadni, és egy szögletes belső tér esetében is mindenféle irányokban szét kell tekintenünk ahhoz, hogy a belső felület egészét áttekinthessük. Ezért van az is, hogy a fantáziát sokkal erősebben megéri a kinti táj vagy az égbolt látványa, ha az ablak boltíves, s nem pedig négyszögletű vagy bármilyen egyéb kialakítású. A szívárvány pompázatosága éppen annyit köszönhet a formájának, mint a színeinek, ahogy azt Sirák fia oly költőien leírja: „Nézz a szívárványra, s dicsérd alkotóját, káprázatosan szép a pompájában. Átfogja fényével az égboltozatot, a Magasságbeli keze feszítette ki.”¹⁴

Miután a fentiekben megvizsgáltam az építészeti nagyság hatását az elmére, most ráterhetnék annak a gyönyörnek a tárgyalására, amelyet az újdonság vagy a szépség nyújt a művészet esetében, de minthogy minden néző természettől fogva jobb ízléssel rendelkezik a két tökéletesség terén, bármelyik látott épület esetében, nem fogom ennek elemzésével untatni az olvasót. Jelenlegi céloom szempontjából elegendő azt megjegyezni, hogy ebben az egész művészeti ágban csupán a nagyság, a szokatlanság és a szépség nyújt élvezetet a képzelőerő számára.

¹⁴ *Sirák fia könyve* 43: 12. (Dr. Rosta Ferenc fordítása). *Nagy képes Biblia*. Pantheon Kiadó, 1993. Fordította a Szent István Társulat. 530.

Az esszé elején két csoportra osztottam a képzelőerő gyönyöreit: olyan gyönyörökre, amelyeket az aktuálisan a szemünk előtt álló tárgyak váltanak ki, és olyanokra, amelyeknek a forrásai eredetileg a szemem át léptek be az elmébe, és később felidézünk őket vagy pusztán az elme tevékenysége által, vagy rajtunk kívüli tárgyak – például szobrok és leírások – megtekintésekor. Az egyik csoportot már megvizsgáltuk, most sorra vesszük a másikat is, amelyet a világos fogalmazás kedvéért a képzelőerő másodlagos gyönyörei-nek neveztem. Mikor azt mondom, hogy azok az ideák, amelyeket a szobrok, leírások vagy egyéb látványok váltanak ki belőlünk, azonosak mindazzal, amit egyszer valóban láttunk, azt nem úgy értem, hogy azt a helyet, azt a személyt vagy azt az esetet láttuk, amelyet a művész leírt vagy kifaragott. Már az is elegendő, hogy láttunk helyeket, személyeket és tetteket úgy általában, amelyek hasonlítottak arra vagy legalább valami távoli párhuzamot mutattak az ábrázolás tárgyával – a képzelőerőnek ugyanis, miután már számos különös idea áll a rendelkezésére, módjában áll azokat megnagyobbítani, összekapcsolni és kedvére variálni.

Az ábrázolás különböző módjai közül a szobrászat a legtermészetesebb, és ez hoz létre az ábrázolás tárgyához leginkább hasonló művet. Ha egy vak ember, hogy jól ismert példával éljek, a kezébe vesz egy szobrot, és végigfuttatja a kezét a véső által hagyott különböző vájatokon és nyomokon, könnyedén meg fogja érteni, hogy azok miképpen ábrázolják egy ember vagy állat alakját, de ha egy képen futtatná végig a kezét, amelynek az egész felülete sima és egyforma, soha nem tudná elképzelni, miképpen lehet egy egyszerű, egyenletes és szabályos vásznon bemutatni az emberi test megannyi kiemelkedését és bemélyedését. Az irodalmi leírás még a festészetnél is távolabb áll az ábrázolt dologtól, hiszen egy kép valóban hasonlít eredetijéhez, a betűk és a szótagok azonban csöppet sem. A színek a világ minden nyelvén beszélnek, a szavakat azonban csupán egyetlen nép vagy nemzet tagjai értik. Ezért aztán, bár az embereket a szükségleteik hamar rákényszerítették a beszéd fölfedezésére, a festészet valószínűleg korábbi találmány, mint az írás. Az utazók például beszámoltak róla, hogy Amerikában, amikor a spanyolok odaértek, a helyiek a sürgős üzeneteket festve küldték el a mexikói császárhoz, és az országában ceruzarajzokon terjedtek a hírek; számukra ez természetesebb módszer volt az írásnál, még ha sokkal tökéletlenebb is, hiszen lehetetlen lerajzolni a beszéd apró összetevőit vagy képen ábrázolni egy kötőszót, esetleg határozót. Még ennél is különösebb lenne, ha a látható tárgyakat hangok útján próbálnánk meg ábrázolni, amelyekhez nem kapcsolódnak ideák, vagyis egyfajta zenei leírást valósítanánk meg. Ennek ellenére bizonyos, hogy a hangok mesterséges kompozíciója valamilyen zavaros és tökéletlen fogalmakat azért felébreszthet a képzelőerőben, és a tapasztalat azt mutatja, hogy e művészet nagy mesterei képesek a hallgatóikat egy csata hevésre és rohanására belevinni, melankolikus helyzetekbe juttatni, a halál és a temetés sejtelmét kiváltani belőlük, vagy éppen ligetek és az Elízium gyönyörteljes álmaiban ringatni őket.

Mindezekben az esetekben a képzelőerő másodlagos gyönyöre az elme tevékenységéből fakad, amely összehasonlítja az eredeti tárgyakról szerzett ideáinkat azokkal az ideákkal, amelyeket az őket ábrázoló szobrok, képek, leírások vagy hangok hoznak létre bennünk. Ahogy azt ebben az összefüggésben már korábban is megjegyeztem, nem ismerjük a szükséges okot, amely megmagyarázná, hogy az elme ilyen működése miért

¹⁵ Lucretius: *A természetéről*, IV. 732–3.
„mit az elménkkal látunk, mind arra hasonlít
Mit szemmel látunk” (Tóth Béla fordítása)

vált ki olyan nagy élvezetet, mégis a legkülönbözőbb örömeink magyarázhatók az összehasonlítás elvével. Ugyanis emiatt nem csupán a szobrászatban, a festészetben és a leírásokban találunk élvezetet, de mindenfajta utánzó tevékenység és művészet is a kedvünkre van. Ugyanez teszi kellemessé a szellemesség különböző formáit, amelyeket – mint erre korábban rámutattam¹⁶ – az ideák hasonlósága hoz létre, és ez okozza azt a kevéske örömet is, amelyet a torz szellemesség különböző változataiban találunk olykor-olykor, épüljön az a betűk összjátékára, mint az anagramma és az akrosztichon, vagy a szótagokéra, mint a kénrímek és az echó vers esetében; szavakéra, mint a szóviccekben és a szójátékokban, vagy akár egy egész mondat, sőt vers elrendezésének szárnyakhoz vagy oltárhoz való hasonlatosságára.¹⁷ Az elme ilyen működésének a gyönyör érzetével való összekapcsolásának a céloka bizonyára az volt, hogy az embert az igazság utáni kutatásra ösztökélje és bátorítsa, hiszen az egyik dolog megkülönböztetése a másiktól, és az ideáink közötti helyes megkülönböztetések képessége egyedül attól függ, ahogy azokat összehasonlítjuk, és megállapítjuk a természet művei közötti hasonlóságot vagy különbözőséget.

E helyen azonban a képzelőerő azon gyönyöreire fogok szorítkozni, amelyeket szavak által földidézett ideák váltanak ki, ugyanis a legtöbb olyan megfigyelés, amelyet az irodalmi leírások kapcsán tehetünk, teljes egészében vonatkoztatható a festészetre és a szobrászatra is.

A jól megválasztott szavak oly nagy erővel bírnak, hogy a leírások gyakran élénkebb ideákat idéznek föl, mint maguknak a látványra. Az olvasó képzelőerejében a szavak nyomán erősebb színekkel és nagyobb élethűséggel festett tájkép jelenik meg, mintha magát a festményen ábrázolt tájat látnák. A költő ereje ebben az esetben mintha meghaladná a természetét; az ábrázolt tájat persze a természetből meríti, de fölerősíti annak a hatását, fokozza a szépségét, és oly élettelivé teszi a látvány egészét, hogy a magukból a tárgyakból származó képek erőtlenné és haloványokká tűnnek a kifejezésük hatásához képest. Ennek föltehetően az lehet az oka, hogy ha egy tárgyat szemlélünk, abból egyszerre csupán annyi jelenhet meg a képzelőerőben, amennyit a pillantás át tud fogni, a költő azonban a leírás során úgy mutatja be a tárgyat, ahogy csak akarja, és számos olyan részletre irányíthatja rá a figyelmünket, amelyet vagy észre sem vettünk, amikor láttuk, vagy kívül esett a látóköriünkön. Ha egy adott tárgyra tekintünk, a róla szerzett ideánk két vagy három egyszerűbb ideából áll össze, de a költőnek, amikor azt ábrázolja, módjában áll komplexebb ideát kialakítani róla, vagy egyedül csak azokat az ideákat földidézni, amelyek a legalkalmasabbak a képzelőerőnk megérintésére.

Itt alighanem meg kellene vizsgálnunk, hogyan lehetséges az, hogy nem élvezik egyformán ugyanazt a leírást az azonos nyelvet beszélő olvasók. Az egyik emberből elragadtatottságot vált ki egy passzus, a másik hideg fejjel, közömbösen futja át, valaki kivételesen természetűnek érez egy leírást, más pedig semmifajta hasonlóságot vagy összeillőséget nem tud fölfedezni. Az ízlések ilyen sokfélesége vagy azzal magyarázható, hogy az egyik olvasó képzelőereje tökéletesebb, mint a másiké, vagy azzal, hogy az egyes olvasók eltérő ideákat kapcsolnak ugyanazokhoz a szavakhoz. Ahhoz ugyanis, hogy megfelelőképpen élvezzünk egy leírást, és helyes ítéleteket fogalmazunk meg róla, gazdag képzelőerővel kell születnünk, és szükséges, hogy helyesen mérjük föl egy adott nyelv különböző szavainak erejét és hatásosságát, s képesek legyünk megkülönböztetni azokat, amelyek a legjelentőségtelesebbek és a legnagyobb erővel fejezik ki a hozzájuk tartozó ideákat, és fölismerjük, hogy mennyiben növekszik meg az erejük és a szépségük, amikor más szavakkal kapcsolódnak össze. Élénk fantázia tudja csak megőrizni azoknak a képeknek a lenyomatát, amelyek a külvilágból érkeztek hozzá, és csak finom megkülönböztetésekre képes ítélőerő se-

¹⁶ A *Spectator* 58–63. számaiban volt szó a szellemesség különböző fajtáiról.

¹⁷ George Herbert írta a leghíresebb ilyen tizenhetedik századi képverseket.

gítségével tudjuk kiválasztani azokat a szavakat, amelyek a legmegfelelőbbben öltöztetik és díszítik fel azokat. Ha valaki nem rendelkezik e két képesség valamelyikével, még ha fel is fogja egy leírás jelentését úgy általában, soha nem lesz képes minden egyes szépségét elkülöníteni, ahogy egy rövidlátó ember is be tudja fogadni az előtte fekvő táj zavaros képét anélkül, hogy meglátná annak az egyes részeit, vagy megkülönböztetné színárnyalatainak sokféleségét azok teljes dicsőségében és tökéletességében.

417. szám, 1712. június 28. [A képzelőerő gyönyörei, VII.]

Quem tu, Melpomene semel
nascentem placido lumine videris,
illum non labor Isthmius
clarabit pugilem, non equus impiger.

.....

Sed que Tibur aquae fertile praefluunt,
et spissae nemorum comae
fingent Aeolio carmine nobilem. – HOR.¹⁸

Meg lehet figyelni, hogy egy korábban látott tárgy bármely tulajdonsága egy látvány valamennyi bennünk élő elemét felidézi, és számtalan olyan ideát ébreszt föl, amelyek korábban a képzelőerőben szunnyadtak; egy különös illat vagy szín hatására azonban egy csapásra megtelik az elménk azoknak a ligeteknek és kerteknek a képeivel, ahol először találkoztunk velük, s egyszerre fölidéződnek mindazok a látványok, amelyekkel akkor összekapcsolódtak. A képzelőerőnk megérti a célzást, és váratlanul városokba, színházakba, síkságokra és parkokba vezet el bennünket. Azt is megfigyelhetjük, hogy ha a fantázia olyan egykori látványokra reflektál, amelyek valaha nagy örömmel töltötték el a szemlélőt, akkor ezek a reflexió számára még kellemesebbnek tűnnek majd, mert az emlékezet tovább fokozza az eredeti hatást. Egy kartézianus gondolkodó a következőképpen magyarázná ezeket a tapasztalatokat.

Azok az ideák, amelyeket egy ilyen látkép vagy kert hozott létre bennünk, minthogy azonos pillanatban léptek be az elmébe, egymáshoz nagyon közel hagytak barázdákat az agyban; így aztán, ha a képzelőerőben e képek valamelyike fölmerül, az következőképpen megindítja az életszellemek áramlását a saját barázdája felé, ezek a szellemek azonban, mozgásuk hevessege miatt, nem csupán a nekik kijelölt barázdában haladnak, hanem számos más, ahhoz közel található barázdában is. Ily módon az azonos csoportba tartozó ideák közül több is mozgásba jön, ezek aztán azonnal a szellemek újabb áramát indítják meg, míg végül, mintha szél futott volna végig az egész csoporton, az egész látkép vagy kert kibomlik a képzelőerőben. De minthogy a gyönyör, amelyet ezeknek a helyeknek a láttán éreztünk, messze fölülmúlta és elhalványította az általuk okozott kis elégedetlenséget, a gyönyörbarázdák szélesek lettek, a nemtetszést kiváltó ideákhoz kapcsolódó barázdák vi-

¹⁸ Horatius: *Ódák* IV. 3

„Kit kedves, ragyogó szemed
látott, Melpomené, élete hajnalán,
nem lesz híres ökölvívó
Isthmos versenyein, nem viszi ürge ló...

.....

Annak tiburói bő, életadó vizek
s erdők dúshajú lombjai
adnak fényt, ki zenél aeoli húrokon.” (Bede Anna fordítása)

szont csak egészen keskenyek; így igen hamar el is zárultak, és képtelenné váltak az élet-szellemek befogadására, s ennek megfelelően arra is, hogy visszatetsző ideákat ébresszenek az emlékezetben.

Hiábavaló lenne azután kutakodni, hogy a dolgoknak a képzelőerőben való erőteljes megjelenítésének a képessége vajon egyik vagy másik ember lelkének nagyobb fokú tökéletességével magyarázható-e, vagy agyának kifinomultabb szöveteivel. Egy dolog azonban biztos: kiemelkedő szerzőnek a születésétől fogva rendelkeznie kell e képesség teljes erejével és hatalmával, hogy képes legyen élénk képeket befogadni a külvilág tárgyairól, hosszú időre elraktározni őket, és alkalomadtán olyan elrendezésben és olyan ábrázolási módokban összekapcsolni, amelyek a legalkalmasabbak arra, hogy megragadják az olvasó fantáziáját. A költőnek éppoly fáradságos munkával kell fejlesztenie a képzelőerejét, mint a filozófusnak az értelmét. Szert kell tennie a természet megfelelő élvezetének a képességére, és alaposan kell ismernie a vidéki élet változatos látványait.

Mikor már elegendő vidéki képet őriz, meg kell ismerkednie az udvarok pompájával és ragyogásával is, hacsak nem akar leragadni a bukolikus költészetnél, vagy más hasonlóan alacsony műfajnál. Nagyon alaposan kell ismernie a művészet magasztos és emelkedett műveit a festészetben, a szobrászatban, s az építészet továbbra is ragyogó vagy a régi korok dicsőségét romjaiban őrző remekeiben.

Az ilyen ismeretek nyitottabbá teszik az ember gondolkodását, és szélesebb körre terjesztik ki a képzelőerejét, s hatással vannak az írás minden fajtájára is, ha a szerző tudja, miképpen hasznosítsa őket. Mindazok közül, akik a művelt nyelveken írtak, valószínűleg Homérosz, Vergilius és Ovidius rendelkeztek a legkiemelkedőbb mértékben ezzel a képességgel. Az első a nagyság hatásával ragadja meg csodálatos módon az elmét, a második a szépségével, a harmadik pedig a szokatlanságával. Ha az ember az *Iliászt* olvassa, olyan érzése támad, mintha lakatlan országban utazna: végeláthatatlan sivatagok, széles, meg nem művelt mocsarak, rettentő erdőségek, formátlan sziklatömbök és hegyfokok s ezernyi más vad látvány készletű bámulatra a fantáziát. Az *Aeneis* ellenben inkább rendezett kertre hasonlít, ahol nem találunk egyetlen földízítetlen részt sem, vagy egyetlen olyan foltot, ahol ne nőne valamilyen szépséges palánta vagy virág. Az *Átváltozásokban* pedig elvarázsolt földön járunk, és csupa varázslatos táj terül el a szemünk előtt.

Homérosz erőssége a csaták és a tömegek, a hősök és az istenek leírása. Vergilius legszivesebben saját Elíziumában időzik, vagy gyönyörködtető képeket fest. Homérosz jelzői a nagyságot emelik ki, Vergiliusé a kellemes látványt. Mi is lehetne nagyszerűbb, mint Jupiter alakja az *Iliás* első énekében, s mi lehetne elbájolóbb Venusénál az *Aeneis* elsőjében.

ἦ καὶ κυανέησιν ἔπ' ὄφρῦσι νεῦσε Κρονίων:
ἀμβρόσιαι δ' ἄρα χαίται ἐπερρώσαντο ἄνακτος
κρατὸς ἀπ' ἀθανάτοιο: μέγαν δ' ἐλέλιξεν Ὀλυμπον.¹⁹

Dixit, et avertens rosea cervice refulsit,
ambrosiaequae comae divinum vertice odorem
spiravere; pedes vestis defluxit ad imos:
etr vera incessu patuit dea.²⁰

Homérosz hősei szinte kivétel nélkül isteniek és rettentők; Vergilius szinte senkit sem engedett be a költeményébe, aki ne lenne szép, főhősét pedig különös gonddal tette vonzóvá:

¹⁹ „Szólt Kronion és bölintott rá barna szemölddel:
ambrosziás hajfűrte előremolt a hatalmas
nemmuló főrdl, s megrendült a nagy Olümposz.” I. 528–530. (Devecseri Gábor fordítása)

²⁰ „Szólt és elfordult; ragyogott rózsás nyaka; áradt
ambrosziás fürtjéről messze az isteni illat;
visszaomolt ruhaleple, lehullt sarkig; tovaléptén:
vérbeli istennő, most meglátszott!” I. 403–406. (Lakatos István fordítása)

Lumenque iuventae
purpurerum, et laetos oculis adflarat honores.²¹

Egyszóval, Homérosz fenséges ideákkal gyönyörködteti olvasóit, és azt gondolom, minden őt követő jó költő képzelőerejét magasabbra emelte. Hadd említsem meg csak Horatiust, aki az *Iliász* vagy az *Odüsszeia* bármely részére tett apró utalástól is azonnal lángra kap, és mindig meghaladja önmagát, ha Homérosz irányítja a gondolatait. Vergilius az *Aeneis*ben mindazt a szépséget felsorakoztatta, ami a mű témájával összeegyeztethető, a *Georgicá*ban pedig a leggyönyörködtetőbb tájképeket gyűjtötte egybe, amelyek a mezőkből, erdőkből, marhacsordákból és méhrajokból egyáltalán megalkothatók.

Ovidius az *Átváltozások*ban megmutatta, miképpen is hat a fantáziára a különösség. Minden történetében szerepel valamilyen csodás elem, és mindegyik egy új lény látványával zárul. Művésze mindenekelőtt a leírás pillanatának helyes megválasztásában áll: még mielőtt az első alak egészen eltűnt volna, és tökéletesen kialakult volna az új. Így soha korábban nem látott dolgokkal szórakoztat bennünket mindenütt, és szörnyet szörny után sorakoztat az *Átváltozások* elejétől a végéig.

Ha meg kellene neveznem egy szerzőt, aki fölülmúlhatatlan mestere volt mindazoknak a művészeteknek, amelyek alkalmasak a képzelőerő megérintésére, úgy gondolom, Miltont bátran említhetném, és ha az *Elveszett Paradicsom*ot e tekintetben mégis gyengébbnek találjuk az *Aeneis*nél vagy az *Iliás*znál, akkor a hiba inkább a nyelvben van, amelyen a költeményt írta, semmint a szerző tehetségében. Egy ilyen isteni költemény angol nyelven éppen olyan, mintha téglából építenénk királyi palotát: az ember jól látja, hogy éppolyan művészet hozta létre, mintha márványból épült volna, csak durvább az építőanyag. De ha csupán a jelenlegi témánk szempontjából vesszük szemügyre: mi is lehetne nagyobb szabású, mint az angyalok harca, a Messiás méltósága, a Sátán és kísérlőinek megjelenése és viselkedése? Mi lehetne szebb a Pandemóniumnál, a Paradicsomnál, a mennynél, az angyaloknál, Ádámnál és Évánál? Mi lehetne különösebb, mint a világ teremtése, a bukott angyalok különféle átváltozásai, vagy azok a meghökkentő kalandok, amelyekbe a vezetőjük keveredik miközben a Paradicsom után kutat? Egyetlen más téma sem szolgálhatott volna olyan képekkel, amelyek erősebben hatnának a képzelőerőre, és egyetlen más költő sem tudta volna ezeket a képeket ilyen erős és élénk színekkel lefesteni.

418. szám, 1712. június 30. [A képzelőerő gyönyöre, VIII.]

Ferat et rubus asper amonum. – VERG.²²

A képzelőerő ilyen másodlagos látványai által kiváltott gyönyörűség szélesebb és egyetemesebb természetű, mint amikor valódi látványokkal kapcsolódik össze, hiszen nem csupán a nagy, a különös és a szép dolgok ábrázolása, hanem megfelelő leírásban még az olyan tárgyak is élvezetet nyújtanak, amelyeket amúgy kellemtelen látni. Ezért a gyönyör új elve után kell itt kutatnunk, és ezt az elme ama tevékenységében találjuk meg, amely összehasonlítja a szavak által fölidézett ideákat azokkal, amelyek magukból a dolgokból erednek; s hogy az elme ilyesfajta tevékenysége miért vált ki oly nagy élvezetet, azt már korábban megvizsgáltuk. Így azután egy trágyadomb leírása is kellemes lehet a képzelő-

²¹ „ragyogó fény szötte be, arca
s alkata isteni volt; hiszen anyja lehelte hajának
napragyogását” I. 590. (Lakatos István fordítása)

²² Vergilius: *III. ekloga*, 89. „Vad bokrát beborítsa a balzsam” (Lakatos István fordítása)

rő számára, ha a képét megfelelő kifejezésekkel jelenítik meg az elme számára, bár ezt talán helyesebb lenne az értelem, semmint a fantázia gyönyörének nevezni, hiszen ez esetben nem annyira a leírás által megjelenő kép szolgál örömünkre, hanem a leírás találó volta, amellyel előhívja a képet.

Mégis, bár a kisszerű, közönséges vagy rút dolgok leírása is kellemes lehet a képzelőerő számára, a nagy, a meglepő és a szép tárgyak leírása sokkal inkább az, ez esetben ugyanis nem csupán az eredeti és az ábrázolás összehasonlításából származik az élvezetünk, hanem magával az eredetivel is messzemenően elégedettek vagyunk. Felteszem, a legtöbb olvasót jobban elbűvöli Milton leírása a Paradicsomról, mint a Pokolról; meglehet, hogy mindkettő a maga módján éppoly tökéletes, mégis az első esetében a kénkö és a gőzök nem hatnak olyan frissítően a képzelőerőre, mint a virágoskertek és az édes gyümölcsöket termő liget a másikkban.

Van még egy körülmény, amely a leírásokat emeli az első helyre, az, hogy ezek képek olyan tárgyakat ábrázolni, amelyek titkos felajzottságot váltanak ki az olvasó elméjéből, és erőteljes hatást gyakorolnak a szenvedélyeire. Ezekben az esetekben ugyanis egyszerűen jövünk indulatba és világosodunk meg; így aztán a gyönyör egyetemesebbé válik és számos módon alkalmassá arra, hogy elszórakoztasson bennünket. A festészet esetében minden olyan portré kellemes, amely hasonlít az eredetijére, s csak nő az örömünk, ha ráadásul egy szép arcot ábrázol a kép, és még ennél is tovább fokozódik, ha e szépséget melankólia vagy fájdalom árnyalja. A komolyabb költői művek két fő szenvedélyt igyekeznek fölkaparni bennünk: a rettegést és a részvétet. Itt azonban valaki elcsodálkozhat: miként lehetséges az, hogy olyan szenvedélyek, amelyek más körülmények között kimondottan kellemetlenek, mégis nagy élvezetet váltanak ki belőlünk, ha illő leírások okozzák azokat? Semmi különös nincs abban, hogy kedvünkre vannak az olyan passzusok, amelyek alkalmasak remény, öröm, csodálat, szeretet vagy más hasonló érzelmek kiváltására, hiszen valahányszor ezek ébrednek föl az elmében, egyúttal belső élvezet is kapcsolódik hozzájuk. De hogy lehetséges az, hogy örömünket leljük a leírás által kiváltott rettegésben vagy lesújtottságban, ha minden más alkalommal oly kellemetlenül érezzük magunkat a félelem vagy a bánat érzése miatt?

Ha azonban megvizsgáljuk a gyönyörűségünk természetét, azt találjuk, hogy az nem a rettegett dolog leírásából fakad, hanem abból, hogy olvasás közben a saját helyzetünkre gondolunk. Mikor ilyen rémisztő dolgokat látunk, nem kis örömmel tölt el bennünket annak a tudata, hogy ezek ránk nézve nem jelentenek veszélyt. Egyszerre tudjuk őket szörnyűségekné és ártalmatlannak; így aztán minél félelmetesebb hatást tesznek ránk, annál nagyobb örömet érzünk afőlött, hogy a mi biztonságunkat nem fenyegetik. Egyszóval, éppen azzal a kíváncsisággal és ugyanazzal az elégedettséggel tekintünk a leírásokban megjelenő rettenetes dolgokra, mint egy kimúlt szörnyetegre.

Informe cadaver

protahitur. Nequeunt expleri corda tuendo
terribilis oculos, voltum villosaque saetis
pectora semiferi atque extinctos faucibus ignis. – VERG.²³

Ugyanezzel magyarázható az az öröm is, melyet az elmúlt veszélyek emléke vált ki belőlünk, vagy egy távoli szikla látványa, amelyet egészen másfajta borzongással nézünk, ha éppen ott fuggene a fejünk fölött.

²³ Vergilius: *Aeneis*, VIII. 264–267.

„az ormótlan tetemet meg fogja a lábán
s vonja ki. Szíve pedig nem bír eltelni a népnek,
nézve e félvad szörny iszonyú szemeit, meg a szörtől
még meredő mellett, meg ahol kialudt tüze, torkát.” (Lakatos István fordítása)

Éppígy amikor szenvedésről, sebekről, halálról és más szörnyű esetekről olvasunk, az örömünk forrása nem annyira az a bánat, amelyet az ilyen szomorú leírások váltanak ki belőlünk, hanem a titkos összehasonlítás önmagunk és a szenvedő személye között. Az ilyen művek arra tanítanak bennünket, hogy értékelni tudjuk a saját helyzetünket, és megbecsüljük a jó sorsunkat, amely megkímél minket az ilyesfajta csapásoktól. Lehetetlen azonban olyankor érezni ezt az élvezetet, amikor valakit ténylegesen a leírásokból ismert szenvedések között látunk; ebben az esetben ugyanis a tárgy túlságosan közelről terheli az érzéseinket, és olyan erős hatással van ránk, hogy nem jut sem időnk, sem energiánk a saját helyzetünkre gondolni. Gondolataink olyan erővel irányulnak a szenvedőre, hogy képtelenek vagyunk azokat önnön boldogságunkra vonatkoztatni; azokra a szomorú esetekre azonban, amelyekről a költeményekben vagy a történelmi művekben olvasunk, úgy gondolunk, mint múltbeli vagy kitalált eseményekre, s így a figyelmünk észrevétlenül önmagunk felé fordul, és legyőzi a bánatot, amelyet a szerencsétlenek szenvedései fölött érzünk.

Az emberi elme azonban mindig tökéletesebbnek akarja látni az anyagi világot, mint amilyenek éppen találja, és sosem lát olyasmit a természetben, amely teljes egészében megfelelne a kellemességről alkotott legmagasabb ideáinak; más szavakkal, a fantázia nagyobb, szokatlanabb és szebb tárgyakat is el tud képzelni, mint amilyeneket a szem valaha is látott, és mindig érzékel valami hiányosságot abban, ami előtte áll – ezért a költő feladatai közé tartozik, hogy kedvében járjon a képzelőerőnek, érvényesítse annak elvárásait, és a valóság leírásakor javítson, tökéletesítsen a természetben, amikor pedig kitalál valamit, adjon több szépséget a leíráshoz, mint amennyit a természet nyújt.

Semmi nem kötelezi arra, hogy évszokról évszakra kövesse a lassan változó természetet, vagy hogy betartsa a növények és a virágok kihajtásának sorrendjét. Egy leírásban ötvözheti a tavasz és az ősz valamennyi szépségét, és az egész évből meríthet elemeket, hogy az összhatás minél kellemesebb legyen. Nála egyszerre virágozhat a rózsa, a lonc és a jázmin, és az ágyásaiban együtt virulhat a liliom, az ibolya és az amaránt. Művészete nem korlátozható egyetlen fajtára, egyaránt megfelelő a tölgyhöz és a mirtuszhoz, és könnyen alkalmazkodik minden éghajlat flórájához. Szabadon nőhetnek nála a narancsfák, mirha hajthat minden sövényben, és ha úgy véli, hogy egy fűszeres ligetre van szükség, könnyedén biztosít elegendő napsütést, hogy az felnőjön. És ha még ez sem elég egy kellemes táj földidézéséhez, számtalan új virágot hozhat létre, amelyeknek erősebb az illatuk és élénkebbek a színeik, mint bármelyiknek, amellyel a természet kertjeiben találkozhatunk. Énekesmadár-kórusai olyan népesek és dallamos hangúak lehetnek, erdői pedig olyan sűrűk és árnyasak, amennyire csak a kedve diktálja. Semmi gondot nem okoz neki távolról mutatni valamit, vagy éppen közelről, vizesései pedig éppúgy hullhatnak alá húsztól, mint negyvenszer annyiról. Megválaszthatja a neki tetsző szeleket is, és folyóit olyan kanyargós utakra terelheti, amilyennel a legtetszetősebb hatást teheti az olvasó képzelőerejére. Egyszóval, úgy formálja a természetet, ahogy kedve diktálja, és olyan elbűvölővé teheti, amilyenné csak akarja, feltéve, hogy nem változtatja meg túlságosan, és a kitűnés vágya nem kergeti képtelenségekbe.

419. szám, 1712. július 1. [A képzelőerő gyönyörei, IX.]

Mentis gratissimus error. – HOR.²⁴

Létezik olyan írásmód, amelyben a költő egészen szem előtt téveszti a természetet, és olyan alakok jellemének és cselekedeteinek a leírásával szórakoztatja az olvasó képzelőerejét, amelyek többnyire egyedül neki köszönhetik a létezésüket; ilyenek például a tün-

²⁴ Horatius: *Epistulák* II. ii. 140. „gyönyörű ábrándom” (Bede Anna fordítása).

dérek, a boszorkányok, a varázslók, a démonok és a visszajáró lelkek. Dryden úr ezt mesés írásmódnak nevezi, és bizonyára ez a legnehezebb mindazon műfajok közül, amelyek igénybe veszik a költő fantáziáját, hiszen itt nem áll előtte követhető minta, hanem teljes egészében a saját invenciójára kell támaszkodnia.²⁵

Ez az írásmód nagyon is különleges észjárást igényel, és elképzelhetetlen, hogy olyan költő gyakorolja sikeresen, aki nem rendelkezik a fantázia sajátos fajtájával, s természet-től gazdag és babonás képzelőerővel. Mindemellett az is fontos, hogy jól ismerje a legendákat és a meséket, a régi lovagregényeket, a dadák és más öregasszonyok között ismert hagyományokat, s így elfogadhassa a természetes előítéleteinket, és megfeleljen azoknak az elképzeléseknek, amelyeket gyermekkorunkban szívtunk magunkba. Különben ugyanis könnyen hajlamos lehet arra, hogy a saját fajunkra jellemző szavakat adjon a tündérek szájába, nem pedig olyanokat, amelyek idegen tárgyak között élő, és tőlünk eltérő módon gondolkodó lényekhez illenek.

Sylvis deducti caveant me iudice Fauni,
ne velut innati triviis ac paene forenses,
aut nimium teneris iuvenentur versibus. – HOR.²⁶

Nem csatlakoznék Bayes úr véleményéhez *A próbában*,²⁷ aki szerint a szellemeknek nem is kell értelmesen beszélniük, az viszont bizonyos, hogy szavaik értelmének némi-képp szokatlannak kell lenni, hogy különlegesnek hassanak, és a beszélő személyiségéhez és helyzetéhez illeszkedőnek.

Az ilyen leírások egyfajta kellemes iszonyt váltanak ki az olvasó elméjéből, és elszórakoztatják a képzelőerejét a bennük ábrázolt személyek különösségével és újdonságával. Felidézik bennünk a gyermekként hallott történetek emlékét, és azoknak a titkos félelmeknek és aggodalmaknak kedveznek, amelyekre az emberi elme természetből fogva hajlamos. Örömlenket leljük az idegen országok szokásainak és viselkedésmódjainak látványában, mennyivel nagyobb örömmel és meglepettséggel kell akkor azt fogadnunk, ha úgyszólván új teremtésbe vezetnek be minket, és másik fajhoz tartozó személyeket és azok szokásait láthatjuk. A hűvös fantáziájú és filozofikus hajlamú emberek tiltakoznak az ilyesfajta költészet ellen, mondván, hogy nem rendelkezik kellő valószerűséggel ahhoz, hogy megérintse a képzelőerőt. Erre azonban azt felelhetjük, hogy általánosságban véve meggyőződésünk: sok értelmes lény van rajtunk kívül a világban, és a szellemek különböző fajai, amelyek az embertől teljesen eltérő törvényeknek és ökonómiának engedelmeskednek; amikor tehát ezek bármelyikének a természetű ábrázolását látjuk, azt nem tekinthetjük teljes mértékben lehetetlennek; sőt, sokan olyan hamis vélekedések

²⁵ John Dryden (1631–1700) a restaurációt követő időszak valószínűleg legjelentősebb szerzője, az irodalomtörténet-írás hagyományosan az ő nevéhez köti az angol klasszicizmus első korszakát. Udvari költő és történetíró volt, hatalmas hagyatékában egyaránt találunk verses tragédiákat (részben ezeket gúnyolta ki a lejjebb említett Buckingham-darab) és komédiákat, szatirikus és didaktikus költeményeket, történelmi műveket, műfordításokat a klasszikus nyelvekből, valamint irodalomelméleti szövegeket (többnyire saját darabjaihoz csatolt előszók formájában), amelyek kritikátörténeti klasszikusokká váltak.

²⁶ Horatius: *Epistulák* II.3. 244–246.

„Azt mondom, hogy az erdőből jött Faun ovakodjék
úgy ne beszéljen, mint a piac, vagy az utca szülötte,
úgy se, ahogy versel nyafogó cicomás aranyifjú” (Bede Anna fordítása)

²⁷ *The Rehearsal* (1672): George Villiersnek, Buckingham hercegének (1628–1687) valószínűleg másokkal együtt írt nagy sikerű boházata, amely a korban sikeres heroikus tragédiákból űzött gúnyt. Bayes úr udvari költő a darabban, és olyan tragédiát kíván előadatni, amely a legkülönfélébb heroikus művekből vett részletekből lett összeszerkesztve.

megszállottjai, amelyek hajlamossá teszik őket arra, hogy elhiggyék ezeket az illúziókat; legalábbis mindannyian olyan sok ezeket megerősítő gyönyörködtető történetet hallottunk, hogy nincs kedvünk keresztüllátni a csaláson, és készségesen átengedjük magunkat ilyen kellemes megtévesztésnek.

A régieknek nemigen volt ilyesfajta költészetük, hiszen ez a témakör szinte teljes egészében az azt követő sötét korok szülötte, amikor kegyes hazugságokkal hatottak az emberekre, és megfélemlítéssel ébresztették föl bennük a kötelességtudatot. Őseink nagyobb tisztelettel és rettegéssel tekintettek a természetre, mielőtt még a tudás és a filozófia fényt hozott volna a világba, és szerettek elborzadni a boszorkányságok, a csodák, a bűbájok és a varázslatok hallatán. Nem volt olyan falu Angliában, amelynek ne lett volna saját kísértete; minden templomkertben visszajáró lelkek laktak; minden nagyobb legelőhöz a tündérek egész köre tartozott; és nemigen lehetett olyan pásztorral találkozni, aki ne látott volna már szellemet.

Tapasztalatom szerint az angolok messze fölülmúlnak minden más e stílusban alkotó költőt, akár azért, mert több ilyen történet ismeretes nálunk, akár azért, mert az ország szellemisége alkalmasabb az ilyesfajta költészetre. Az angolok fantáziája ugyanis természetből igen gazdag, és a nemzetünkre oly jellemző csüggettség és melankolikus alkat miatt sokan egészen vad és másokra nem jellemző elgondolásokra és látomásokra hajlamosak.

Shakespeare azonban még az angolok közül is összehasonlíthatatlanul fölülmúlt mindenki mást. Kivételesen tökéletes fantáziájának nemes különcsége a legnagyobb mértékben alkalmassá tette őt arra, hogy megérintse olvasója képzeletének e gyenge és babonás részét, és megadta neki azt a képességet, hogy ott alkosson nagyot, ahol semmi másra nem támaszkodhatott, mint a saját géniusának erejére. Kísértetei, tündérei, boszorkányai és hasonló fantáziaszüleményei olyan vadsággal s egyben olyan jelentőségteljesen beszélnek, hogy képtelenek vagyunk nem a természetből vett figuráknak látni őket; bár nincs olyan szabály a birtokunkban, amelynek segítségével ítélnénk felőlük, mégis el kell ismerünk, hogy ha léteznek ilyesfajta lények a világon, több mint valószínű, hogy tetteik és szavaik éppen olyanok, mint amilyenek Shakespeare ábrázolta azokat.

Létezik a képzelt lényeknek egy másik fajtája is, amellyel akkor találkozunk a költőknél, ha szenvedélyeket, vágyakat, erényeket és bűnöket jelenítenek meg látható alakban, és a cselekményt mozgató figurává teszik őket. Ide sorolható az Éhség és az Irigység leírása Ovidiusnál, a Hírnév Vergiliusnál, vagy a Bűn és a Halál Miltonnál. Spenser, aki kivételesen tehetséges volt az ilyen ábrázolásmódok terén, egész világot teremtett az ilyesfajta árnyékfigurákból.²⁸ Ezekről az emblematikus figurákról azonban már korábbi számokban értekeztem, így ezen a helyen éppen csak megemlítem őket.²⁹ Láthatjuk tehát, milyen sokféle módon szólítja meg a költészet a képzelőerőt, hiszen nem csupán a természet egész körére terjed ki a fennhatósága, de új, önálló világokat is képes létrehozni, olyan személyeket állít eléink, akik valójában nem léteznek, és érzékelhető formában mint személyiséget ábrázolja még a lélek képességeit, valamint különböző erényeit és bűneit is.

A két következő számban azt fogom átfogóan megvizsgálni, hogy a különböző egyéb írásmódok miképpen képesek gyönyört kiváltani a képzelőerőből, és ezzel zárom majd ezt az esszét.

²⁸ Edmund Spenser (1552–1599) a korai angol reneszánsz egyik legnevesebb költője. Első művei közül a *Pásztorkalendárium* a legnevesebb, amely eklogák sorozata. Legismertebb és legsikeresebb műve a *Tündérr királynő* című hosszú epikus költemény. Házassága alkalmából írta az *Anno retti* című szonettciklust és az *Epithalamion*-t. Addison valószínűleg a *Tündérr királynőre* gondol, amely valóban számtalan allegorikus figurát sorakoztat fel. A címszereplő például egyszerre jelenti a Dicsőséget úgy általában és Erzsébet királynőt konkrétan. Az egyes cselekményszálakban szereplő tizenkét lovag pedig tizenkét erényt testesít meg.

²⁹ Például a *Spectator* 273. számában írt Addison erről a témáról.

Szemben a költőkkel és az elbeszélő próza szerzőivel, akik a külvilág tárgyaiból merítik különböző alapanyagaikat, majd kényük-kedvük szerint illesztik össze azokat, vannak olyanok, akiknek az a kötelességük, hogy közelebről kövessék a természetet, és teljes jeleneteket vegyenek át belőle. Ilyenek a történetírók, a természetfilozófusok, az utazók, a geográfusok, egyszóval mindazok, akik valóban létező és látható tárgyakat írnak le.

A történetíró legtöbb örömet nyújtó képessége az, hogy hadseregei fősorakoztatásához és csatái megvívásához megtalálja a megfelelő kifejezéseket, hogy a szemünk elé állítja a nagy személyek összekülönbözéseit, szövetkezéseit és irigységeit, s így lépésről lépésre vezet be minket a történelem számos eseményébe és fordulatába. Nagyon szeretjük figyelemmel követni, ahogy a téma a megfelelő fokozatossággal kibontakozik, és szinte észrevétlenül világosodnak meg a dolgok, hogy ily módon kellemes bizonytalanságban maradjunk, s elegendő idő maradjon a várakozásaink fölkelésére, és arra, hogy az egyik szereplő pártjára állhassunk. Elismerem, hogy mindez inkább a történész művészetét, nem pedig a szavahihetőségét bizonyítja, én azonban csak annyiban kívánok szólni róla, amennyiben gyönyört képes kiváltani a képzelőerőből. Ebben a tekintetben pedig Livius valószínűleg minden előtté és utána élt történetírót fölülmúl. Mindent olyan élénken ábrázol, hogy egész műve egyetlen lenyűgöző képpé válik, és minden történetben megtalálja a legfontosabb körülményeket, s így az olvasó szinte szemlélővé válik, és a saját lelkében érzi mindazokat a szenvedélyeket, amelyek megfelelnek az elbeszélés különböző elemeinek.

Az írók e köréből azonban senki nem okoz nagyobb élvezetet a képzelőerőnek, és nem terjeszti azt ki tágasabb körre, mint az új filozófia szerzői, olvassunk bár a föld és az ég természetéről szóló elméleteikről, a távcsövekkel és mikroszkópokkal tett felfedezéseikről, vagy bármely más természettudományos töprengésükről. Nem kis örömmel vesszük tudomásul, hogy minden apró levélen élőlények milliói nyüzsögnek, amelyek közül azonban még a legnagyobbakat sem látjuk pusztá szemmel. Az ércekről, az ásványokról, a növényekről és a meteorokról szóló értekezések éppolyan erősen megragadják a fantáziánkat, mint az eszünket; de amikor egy pillantással végigtekintünk a Föld egészén, és azokon a bolygókon, amelyek a közelében találhatóak, akkor kellemes megdöbbenéssel tölt el bennünket a számos egymás fölé függesztett világ látványa, amelyek olyan elképesztő pompával és méltósággal forognak körbe a tengelyük körül. Ha az éter széles tereire gondolunk ezután, amelyek magasságban a Szaturnusztól az állócsillagokig terjednek, szelvényben pedig szinte a végtelenig, képzelőerőnk egészen eltelik ezzel a mérhetetlen látvánnyal, s végső határaiig megfeszül, hogy befogadhassa azt. Ha azonban még ennél is magasabbra emelkedünk, és az állócsillagokat mint irtózatlan lángtengereket gondoljuk el, amelyeket mind külön bolygócsoportok vesznek körül, s egyre csak újabb égboltokat és újabb fényforrásokat fedezünk föl, amelyek olyan mélyre merülnek az éter felmérhetetlen mélységeibe, hogy még a legerősebb távcsöveinkkel sem vehetők ki, akkor elveszünk a napok és a világok labirintusában, és elképedten állunk a természet mérhetlensége és pompázatosága előtt.

Nincs is kellemesebb tevékenysége a fantáziának, mint amikor különböző tárgyainak az arányait szemlélve fokozatosan kitágul: amikor összehasonlítja az emberi testet az egész föld nagyságával, a földet azzal a pályával, amelyet a nap körül bejár, azt a pályát az állócsillagok szférájához méri, az állócsillagok szféráját az egész teremtés kiterjedéséhez, s a teremtés egészét ahhoz a végtelen űrhez, amely azt minden irányban körülveszi. Vagy ellenkezőleg, amikor lefelé halad a képzelőerő, s egy atkánál is százszorta kisebb állat viszonylatában gondolja el az emberi test méreteit, s ennek az állatnak az egyes vég-

³⁰ Horatius: *Epistulák* II. iii. 100. „égre ha száll, a közönséget ne felejtse a földön.” (Bede Anna fordítása).

tagjaira gondol, azokra a rugókra, amelyek a végtagjait mozgatják, a szellemekre, amelyek mozgásba hozzák e rugókat, s amennyivel ezek a testrészek arányosan rövidebbek lehetnek, mielőtt még elérték volna teljes nagyságukat és tökéletességüket. S ha ezek után ezeknek az életszellemeknek a legkisebb alkotórészét vesszük szemügyre, és belegondolunk, hogy még abból is egy egész világot lehetne kialakítani, amely szűk korlátain belül mennybolttal és földdel is rendelkezne, csillagokkal és bolygókkal, s az élőlények minden egyéb fajával, szabályos párhuzamban és arányosan azzal, ahogy ezek a dolgok a mi világunkban állnak egymással – nos, egy ilyen spekuláció, amely különleges kifinomultságot igényel, nevetségesnek fog tűnni azoknak, akik nem szokták ilyen irányba terelni a gondolataikat, annak ellenére, hogy bizonyítható tényeken alapul. Sőt még ennél is tovább mehetünk, s ennek az apró világnak a legkisebb elemében is új és eddig ki nem merített anyagi tartalékokat fedezhetünk föl, melyből ismét újabb univerzumot lehetne kibontani.

Azért időztem el hosszasan ennél a témánál, mert úgy gondolom, hogy jól megmutatja a képzelőerő határait és korlátozottságát – hogy mennyire szűk térre szorítkozik a működése, és azonnal megtorpan, mielőtt nagyon nagy vagy nagyon kicsiny tárgyat igyekszik befogadni. Próbáljuk csak magunk elé képzelni egy olyan állatnak a méretét, amely huszad-, s egy másikat, amely századakkora, mint egy atka, vagy gondolatban összehasonlítani a föld átmérőjének ezerszeresét annak a milliószerosával, s azonnal ráébredünk arra, hogy nem rendelkezünk megfelelő mérőeszközökkel az ilyen fokú nagyság vagy kicsinység fölfogásához. Az értelem valóban végtelen teret nyit köröttünk minden irányban, a képzelőerő azonban néhány gyenge nekilódulás után leáll, és úgy érzi, a környező mérhetetlen űr elnyeli. Az ész egy anyagi részecskét a felosztások végtelen során át képes követni, a fantázia azonban hamarosan szem elől téveszti, s úgy érzi, hasadék nyílik benne, amelyet érzékelhetőbb tömegű anyaggal kell kitölteni. Sem kiterjeszteni, sem összeszűkíteni nem tudjuk ezt a képességünket, egyik szélsőség méretéhez sem. A tárgy meghaladja a befogadóképességünket, amikor egy egész világot próbálunk megragadni, s a semmibe enyészik, amikor az atom ideája után törekszünk.

Lehetséges, hogy a képzelőerőnek ez a gyengesége nem magából a lélekből ered, hanem abból, ahogy az a testtel összekapcsolva működik. Lehetséges, hogy az agyban nincsen elegendő hely a benyomások ekkora tömegének a befogadására, vagy az életszellemek nem képesek ezeket úgy megjeleníteni, ahogy ilyen nagy vagy ilyen apró ideák felidézéséhez szükséges lenne. Bárhogy is legyen, okkal feltételezhetjük, hogy a nálunk magasabb rendű lények számottevően fölülmúlnak minket ebben a tekintetben, s éppily valószínű, hogy az emberi lélek is végtelenül tökéletesebb lesz egykoron e képesség szempontjából – éppúgy, mint az összes többiéből –, olyannyira, hogy a képzelőerő talán lépést tud majd tartani az értelemmel, és elkülönített ideákat alakít ki magában a tér minden módozatáról és kiterjedéséről.

421. szám. 1712. július 3. [A képzelőerő gyönyörei, XI.]

Ignotis errare locis, ignota videre
fumine gaudebat – studio minuenta labore. – OVID.³¹

A képzelőerő gyönyöreit nemcsak azok a szerzők képesek kiváltani, akik az anyagi világ tárgyai között járatosak, hanem gyakran az erkölcsfilozófia, a műkritika vagy más absztrakt témák csiszolt mesterei is, akik bár nem közvetlenül a látható természet tárgyairól

³¹ Ovidius: *Átváltozások*, IV. 294–5.

„új, sosemismert tájakon és folyamok közelében
kedvvel kószálgat, könnyíti a kedve az útját.” (Devecseri Gábor fordítása)

beszélnek, mégis gyakran onnan merítik a hasonlataikat, metaforáikat és allegóriáikat. Az ilyen allúziók által a képzelőerő mintegy visszatükrözi az értelmi igazságokat; mintha egy fogalom színeit és formáit pillantanánk meg, és gondolati tervet fedeznénk föl az anyagban. Az elme pedig erős élvezethez jut ezáltal, és egyszerre két képessége részesül örömben, hiszen a fantázia szorgalmasan másolja az értelem működéseit, és a szellemi világból az anyagiba írja át az ideákat.

Egy író művészetének nagyszerűsége a gyönyörködtető allúziók megválasztásában mutatkozik meg, amelyeket általában a természet vagy a művészet nagy és szép alkotásainak a köréből a leghelyesebb meríteni; ugyanis, bár az újdonság avagy a szokatlanság is alkalmas arra, hogy élvezetet váltson ki a képzelőerőből, mégis – minthogy az allúzió elsődleges célja az egyes passzusok megvilágítása és magyarázata – olyan dolgok köréből kell kölcsönözni őket, amelyek ismertebbek és közönségesebbek, mint a magyarázatra szoruló passzusok.

A helyesen megválasztott allegóriák úgy hatnak, mint egy-egy fénysugár valamely értekezésben, amely mindent világossá és széppé tesz maga körül. Egy pazar metafora, ha megfelelőképpen van elhelyezve, mintegy dicsfénybe vonja a környezetét, és ragyogóvá teszi az egész mondatot. Az allegória különböző fajtái voltaképpen a hasonlóság különböző formái, és ahhoz, hogy gyönyörűséget okozzanak a képzelőerőnek, a hasonlóságnak igen erősnek vagy igen kellemesnek kell lennie, miként egy képet is akkor szeretünk, ha erősen emlékeztet az ábrázolt személyre, vagy kecses testtartás és hangulat jellemzi. De gyakran még a kiemelkedő írók is vétének e téren; a nagy tudósok hajlamosak abból a tudományterületből meríteni a hasonlataikat és az allúzióikat, amelyben a legjáratosabbak, hogy az olvasó még az olyan tanulmányokban is megbizonyosodhasson elmélyedt ismereteikről, amelyeknek semmi közük sincs az adott témához. Olvastam egy értekezést a szerelemről, amelyet kizárólag szakavatott kémikus érthetett volna meg, és számos olyan prédikációt hallottam, amelyet egyedül a pusztán kartézianusokból álló gyülekezetnek lett volna értelme előadni. Az üzleti életben azonban általában túlságosan közönséges és mindennapi példákat használnak. Egy sakk- vagy teniszmérkőzésre akarják csábítani az olvasót, vagy boltról boltra vezetni az egyes mesterségek és foglalatosságok tolvajnyelvével. Bizonyára végtelenül sokféle kellemes allúziót meríthetünk mindkét területről, mégis a legtöbb ember számára a legüdítőbb példák a természetben találhatók; ezek mindenki képességei számára elérhetőek, és gyönyörködtetőbbek a művészetek és a tudományok tárgyainál.

A képzelőerő megérintésének a tehetsége teszi díszesebbé a józan értelmet, s emiatt élvezetesebbek az egyik ember írásai a másikénál. Mindenfajta írásnak ez a dísze, a költészetnek azonban az életét és a tökéletességét jelenti. Ennek a kivételes fénye őrzött meg a korokon át olyan költeményeket is, amelyek semmi mással nem dicsekedhetnek; és ahol az összes többi szépséget megtaláljuk, a mű mégis száraznak és élettelennek foghatni, ha ez az egy hiányzik. Bizonyos mértékig a teremtésre emlékeztet; egyfajta életet idéz elő, és számos olyan tárgyat állít az olvasó szeme elé, amelyek egyébként nem léteznek. Hozzáad valamit a természethez, és változatosabbá teszi Isten műveit. Egyszóval képes megszépíteni és földíszíteni a világegyetem legszebb látványait is, s pompázatosabb képekkel és jelenésekkel tölti meg az elmét, mint amilyenek a természet bármely részében föllelhetők.

Mostanra feltártuk a fantáziát gyönyörködtető örömök különböző forrásait, és itt talán nem lenne túlságosan nehéz azokat az ellentétes hatású tárgyakat is megfelelőképpen kategorizálni, amelyek undorral vagy rettenettel töltenek el bennünket, hiszen a képzelőerő éppúgy képes fájdalmat, mint élvezetet érezni. Ha az agy megsérül egy baleset során, vagy álmok és betegség zavarják meg az elmét, akkor a fantáziát vad és irtóztató ideák özönlük el, s számtalan hátborzongató szörnyeteg rémíti, melyet ő maga hozott létre.

Eumenidum veluti demens videt Pentheus,
et solem geminum, et duplices se ostendere Thebas,
aut Agamemnonius scaenis agitatus Orestes
armatam facibus matrem et serpentibus atris
cum fugit, ultricesque sedent in limine Dirae. – VERG.³²

Nincs olyan lesújtó látvány a természetben, mint a zavarodott emberé, akinek hánykolódik a képzelőereje, és egész lelke rendezetlenül kavarog. A romjaiba dőlt Babilon sem melankolikusabb ennél. Hogy azonban elhagyjuk ezt a kellemetlen témát, zárásképpen már csak azt említem meg, hogy milyen határtalan befolyást ad ez a képesség a Mindenható Lénynek az ember lelke fölött, és hogy az öröm és a bánat milyen nagy részét köszönhetjük egyedül a képzelőerőnek.

Láttuk már, hogy egy ember milyen nagy hatással van a másik fantáziájára, és hogy milyen könnyedén ébreszti föl benne a legváltozatosabb képeket; micsoda hatalommal rendelkezhet akkor Ő, aki a képzelőerőre való hatás minden módját ismeri, aki olyan ideákat plántálhat belénk, amilyeneket csak akar, s úgy tölti meg azokat az ideákat rettegéssel vagy örömmel, ahogy a kedve diktálja? Szavak használata nélkül tud képeket fölidézni az elmében, és külső tárgyak segítségével nélkül formál meg látványokat, egészen úgy, mintha azok valóban a szemünk előtt lennének. Olyan szép és pompázatos látomásokkal tudja elbájosolni a képzelőerőt, amelyek semmiképpen sem egyeztethetők össze a jelenlegi fogalmainkkal, vagy olyan hátborzongató árnyakkal és jelenésekkel kísértheti, amelyeknek kitéve az ember inkább a megsemmisülést kívánná, és átoknak vélné az egész létét. Egyszóval olyan rettentő gyönyört és szenvedést tud kiváltani a lélekből ezzel az egyetlen képességgel, hogy az önmagában a pokolba vagy a mennybe juttathat bármely véges lényt.

GÁRDOS BÁLINT fordítása

³² Vergilius: *Aeneis* IV. 469-473.

„Mint a bolond Pentheus, aki látja az eumenidákat
s két napot és két Thébaet lát, vagy mint Agamemnón
sarja, Orestés, kit kígyókkal kerget az anyja
és fákllyákkal – a színpadon –, ő szöknék, de hiába,
bosszúálló istennők ülnek küszöbénél.” (Lakatos István fordítása)

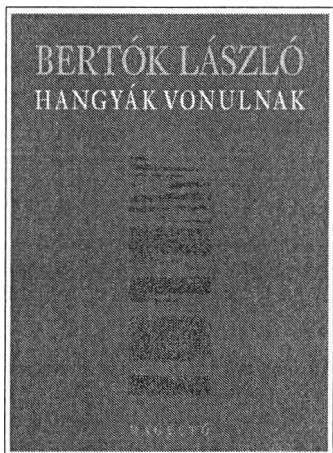
SAJÁT NEHÉZKEDÉS

Bertók László: Hangyák vonulnak

„Hosszúkák... Így nevezem ezeket a részben a háromsorosaimmal (a „magyar haikkal”) azonos időben született, de náluk jóval hosszabb, harminc-, negyvensoros verseimet. Öregség-verseknek is hívhatnám őket, mert végső soron a hatvan fölötti élet, a megselepetések, az ijedtség, a tiltakozás, a visszaütés, a még mindig kísérletezés »szövegei.«” Írja a fülszövegben Bertók László igen lényegretörően legújabb kötetének bemutatásaképpen. Küllemére a Pintér József által tervezett, minden hivalkodástól mentes könyvborítójának színét és grafikáját illetően a szokásos variánsa a *Februári késsel* (2000) kezdődő sorozatnak, amelyben a Magvető Kiadó, egységesen Janson betűkből szedve, a Bertók-köteteket napvilágra hozta. Úgy tűnik, Bertók törököt fogott, de nem ereszti, mert sok korábbi kötetéhez hasonlóan ez is a hármasszám bővületében szerveződik. A *Hangyák vonulnak* három ciklusba rendezve ciklusonként tizennyolc verset foglal magába. E könyv ismét bizonyítja, hogy Bertók László egyike ama kortárs magyar lírikusoknak, akik igazán komolyan veszik a kötet- és ciklusösszeállítás, felerősítendő az önálló, gyakran egymástól függetlenül, időben messze keletkezett versek hatását.

Már a kilencvenes évek legvégén keletkezett versekből összeállított *Februári késsel* akad egy-két olyan darab, mint például a *Fölösleges* vagy az *Idő után* címűek, amelyek mind a harminc-negyvensoros terjedelmet, mind az öregedés motívumát illetően rokoníthatóak a mostani kötet verseivel. Ugyanakkor a mára kiforrott „hosszúkák” elbizonytalanító effektusait, a (sokszor zárójeles) kérdőjeleket, kérdőjellel kísért rokon- vagy alternatív értelmű, de nem ritkán ellentétes jelentésű nyelvi variánsok halmozását és hasonlókat azokban még nem találjuk meg, ahogy az egyes sorok is rövidebbek. Az akkortájt a formálódás kezdeti szakaszát mutató lírai beszédmód nem olyan zaklatott, s nem is olyan intenzív hatású, általában kisebb feszítávú, egyszerűbb és kiegyensúlyozottabb belső szekvenciákból, versmondatokból építkezik.

A „hosszúkák” genealógiáját kutatva a *Valahol, valami* kötet utolsó harmadában, az ugyancsak tizennyolc darab harminc-negyvensoros verset tartalmazó *Köszönni kellene* ciklusban találjuk meg a mostani kötet közvetlen rokonait, előzményeit (*Valahol, valami; Most érti meg; Fölmeleg a padlásra; Agyából a levél; Mintha az élete; Köszönni kellene; Patika Olczer; Súlyosbítás* stb.). A felcserélhetetlen, a tökéletes, az egyetlen szó választásának dekonstrukcióját modelláló poétika azt az illúziót kelti, mintha a művel már keletkezése közben megismerkedhetnénk. A 2003-as kötet címadó verse mind tematikailag, a kötöttségek, szabályok, elvárások *versus* szabadság, autonóm alkotás el-

Magvető Könyvkiadó
Budapest, 2007
116 oldal, 1990 Ft

lentétezése révén, mind poétikailag, a hosszú retorikai ívekbe szerkesztett, alternatív jelentésű szövegvariánsok halmozása révén, a legújabb kötet versbeszédének is példaadó darabja: „Mi lenne, mi lett volna, hol tartana vajon, / ha nem akasztotta volna meg az igyekezet, / hogy amit csinál, jól, tökéletesen csinálja-e, / megfelelően a többieknek, vagy legalábbis / annak a szintnek, amit ő maga a többiek / színvonalának, elvárásának (?), javának (?) / gondol, ha nem vesződött volna azzal, hogy / skatulyákba, (mintákba?, ízlésekbe?, / törvényekbe?, rögeszmékbe?, ábrándokba?) / gyömöszölje, ölje, felejtse magát, / hanem engedi, hogy a saját nehézkedése / szerint keringjen, zuhanjon, okozzon kárt / (ha kell), bővíljön el (ha tud), / függetlenül attól, hogy család (?), nép (?), ország (?) / hová kívánja, sorolja, tiporja?...”

Az új kötet címadása egy az első ciklusban található versből származik: „Fekete tejút, hangyák vonulnak honnan-hová...” (21.). Az ismeretlen céllal vonuló hangyaboly látványára a vers az emberi működés képzeit olvassa rá. Némiképp hasonlóan a *Valahol, valami* című kötet egyik verséhez (Ó, *ennivaló szörnyetegeim*), ahol a szöveg a dinoszauruszok „társadalmát” emberiesíti ironikusan. Az antropomorfizálás itt is hamar állat-alteregóra lel: a tömegből kiváló, „a végtelen vonulás okáról, céljáról tünődő” egyedre. E helyt ironia nélkül, inkább rezignációt sugalló tárgyyszerűséggel bontakozik ki a párhuzam, s az állat ti tokzatos tevékenysége a reflexivitáson túl a könyv nagy témájával, az öregedéssel is összekapcsolódik. S persze, a halállal. Féli-e vajon a „kiszámíthatatlan talpat”, amely „a maszasztos semmibe” képes taposni őt egy pillanat alatt? A metaforikus kapcsolat természetesen visszafelé is hat, azaz Bertók költői fogása az embert is „visszaírja” a természeti rendbe, abba az eredeti kontextusba, amelyet az általa teremtett mesterséges világok oly gyakran feledésre ítélnek.

Ha megvizsgáljuk, találunk-e valamilyen célképzetet, irányt, ami a *Hangyák vonulnak* verseinek beszélője számára meghatározó, akkor ezt a jellemző passzust idézhetjük: „Holott ő / semmit sem akart, akar, semmi különlegest, csak / újra meg újra jól, valamivel jobban érezni magát, mint / ahogy akarat nélkül érezte, érzi.” S kicsivel később a sokadik önreflexív kérdés egyikét, mely a lényegre tapint: „Föl kellene szabadulnia?” (57.). A Bertók-recepció bevett toposza e költészet állandó ellentmondások közt őrlődő, az egyértelműségek hiányával küzdő, mindig a *közöttbe* vetett alanya. Ezúttal sincs ez másképp. A fegyelem, a társadalmi, erkölcsi kötelességek mély és kiiktathatatlan, sőt nyomasztó tudata az egyik oldalon, s valamiféle (képzelt) szabad világ vonzása a másikon. Úgy vélem, a mostani kötet minden eddiginél láthatóbbá teszi azt a tényt, hogy mélyen szorongásos, a belső bizonytalanságból, vívódásból, töprengésből fakadó, versteremtő energiáját jórészt e forrásból nyerő költészet a Bertók Lászlóé. A mindent átható kétely alól azonban mintha kivételt képezne mindaz, ami a költői mesterséget, hagyományt illeti. E feltevés alátámasztásához azonban némi kitérőre van szükség.

Nemcsak az életútját tekintve tette meg a legnagyobb távolságot a kortárs költészetben Bertók László (e szempontból talán Oravecz Imre hasonlítható még hozzá): a somogyi paraszti portától, az élvezredes hiedelemvilágtól, a kétkezi munkától, az „államelles” versei miatti húszéves kori bebörtönöztetésétől a Kossuth-díjig és a meglehetősen egészséges kritikai elismerésig. Tudható, hogy ifjúkori tanulmányaiiban s később költővé formálódásában is meghatározó szerepet játszott a magyar klasszikus költészet, Csokonai, Berzsenyi, Vörösmarty, Petőfi, Arany és mások költői világának inspiráló hatása. A Csokonai-kultuszt a költőről elnevezett csurgói gimnázium tanulójaként ismerte meg, később verseket írt róla. Két költői életrajzot is szerzett a hetvenes években az *Igy élt* sorozatban, Csokonairól és Vörösmartyról. Am poétikai szempontból lényegesebb az a tény, hogy ennek a lírai hagyománynak számos versével vagy versrészletével az emlékezetében saját költői útkeresésében, formai kísérleteiben mindig iránymutatóak maradnak az említett életművek. Bertók költészetének korai szakasza ugyan a korabeli népi ihletésű lí-

rával állt rokonságban, amelyből leginkább Nagy László munkássága és alakja vonzotta. A nyolcvanas években azonban, s ezt az akkoriban induló majd évtizedes szonett-korszaka manifesztálja is, más irányban kereste a költői megszólalás lehetőségeit. S miközben az új inspirációk kimutathatóan a nyolcvanas-kilencvenes években kibontakozó különböző kortárs, akár posztmodern beszédmódok felől érik, amelyekben a lírai szituáció, a hagyományos költői szerepek elbizonytalanítása, a megszólalás érvényességének feltételezett-sége és állandóan kiküzdendő volta sokkal inkább segíti saját, „eredendően” vívódó-bizonytalan alkatának, költői karakterének hiteles nyelvi megformálását, mindezek közepette sem tépi el a magyar klasszikus költészethez fűződő kötelekeit. Ez a hagyomány mindvégig, máig költészetének egyfajta tökesúlya maradt. Lírájának rendkívül erős formatudata gyaníthatóan összefügg e korai, imprinting-szerű behatással. Bertók „magyar szonettnek” nevezi a nyugat-európai versformából kialakított, gyakran a magyaros verselés ritmikáját őrző, sajátos módon rímeltetett változatát. Olykor „magyar haikuknak” is titulálja az egyébként „háromkákna” elkeresztelt, 5+7+5 szótagszámú, s az első és harmadik sorvéget összecsengető háromsorosait. E megnevezések „magyar” jelzői mindig a klasszikus költői hagyomány ritmikájára, rímtechnikájára utalnak valamiképp, nem másra, azaz itt a „magyar” nem homályos, nehezen megragadható érzést takar, hanem konkrét, tárgyias tartalmat. A rímtelen prózaversek, a „hosszúkák” ugyan nemigen kapcsolhatók össze közvetlenül valamely konkrét magyar költészeti formával, ám maga a beszédhelyzet, a magatartás akár Arany *Őszikéit*, akár Csorba Győző öregkori verseit is felidézheti.

Visszatérve most már a kötet elemzéséhez, megállapíthatjuk, a *Hangyák vonulnak* talán legjellemzőbb tevékenysége a „szöszölés, szöszmötölés” (19.). A kifejezésben a cselekvésnek a céltalansággal, az értelmetlenséggel, de legalábbis a hatékonyság hiányával összefüggő karaktere jut érvényre, s ugyanakkor a hiábavaló aprólékosságnak, az idő kitöltésének jellemzően az öregkorral asszociálandó motívuma. Az öregedés testi szenzációi gyakran jelennek meg konkrét formában a versben, Bertók e köteté tudatosan szegül szembe a költészeti hagyomány „alacsony témát” kerülő magatartásával. Rendre az idő múlásával gyengülő test jelenségei azok, amelyek az első riadt reakciók utáni reflexív, meditatív futamokat beindítják. A versek önmegszólítóan egyes szám második személyben vagy az eltávolító hatású harmadik személyben kommunikált énje hol dacosan elhárítja, hol ironikusan felülírja az öregség testi bajokra korlátozódó perspektíváját. Nem vitás ugyanakkor, hogy a „közéltél” egyre nagyobb hangsúlyt kap az új kötet verseiben. Ám a bertóki, kételyre, nyugvópontra jutni képtelen gondolkodásra jellemző módon a halálhoz való viszony sem mentes a kettősségtől, s ahogy ezt a nyitóvers zárlatában olvashatjuk, az rögtön megadja a kötet alaphangját: „Honnan tudod, / hogy semmit sem tehetsz ellene? / Miért viselkedsz úgy, mintha nem tudnád?” (7.)

A *Hangyák vonulnak* kötetében is plasztikusan megmutatkozik a bertóki költészet sajátosságai, amelyet valamiféle paradox antiintellektualista gondolatisággként fogalmazhatnánk meg. Ennek jellemzője, hogy a töprengés, vívódás, jellemző saját szavával: „okoskodás”, nem a tételes bölcséleti rendszerektől inspirált, továbbá folyamatos belső konfliktus kíséri. Ez utóbbit szükségszerűnek tűnik összefüggésbe hozni azzal az életrajzi ténnyel, hogy a költő fiatalkori szocializációs közege tiltotta a mindennapi életnek, a munkavégzésnek, a világrend evidenciáinak tekintett alaptételeinek értelmét firtató „okvetetlenkedést”, mely a cselekvés elbizonytalanodásával fenyegetett. A *Mintha a képből lépne ki* című vers is ezt, tett és okoskodás konfliktusát állítja középpontba, melynek következménye mintha valami homályos büntudat lenne: „Tenni inkább (?), vacakolni vele (?), (»csinálni«?), / még ha tapogatódzva, bizonytalanul (nehezen, rosszul, / reménytelenül) is, mint szárnyat (levegőt) rezegtetni rá, / azaz beszélni (fecsegni, vitázni, értekezni) róla?...” (45.) Józan paraszti ész és önreflexió elege képezi a hajtóanyagot Bertók László kései lí-

rájában. Verseinek ily módon különböző erők ütközőpontján álló beszélője agnosztikus hajlandóságú, akiben a szinte önműködően, leállíthatatlanul zajló analízis szétporlasztja a bizonyosságokat, beleértve a helyenként szóba hozott „magasabb figyelem” létezését.

A „hosszúkák” verseskötetve mind tematikai, mind formai szempontból rendkívül egységes. A formai egységességet itt persze nem a sorok, szótagszámok, rímek változtatlan rendje biztosítja, mint a szonettek vagy a haikuk esetében. Összefüggésbe hozható e hatás a versbeszéd leegyszerűsített, köznapi jellegével, amely jórészt mellőzi az irodalmi, kulturális allúziókat (a kevés alkalom közt például Don Quijotéra, Hérakleitoszra vagy Szabó Lőrinc „semmiért egészen” szerelmére történik utalás), s szinte csak „magából az alanyból” teremti a verset, a korábban vázolt módon. S hogy az egyfelé gravitáló téma, az öregség tapasztalatait közvetítvén ez a költészet miért nem válik szentenciózussá? Ennek egyik fő oka biztosan a kérdő nyelvi forma szerepének felerősödése az életművön belül, amely a mostani kötetet uralja – természetesen szemléleti alapjával, a tudati nyitottsággal, a kíváncsisággal, kísérletező hajlammal társulva.

Bertók László a feltételes mód költője. Nem pusztán azért, mert e kötetnek is tipikus címei a „minthát” tartalmazók (*Mintha attól indult volna meg; Mintha a kamaszkorát; Mintha a képből lépne ki; Mintha a nap is sütné; Eleinte mintha játszana; Mintha a függönyön átlebben a huzat*) vagy olyanok, amelyek más módon jelzik a feltételességet (*Azért ha egy gyönyörű nővel; Azt mondják, költő; Az anyjának akarna megfelelni?; Melegfront? Hideg?; Hogyha helyet találna neki; Boldog lehetett volna, igen; Ha nem kellene döntened*). Hamar világossá válik az olvasó számára, hogy ebben a könyvben a békés, nyugodt, boldog öregkorról nem talál verseket, alapszavak lesznek viszont a félelem, a kudarc, a megaláztatás. Ami boldogít, az a még nem és a már nem között sikkad el, elhalasztott vagy elszalasztott lehetőség marad. Ahogy a *Most el lehetett volna kezdeni* című versben olvashatjuk: „Most (...) átélhetted volna a teljességet” (65). S hogy az olvasó mégsem a reménytelenség érzetével forgatja a könyvet, annak oka a meg-megvillanó, mosolyt fakasztó ironia mellett Bertók szemléletes képekkel átszőtt nyelve, amely olykor tájnyelvi (pl. „botolog”) vagy maga alkotta („rendezgelődni”, „cseszelődött”) szavakkal érdesíti saját dikcióját. A mulasztás, a veszteség, a hiány rezignált tudomásul vétele egyébként sztoikus erkölcsiségre alapul, mely a *Ne púpozd meg a kosarat* című vers férfias intonációjában ekként nyilvánul meg: „Próbáld meg a szabályaid (mértékeid?) közt / tartani, rendezni legalább a saját / gondolataidat, érzéseidet, képzeletedet, / önuralommal, tiszta fehérneműben / várni a várhatatlant.” (70.)

„Szabad-e beszélned a magányról, a kivonulásról, az öregség (betegség?, hülyeség?) lassú, de biztos győzelméről? Senkinek semmi köze hozzá, hogy miképpen cseszted (cseszed) el, szakadsz ki az árnyékvilágból, fejezed be az »egyedüli példány« szerepét” – tépelődött önéletrajzi kötetében néhány éve Bertók a szemérem és a kitárulkozás vágya közt őrlődve. S mint annyiszor, e tárgyban felmerült kételyei is termékenynek bizonyultak, amint költői formát alkotott számukra. Idézett kérdésére mostani kötetével ő maga ad választ, amelynek érvényességét nehéz lenne elvitatni. S noha ez a líra eszközeivel azt a dilemmát veti föl, vajon a versek alanya miért hagyta magát a különböző elvárásoktól, szabályoktól vezetett (megfélemlített?, gúzsba köttetni?), a *Hangyák vonulnak* olvasója ismét meggyőződhet arról, hogy Bertók László munkássága évtizedek óta párját ritkító módon a „saját nehézkedés” jegyében alakul: saját témáit az általa kikísérletezett-kiküzdött poétikai eszközökkel társítva hozza létre a kortárs hazai költészet egyik leginkább öntörvényű, hiteles életművét.

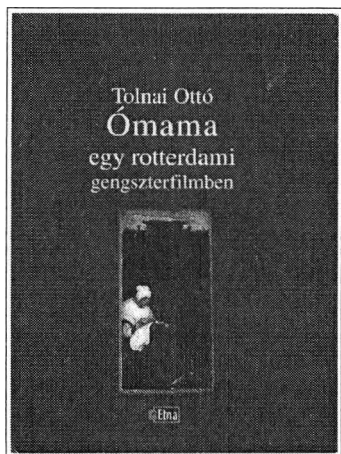
A TÁBORNOK FORDÍTOTT TÁVCSÖVÉBEN

Tolnai Ottó: Ómama egy rotterdami gengszterfilmben. Regény versekből

A kötet első sora egy felkiáltás, „Ó az a sámli”, és a versben beszélő szubjektum a felkiáltás „Ó”-jával invokál is: egy *semmis* tárgyat, „vitéz ómama sámliját” hívja a versbe, amely „valójában egy mű / asztalosi remekmű volt”, egy olyan tárgyat, amely már eltűnt a föld színéről, hiszen a vers fikciója szerint, miután a Vitéz család női ágának több nemzedéke róla „bukik majd a földnek”, és a „föld szétüti arcuk”, a sámliit végül az utolsó Vitézzel, a „szalajtós” Vitéz Margarétával eltemették, „mint lovukkal vitézeket császárokat”.

Invokáció, semmis tárgyak hétköznapi és művészi funkciója, családtörténet kis és nagy szereplőkkel, bukás, az arc elvesztése, mitikus fölemelkedés azok a hívószavak, amelyeket már a vers első olvasásakor a lapszélre jegyezhetünk. Persze nincs első olvasás, jelen kötet versei is a Tolnai-művek, a már eleve meglévő világlexikont továbbbíró, végtelen szöveguniverzum utaláshálójaiba kapcsolódnak. *Regény versekből* a könyv alcíme, és ez a műfaji egymásba csúsztatás is jelzi, hogy Tolnai művei, immár évtizedek óta, műfajuktól, műfajtalanságuktól függetlenül egymást erősítő, tágító, világuk dimenzióit kiterjesztő szimbiózisban vannak, az életművön belül is folyton újratervezve a textuális megelőzöttség élményét. Az Új Tolnai Világlexikon világából szólnak meg ezeknek a verseknek a hangjai is, ahonnan Tolnainak az utóbbi években megjelenő kis- és nagyobb prózáiban beszélők is szólnak: a versekbe írt helyszín például Ókanizsa a Vajaljaországként is megnevezett tanyavilágával, a frissen leszedett pirospaprika-dűnéivel, a szikót termő Járással, Palicsfürdő és környéke a Vértóval, valamint a fürdővároskába és a vele szomszédos Szabadka világába egyre inkább beszivárgó, sőt bezúduló Balkán a menekültekkel, a bolhapiac zűrzavaros kavargásával. És ezek ellentétéként, világlexikonhoz illoen egy-egy nagyvilági lokáció, a zarándokhelyek Rómája, a háborús fogságok Szibériája,

a kivándorlások Amerikája és kiemelten Rotterdam a kikötői dokkokkal, gyarmatarut őrző raktárakkal, ahol a versekben ezúttal aktív szerephez jutó költő a nemzetközi költőfesztiválon jelentős események közepébe kerül *Ómama* című versével. Vagyis egy perifériára szorult, eltűnőben lévő világot, a versekben megjelenített szubjektumok talán sosem volt otthonosságának világát viszik színre a versek, amelynek vesztes, kívülálló szereplői egyszer-egyszer kapcsolatba kerülnek a nagyvilággal, ami aztán identitásuk meghatározó része, kedvelt, számtalanszor variált beszédtemájuk lesz.

Vulkánfíber sorozat
zETNA Kiadó
Újvidék, 2006
240 oldal, 2000 Ft

A szereplők is ismerősek Tolnai korábbi verseiből, prózából, a *Wilhelm-dalok* óta szükíti-bővíti ezek körét. Státusuk, identitásuk bizonytalan, sokszor egyetlen név, egy-egy töredékes megszólalás jelzi őket, így Tolnai kedvelt lúzereinek a semmi szélére tolt fürdővároskában egzisztáló csoportját, a „helyi infaustusokat” is: Kafka Feri, Regény Misu, Gorotva alakja csak egy-egy pillanatra áll össze, kap valamilyen nevet, aztán egymásba folynak, főlészívódnak, elpárolognak, hogy Tolnai kedvelt vízmetaforáinak képi világánál maradjanak. A költői szubjektum is több szinten érzékelteti a maga identitásának problematikusságát, akár a szerző önéletrajzi megnyilatkozásaiból is ismert családnevekhez kapcsolódóan (Kracsun – Tolnai – Vitéz), akár a közösségi hovatartozás problematizálásával az Ómama-versekben (melyik országnév, a *Hongarije/Hungary* vagy a *Joegoslavië/Yugoslavia*, esetleg ezek kötőjelezése, netán a *Servië/Serbia* a korrekt megnevezés a haza helyén a rotterdami költőfesztiválon szereplő költő neve mellett?), akár az alteregók, a versekben beszélő személyek körvonalazatlanságával, homályban hagyásával, a lehetséges, nem realizált identitások gazdag tárházával („Mi szeretted volna lenni kérdezte a riporter / arisztokrata fehérorosz filatelista”, 23).

Ezek között a szereplők között jelenik meg, illetve szólal meg a több nemzedék nőalakjait együtt megjelenítő, maga köré rendező, mitikus ómama a padlásra került almárium fiókjából, afféle fölöttes énként, majd a padlásról lekerülve az öregedő költőt megértő, hívogató társként, sőt az alkotási folyamat aktív részeseként szerepeltetve, akinek testi létezését ugyan a vers fikciója is kétségbe vonja, csupán egy hallani vélt hang az almáriumfiókból, ennek ellenére pompás kalandok főszereplőjévé válik, felöltözve rég szétmálolt, legszebb indigó pruszlikjába, csupán a szavak, a megnevezés által, mert ugyan „ómama még valamikor / a 40-es vitéz nagyanyád pedig valamikor a 60-as években meghalt” (...), ám a versekben nem halnak meg az öregasszonyok” (110). Hiszen miért is lenne kevesebb egy hallani vélt hang versbéli realitása a véres valósággá avanzsált agyrémeknél, a nagyvilági élet illúzióját dédelgető vegetálásnál a semmi szélén, vagy a különféle „reális” konstrukciók, közvetítések, ábrázolások (tévéhíradók, államhatárok, zászlók, megnevezések, magasztos célok) valóságánál?

A versek fikciójában megszólaló, *életre kelő* személyek közös vonása, beleértve a költői szubjektumot is, hogy a perifériára szorultak, vesztesek, „szarból tapasztott lények”, épphogy csak élnek vagy már halottak, de mindenképp passzívak, akik elszenvedik a történeteket, és nem cselekvő részesei ezeknek. Ótataról írja, aki saját családjában is alárendelt szerepben van: „mindig kinn ült a sziksóban / várta szépen magától forduljon meg a világ” (141), de a költői szubjektum aktivitása is hasonlóként jelenik meg („szeretem ha valami szép lassan fordul meg / maga körül agyam üres terében”), és a rég halott ómama is a hiány attribútumait viseli magán, legszebb indigó pruszlikja rég elporladt, rég elkopott hermelinbundája is (az öregasszonyok fanszörzetének leheletfinom, szeretetteljes megnevezése ez), és nem szabad elfelejtenünk, hogy nagy ívű kalandokba, gengszterfilm forgatásába torkolló versbéli létezése egy csupa negatív állítást tartalmazó költeménnyel kezdődik, ómama nemlétének megéneklésével: „ómama nincs”, jelenti ki többször a kötetben negatív nyomtatban, fekete alapon fehér betűkkel megjelentetett alapvers, amelynek aztán még tizenkét rövidebb-hosszabb variációja következik, magának a versnek és az így létrehozott ómamának az utóéletét megénekelve, színre víve, leforgatva – a nemzetközi költőfesztiválon filmre rögzített felolvasástól kezdve egy tragikomikus kavargás kezdődik a költői, illetve egyre inkább filmessé váló figura körül, a Tolnaitól ismert jelentéscsúszkálásokkal, motívumáthelyezésekkel, fejtetőre állításokkal, egymást kizáró variánsok jelentéskioltásával, amelynek során egymásba tűnik almárium a koporsóval, a híradók jelentései egy gengszterfilm forgatásával, Milosevics boncolásának filmezésével („ó egy 20 órás rembradt-festmény”), közvetlen kapcsolatba kerül ómama és Milosevics exelnök, bohózszerű játék folyik elcserélt hullákkal, ki-be rángatott fiókokkal, miközben

nem derül ki, hogy ómama a gengszterfilm színészeként vagy történetének aktőreként szerepel.

A történések mesélői mintha maguk sem értenék, mi is az a nagy kaland, amelynek nagy levegőt véve a mesélésébe fognak, majd belefulladásnak – mind a kalandba, mind a mesébe. „[K]i tudna elmenni életünkön”, hangzik el újra és újra a kérdés *Az argentin arca* című, a 20. század történelmi forgatagának *lenyomatát* egy lisztesláda anyagában megformázó versben, „istenem ki semmivé köszörtült életünkön”. A hétköznapi eseményként induló történetek, első szinten emlékezések, élménybeszámolók egyre vadabb, túlméretezettebb kalandokká válnak, valamilyen abszolút értéket jelentő, megfellebbezhetetlen kontextusba kerülnek (Isten, öröklét, a rangot adó nagyvilág), míg végül, továbbra is működésben hagyva a köznyelvi és a metaforikus jelentéseket, a végtelékig egyszerűsített beszédmód, megejtően naiv világkép által mozgásba hozzák az irónia alakzatát is, újrakiépítve a költői beszédet, többnyire egy metapoétikai jelentésszintet is megképezve.

Vagyis sajátos perspektíva jellemzi a kötet verseit, egy folyton forgatott és mégis mindig fordítottan álló távcső perspektívája, a versekkel párhuzamosan születő prózai munkák világánál is vibrálóbb, változékonyabb, hologramszerűen működő képet hozva létre. (A kötet utolsó, az utcaseprő Barnabás figurája köré írt versciklusában jár kézzől kézre a körözött tábornok látcsöve a bolhapiacra, afféle ereklyeként, végtelen számú eredeti példányban, akárha valamiféle kutyakomédia attribútuma, amelyben minden szereplő, történés és eszköz talmi és jelentéktelen, csupán a vér és a halottak valódiak.) Olyan világ ez, amely nem vesz tudomást a tér és az idő korlátairól, a versek terében, a beszélők tudatában egymásba csúsznak távoli helyszínek, örök jelenükben minden egyszerre van, és ha vár is valaki valamire, az az eljövendő már bizonyosan régen a múlté. A leghétköznapibb sámlai műalkotássá, aztán nemzedékek életének és halálának színpadává minősül át. A reális, anyagszerű jellemzőkkel, a fülében lévő sárga bilétával hétköznapiasított levágott, feltrancsírozott bárány koponyája ostyányi lapocskákból épített kápolnává tisztul, a bárány pedig a legártatlanabb áldozattá, hogy aztán a magán a versen belül is fiktív kápolnában tartott misén végül a borostás hívők, mamuszos nénikék szakszerűen méricskélnei kezdjék az átváltoztatás után felmutatott corpust: „ki felezni szeretné ki csak az egyik combját” (38). Ahogy Vitéz Mária semmis cselekvései is eposzi dimenziókat kapnak, a mindenség határait ostromolják, és „ha nem gyúrta a levestésztát / nem mosott a pléh-teknőben / az istennel beszélgetett / a kiskonyha súrolt padlóján / a gyűrődészkán térdelve” (12), vagy a koszos műanyag zsinédarabok kihúzására a földből önmagán túlmutató, a világ rendjét helyreállító, értelmes cselekvésként jelenik meg (*Úgy érzed jó a földnek*, 61–62).

A jelentések folyamatosan mozgásban vannak, átminősülnek: „miért nincs zsebe a zászlóknak / miért nincs a nemzeti lobogóknak / amikor az ő fekete kötényének volt zsebe” (27), teszi fel a kérdést ómama foltozott fekete köténye kapcsán. Az azúr extázisa, a „van tengerem” performatív aktusa is már csak a kijelentés visszavonásaként jelenik meg, a hiányokat állítja – predikálja – sorba a versek szubjektuma. Ahogy „az isten is egy olyan perpetuum mobile / amelyből éppen a mozgás iktatózott ki / ragyogó perpetuum mobile amely áll” (41). Minden megszólalásban benne van a szükségszerűen bekövetkező elhallgatás is, a kettő csak egymás által létezik: „mint mikor ókanizsát mondvá / ómamára gondolunk / s csak annyit mondunk: ó. / illetve már nem is mondunk semmit / szép mint amikor nem mondunk semmit és mégis halljuk a visszhangját” (30). Pedig a megszólalás, a megszólítás, a beszéd a vers legreálisabb, egyetlen reális kategóriája, valaki megszólal, és addig és annyiban van, ameddig és amennyiben beszél. Hogy ki beszél és kihez, az mindig bizonytalan, folyton azonosításra szorul, változó egyetlen megszólaláson belül is.

Jonathan Culler sokat hivatkozott tanulmányban hívja föl a figyelmet az *apostrophé*

alakzatára („Aposztrophé”, fordította Széles Csongor, *Helikon*, 2000/3, 370–389), és a retorikai figurát, amely Quintilianusnál „szavaink más irányba fordítását” jelenti, „amikor a szónok a bírótól valamely más személyhez fordul”, és amely „élénkebb és hatásosabb” beszédet tesz lehetővé, úgy állítja elénk, mint meghatározó poétikai figurát, amely a beszédhelyzet résztvevőinek, így a beszélőnek a megképzésére is szolgál: „Föltételezhetjük tehát az olvasás egy harmadik szintjét, ahol az aposztrophé vocativusa olyan eszköz, amelyet arra használnak a költői hang, hogy egy tárggyal olyan viszonyt alakítsanak ki, amely segít megképeznie saját magát” (376). Ez az „aposztrofikus fikció” (380) létezőként tünteti föl a megszólítottat és a megszólítót („A vocativus két szubjektum közti viszonyt tétel ez akkor is, ha a mondat tagadja a megszólított létezőségét”, 376 – lásd „ómama nincs”), kommunikációt generál azáltal, hogy a megszólító provokál, válaszra, önmaga figyelembe vételére próbálja bírni a megszólítottat. Grammatikai formája a vocativus, az odaforulás szava az „Ó”.

Tolnai talán az egyetlen a mai magyar költészetben, aki hitelesen tudja megszólaltatni ezt az „Ó” hangot, az invokáción túl is szerephez juttatva, az O és a nulla egymásba játszásával, az Ottó név két keresztre feszített nullaként való azonosításával többek között. Az Ómama „Ó”-ja is működteti ezt az aposztrofikus hatást az alapjelentése mellett, és nemcsak a névként is funkcionáló szó megszólításként való használatával, hanem a szó hangzása révén, az „ó” hangoztatásával, ismételtetésével közlekedve a lehetséges jelentések között.

Maga Culler is játékba hozza a szó lehetséges 0 (nulla) jelentését esszéjében, Baudelaire *La Cygné* (A hattyú) című versét kommentálva, amelyben a hattyú által megszólított víz francia nevének (*eau*) kimondásakor a szó hangzó alakjában az Ó-t is hallja: „Amennyiben a hattyút egy megszólító költővel azonosítjuk (...), a költemény a megszólító gesztus kritikáját nyújtja, amely *nevetséges* (*ridicule*) is és *fenséges* (*sublime*) is: ahol valami mást s nem önmagát keresi (*eau*), csupán önmagát (Ó[h]) találja meg, ami ugyanakkor semmi is lehet (O)” (379). És Tolnai régi hattyúmotívuma, illetve a jelen kötet egyik meghatározó hosszűverse, a *13 hattyúk dala* ezúttal nem keresett, inkább talált értelmezési párhuzam.

„[V]alami egykor jelen lévő veszve vagy eltűnőben van; ez a veszteség elbeszélhető, de az időbeli szekvencialitás visszafordíthatatlan, akárcsak maga az idő. Az aposztrophé kimozdítja ezt az irreverzibilis struktúrát azzal, hogy kitörli a jelenlét és a távollét közötti oppozíciót az empirikus időből, és a diszkurzív időbe helyezi át” (384), összegez Culler, majd félreérthetlenné teszi, mennyire kötéltánc jellegű, kockázatvállaló alakzattal van dolgunk, amely semmiféle, a versbéli megszólaláson kívüli valósággal nem kívánja biztosítani magát: „Az aposztrophé nem reprezentációja egy eseménynek; ha működik, akkor megteremt egy fiktív, diszkurzív eseményt” (387).

Az Ómamával ez a költészet egyértelműen túllépett a veszteségek fölötti sajnálkozáson, a benne beszélők a megszólalás képességén túl szinte semmit nem birtokolnak. Ezt a *szinte semmit* viszont, ami még a semminél is bizonytalanabb, nagyra értékeli, és beszédükkel újra és újra színre viszik, visszajátsszák, újravetítik, az emlékezet működésének vagy az épp aktuális közlési helyzetnek megfelelően variálják. Az észlelés, az érzékelés és a beszéd általi létrehozás öröme mozgatja őket, egyféle örömelvű érzékenység, amely akár a végesség fájdalmas szépségében is örömet leli („ó mennyi / mennyi elviselhetetlen szépség / még egy megfagyott katonaló hasában is”, 71), elgyönyörködik és gyönyörködtet a létezés semmis, az érintettek számára persze időszakonként mindent jelentő vonatkozásainak elmúlásában, eltűnésében és önmagában az illékonyágban. A siratóasszonyok műkedvelő elhivatottsága ez, ahogy hangjuk szépségét, sőt az általa bennük is megképződő fájdalmat élvezve siratják a halottat, olyan hangot adva a fájdalomnak, amire érintettek és kívülállók is bátran támaszkodhatnak.

Bármilyen furcsa is ilyesmit leírni Tolnai Ottó kapcsán, akit máig a magyar neoavantgárd költészet meghatározó személyiségeként szokás aposztrofálni, nem érzem sem túlzásnak, sem pontatlannak a megfogalmazást, hogy a siratóénekek technikája működik ezekben a költeményekben, ahol a fájdalom és a vigasz ugyanabban az alakzatban, élők és holtak dialógusában, továbbá minden elveszített számbavételében nyer formát, őrizve ezzel magának a költői beszéd értelmének a hitét. A *Joó kovács* című vers temetői enume-rációjának vége, az *ír* szó főnévi és igei jelentésének egymásba csúsztatásával, a XVI. szá-zadi magyar költészetnek az elszenvedett pusztulásra adott egyik válaszára, a *vigasztaló ének* műfajára irányíthatja figyelmünket: „ott százszorszép ezerjófű / tőle tanulj meg gyógyírni / ott szanaszét a sírjainkon” (207). Miután a versekben megjelenített szubjektu-mok pusztá elszenvedői sorsuknak („mi egyszerűen belekeveredtünk a dologba”, 176), és az így elmúlt élet rekvizitumainak (tárgyainak, emlékeinek) számbavétele és ezek perspektívájából a jelen értelmezhetetlensége nyomán kiút ugyan nincs, a beszéd viszont folytatható, ráadásul párbeszéd, még ha visszhangok dialógusa is, a versben sem létező, ámde igencsak aktív ómama és csak a versben létező költői szubjektum dialógusa: „mité-vők legyünk kisfiam / én csak egy gyógyíró deák vagyok akit filmeznek” (176).

„AZ EGYSZEREJY IDŐ A CSAPDA”

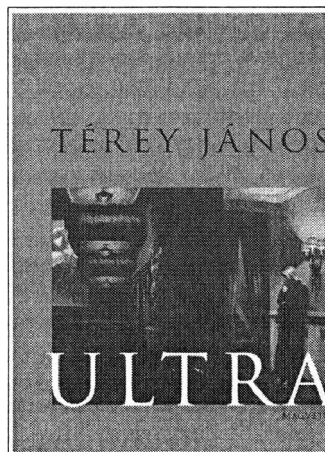
Térey János: *Ultra*

Mit is csinál az a kritikus, aki megpróbál számot adni egy verseskötet kompozíciójáról, aki ahelyett, hogy egyes verseket tenne mérlegre, és mélyülne el elemzésükben, azon töpreng, hogyan épül fel a kötet? Először is: találgat. Próbálkozik, kísérletezik, jobb-rosszabb hipotéziseket állít föl; tudván tudva, hogy megállapításai merő koholmányok, ráfogások, soha nem igazolhatóak. Mégis – másodsor – úgy véli, hogy az egész összerendezettsége valahogyan hozzájárulhat az egyesről alkotott képhez: ha rájönni vélünk, hogy hol áll szerkezeti helyét tekintve az egyes vers, akkor azt jobban (de legalább: másként) fogjuk érteni. Harmadszor, talán kínjában, jobb híján, a teljesség megragadásának kétségbeesett illúziójával cselekszik: ha az egyes versekről hiába is beszélne – olvasói esetleg nem ismerik ezeket, de mindenképpen nehéz volna így ívet, összefüggéseket kirajzolni –, akkor megelégszik a kevesebb magyarázattal vagy bizonyítással, az összképet próbálja bemutatni, annak árán is, hogy a szövegtől valamelyest elszakad. Negyedszer, olyan szempontot kínál, amely nem kézenfekvő: mint aki alulról vagy hátulról mustrálgat egy szobrot – legitim nézőpontok, csak éppen nem megszokottak. És ezzel együtt jár az ötödik megfontolás: a kritikus ezzel a választással rátermettségét, invencióját, s (az olvasói megszokással szemben) a szokás fölé emelkedő professzionalizmusát bizonyítja (s így mintegy eleve diadalt arat a kételkedő olvasó fölött).

E rövid – és nyilván még folytatható – önleplezés után beismerem, hogy én is egyvégében, lineárisan olvastam Térey kötetét először. Ez korántsem „szokványos” olvasói magatartás, hiszen nyilván sokkal inkább adódik, hogy a nagy verse(ke)t keressük, vagy azokat, amelyek segítségével talán a többi is megnyílik, esetleg a címmé emelt szöveget futjuk át először – a nyitó- és a záróvers kiemelt pozíciójáról nem is szólva. Amikor az egészet akartam áttekinteni, nem annyira a szerkezetet kerestem, mint inkább eddigi Térey-tapasztalataim motiválták ezt a döntésemet: részint persze a kompozíció mibenléte is érdekelt, de sokkal jobban a megszólaló hang változása (ha van ilyen), és úgy gondoltam, az egyenes vonalú végighaladás ad valami támpontot ennek megállapításához is.

A kötet ívét tekintve némiképp banálisnak tetsző megállapításokhoz lehet eljutni; nem hinném, hogy nagy és rejtett trükkök volnának ebbe a kompozícióba beépítve. Úgy látom, a kötet első fele az idővel foglalkozik; ez volna az „A. B. F. R. A” című rész, meg a címadónak tekinthető részben („Ultra-Aquincum”) szereplő egyetlen hosszúvers, a *Hadrianus Redivivus*. A következő, „Vidéki Róma” című rész első versében – *Édes otthon* – még visszatérünk az idő motívumkörébe, de innentől kezdve

Magvető Könyvkiadó
Budapest, 2006
148 oldal, 1990 Ft

az én meghatározása, kis, szűkebb világának körül- és leírása, „belakása” következik; mondhatjuk tehát, a tér lesz a téma. Az én tere az, amit az én bejár; a kötet második fele ilyen-olyan fénytörésekben – a nők, a maszkok, a felfedezett területek, sőt a mindennapok olyan kellékei, mint a pénz vagy a popzene – mutatja be e teret.

Mindez persze túlságosan is egyszerűnek tetszik – és ennyire azért mégsem banális. A kötet első részében azt a fókuszváltozást élvezhetjük, amely hol közelebbi, hol távolabbi múlttal hozza össze a jelent, olykor egymásra is vetíti a kettőt, hol a múlt és jelen távolsága, hol e távolság elmosódása válik érdekessé. A múlt lehet hiány, mindaz, ami a jelenből már eltűnt (*Zártkert*), de lehet felidézett, megelevenedő, már-már jelenlevő gazdagság (*A Lipótvárosi Teher*), lehet nosztalgia (*Most és születésünk óráján*), lehet megmerevedett, mindörökre lezárt világ, a temetőké (*A.B.F.R.A.*); az idő pedig lehet az Istené (a hófúvásba templomot álmódó szemlélő rövid, belátható földi idejének és az Úr végtelen idejének szembeállítására *Fagyban*, a kötet első és egyik legnagyobb versében), és lehet az egyéné, a nő kibomló-mulandó szépségének ideje (*Caprice*). Ennek a sokszínű, sokféle időmegközelítés-sorozatnak a végpontján áll a kvázi címadó rész („Ultra-Aquincum”): ebben pedig annak a Hadrianusnak a monológja olvasható (*Hadrianus Redivivus*), aki a múltat, a múlt sok-sok rétegét és a jelent is átfogja tekintetével; a dolyfős és esendő császár, aki nagyon is átéli mulandóságát, de mégis mintha öröktől fogva itt volna, s örökre itt is maradna: Aquincum, Trans-Aquincum és Ultra-Aquincum környékén, a Duna mellett. Vagyis Budapesten. A *hely* tehát az a pont, ahonnan az idő meglehető: a helyben összpontosul mindaz, ami volt és van.

Hadrianus monológjának legvége felé olvashatjuk: „Valete, híveim! Találkozunk / Jövőre Rómában, a Forumon.” Vágyálom, biztatás vagy tényközlés – nem tudni. Mindenestre a következő rész („Vidéki Róma”) első verse (*Édes otthon*) ezzel kezdődik: „Aho- gyan mindegyik vidéki Róma / Szívében ott a fórum...” És az idő itt visszafordul. Most a mából látjuk bele a nyárfák között álló házba a római provinciát; és vajon a megszólaló Hadrianus kései rokona? Ugyanaz a bölcs és harcos, uralkodó és szenvedő ember, mint aki néhány lappal korábban a múlt felől tekintett a jelenbe?

A kötet második része, mint említettem, inkább a hely és a személy jegyében áll. Jobb híján mondom ezt, és talán nem is megalapozottan. A vidéki Rómáról (avagy falusi házról) szóló vers után megidéződik Isten (*Isten szerelme*), a nő(k) (*Friendly Fire; Érintetlen, puha arborétum*), a család (*Családfa*), a macska (*A Fekete Berta*) – bármily komikusnak hason is ez a felsorolás –, megjelennek tehát azok, akik fontosak az én világában. De mindenki egyben valaki/valami más is: Isten szerető, a szerető ellenséges pilóta, a család folyók, ágak, erek szövédéke; az „úrnő” arborétum és félsziget, a macska kacér kalandornő, anya és úrhölgy. Ez a rész – mondhatnánk – a mindennapok világának szemléje: a nő és férfi kapcsolatának boncolgatásától (*A hét hazugság*) a pénz és a dicsőség kínos gondjain át (*Pérez, Korona*) az alkotás kínjaiig („*Doktor Faustus panaszkodása*”; *Milton tükrei*). A részt („A részvéttről”) lezáró vers egyenesen arról szól, milyenek is „Az édességek a zeneiparban” (*Popzene*); az a közhasznú művészetpótlék, amely mégis annyira kell, hogy „A számért, melynél nincsen szám mihasznább, / Az üdvösséged himnuszát eladnád”, hiszen „cukra oldja a keserűséget”.

A terek abszolút főszereplővé igazán a záró részben válnak („A gyönyörű gyár – magyar idillek”) –, amely azonban, ha már kötetszerkesztési trükköket keresünk, nemcsak Hadrianus városához kapcsol vissza, hanem akár a lipótvárosi teherpályaudvarhoz, akár a pesti árvíz helyszíneire (*Árvízi stanzák*). Ha jelentőséget tulajdonítunk a részt lezáró – egyben kötetzáró – vers kiválasztásának, akkor *A gyönyörű gyár* értelmezése felől érdekes a hely-verseket el- és újraolvasnunk. Ennek a versnek a „programja”, sőt megvalósítása is József Attila-i: a csaknem ember nélküli, kihalt, kísérteties, „szurtos”, mégis szép ipari környezet önmagánál sokkal többet jelent – itt kimondva is: az országot. A köznapi

értelemben cseppet sem vonzó helyek leírása (Zugló, postahivatal, SZTK-rendelő) egyben a helyet megteremtő és azt használó társadalom (tükre) is, egy tér megfigyelése számadás arról (azokról) is, ami (akik) ezt a teret ki- vagy elsajátítja.

Ha így áttekintettük – meglehetősen elég felszínesen és nem is találóan – a kötet szerkezetét, közben kialakulhat valami képünk a megszólaló énről is. Korábbi köteteivel kapcsolatban azt tarthatjuk Térey verseinek beszélőjéről, hogy kemény, szigorú, gyakran katonai vagy hivatali fordulatokat és metaforákat használó, kifejezetten férfias (ha nem macho), hidegen távolságtartó, legfeljebb gúnyos (de nem humoros és nem ironikus) hang szólal meg. Általánosító, bizonyára finomítandó megállapítás ez, s e kötettel e képnek – ha él még egyáltalán – meg kell változnia. Térey most már sokkal szelídebb, elfogadóbb, szkeptikusabb és sztoikusabb; nem véletlenül ajánlja a *Hadrianust* Jékely emlékének. A szerelem csendesebb, gyengédebb, sőt a gyermek is megjelenik világában (*A gyermek*). Iróniája (ami azért eddig is volt) gyakrabban kerül a felszínre (*Parklife*). Igaz ugyan, hogy a maszkok egy része megmarad: sajátja mint a császáré, a nőké mint úrnőké, koronahercegnőké, istennőké. De világossá válik, hogy nem ez az egyetlen lehetséges maszk (számára vagy szereplői számára); rávilágít ugyan viselője egyes vonásaira, csak hogy korántsem azonos azzal, akit elrejt. És nem kell mindent véresen komolyan venni, *A Halál a Ramblán* nem más, mint egy kislánnyal évődő komédiás (vagy, s ez a vers iróniájának forrása: éppen hogy vegyük véresen komolyan, hiszen amit ártatlan hétköznapi jelenetnek látunk, az magának a Halálnak a megjelenése a napsütötte barcelonai utcán).

A kritika ezen pontján – vagy másutt, csaknem tetszőleges helyen – emlékeztetni kell az olvasót Térey páratlan *technikájára*. A verselési tudásra, a formák fölényes ismeretére, a rímelés szellemességére és gazdagságára; arra, hogy Térey bármikor felelevenít régi, elfeledett (vagy csak kevéssé használatos) formákat, és bármikor kieszel új, összetett strófaszerkezeteket. Ez a csaknem kötelező tiszteletkőr (amelynek igazságáról egyébként meg vagyok győződve) minden egyes Térey-kötet esetében más és más súlyt és értelmet kap. Most már nem kell az induló ifjú költő tudása előtt meghajolnunk; sőt inkább némi kétséget fejezhetünk ki ezzel a hihetetlen tudással szemben. (Nem a meglétével kapcsolatban, hanem alkalmazásának határait illetően.) A virtuozitás továbbra is lenyűgöző: ahogyan a *Parklife* hat rím��avából összehoz hat versszakot, és még egy hetedik fél versszakot, anélkül, hogy erőltetést vagy erőlködést éreznénk; vagy ahogyan két sor előbb verskezdő, majd strófazáró, végül verszáró pozícióba kerül a rövid, *A fiatal nyár* című versben; és sorolhatnám tovább a fantasztikus rímeket, a rafinált strófaszerkezeteket, a jól elrejtett ritmusokat – mindez tehát csodálattal tölti el az olvasót. És persze ahogyan egy-egy vers összeszerkesztődik, s ami közvetlen tárgya („referenciája”), gyakran elegánsan (s némi iróniával) egymásra/egymásba is játszik. A *Habselyem* című vers beszélője úgy indítja a szonettet, hogy „A hatselyemből kicsomagolom / A színjátészó várost...” – s aztán a vers így fejeződik be: „A teljességig tágul hirtelen / Növendék testükön a hatselyem”; hatselyem elől-hátul, mintha csak maga a vers is be volna csomagolva a hatselyembe. Az *Édes otthon* „határait”, azt a zárt világot, ahol az idill lehetséges, az első versszak és az utolsó jelzik – az utolsó pedig az elsőnek félig-meddig megfordítása. Vagy ott vannak – épp ellenkezőleg – a *Sagrada Família* folytonos (és egymástól is különböző) belső megszakításai, amelyek a vég nélkül épülő monumentális templomot ekként is megidézik (ráadásul az utolsó szó éppen a „Megszakítják”; maga a vers is ezzel a szóval szakad meg). A *Fekete Berta* táncos-játékos sorokkal és rímekkel szól a fehér foltos, fekete macskáról; míg Hadrianus persze laza jambusokban, legfőljebb véletlenszerű rímekkel, csak hozzávetőlegesen egyforma „strófákban” szólal meg (*Hadrianus Redivivus*). Mondom, mindez megragadó: olykor mosolyra csábít, máskor meglep, vagy „egyszerűen” szépnek érezzük. Két aggályom mégiscsak volna.

Az egyik, hogy ez a fölényes tudás olykor nehézkességbe fut bele; nem dicséretnek

számon, ha Illyés Gyula bonyodalmas dikciójához hasonlítom némelyik vers nehezen kibogozható szövegformálását. Ami Illyésnél a mellékmondatok, közbevetések, módosítások, indulatszavak vagy „félre”-k révén válik komplikálttá (amely oda vezet, hogy a vers korántsem válik érthetőbbé a felolvasással, de az olvasónak is alaposan le kell lassítania), az Téreynél az idézet, valamint olykor nála is a mondatszerkesztés szeszélyessége (s a megértést nehezíti, mint Illyésnél, a sok-sok enjambement). Igen, túlzok; Téreynél nemcsak hogy nyoma sincs az elhivatottságnak, a pátosznak, de a lassításnak, a nehezített olvasásnak az ő verseiben funkciója van: a megértés összetettségére irányítja olvasója figyelmét, idézetei pedig minduntalan arra figyelmeztetnek, hogy nem feltétlenül egyetlen hang megszólalását kell egy-egy versben keresnünk, ahogyan hagyományosan tenni szoktuk. Vannak kiegészítő vagy ellentmondó szólamok, még ha nem tudjuk is mindig lokalizálni, hogy *honnan* szólalnak meg.

Mégis: olykor zavarnak ezek a megszólaló más hangok. És ezek azt az érdeklődést is tükrözik, ami nem is olyan új Téreynél: a karakterek, konfliktusok és történetek felé fordulást. Ez már első (és eddig sajnos utolsó) novellásköteténél (*Termann hagyományai*) tudható volt, aztán ezt követte a *Paulus*, és drámáinak szaporodó sora. Talán ezzel áll tehát kapcsolatban a lírában is észlelhető „többhangúság”. És esetleg ide vezethető vissza az is, hogy Térey néha szívesen (és hosszan) elidőz a szituációnál vagy a karakternél. Hadrianus drámai monológja (à la Browning, és persze később sokan mások, Füst Milántól Petriig), a nagyszabású és remek központi vers (*Hadrianus Redivivus*) volna a jó példa; kevésbé érzem sikeresnek az *Árvízi stanzákat*. A versszakok sora vég nélkül folytatható volna, egy-egy kép a közelmúlt nagy árvízéről („Paulus albumából” – szól az alcím); egyenként ügyesen megcsinált, olykor meghökkentő, kiváló sorokkal, metaforákkal, fordulatokkal büszkélkedő stanzák, csak mintha az *egésznek* nem volna formája. Ehhez némileg hasonlít (az egyébként lényegesen jobb) *Most és születésünk óráján*: ez is séta-vers – hadd használjam ezt az ad hoc terminust –, és a séta tetszőlegesen ideig eltarthat; nem látni a belső rendezettséget, a tömörítést, a kiemelést. Ugyanide sorolnám a *Tizenöt éve Zugló* címűt. Kifejezetten narratív vers a *Tél vége Mohácson*, ennyiben tehát – az imént említettekhez képest – kerek; szereplőkkel, konfliktussal, csúcsponttal. De be kell vallanom, ide már végképp nem tudom követni Téreyt: a történet banális, érdektelen, s a vers nem győz meg arról, hogy őt magát mint verset e történet elmesélésénél (mint pusztá hordozónál) komolyabban kellene venni. Még kevésbé tudom elfogadni a *Pillantás* című szonett misztikus történetét, amely ráadásul (a Mohács-verssel szemben) még valami mély mögöttes „tartalmat” is sugallni akar.

Mint ebben az esetben is, máskor az lehet az olvasó benyomása, hogy Térey bármit *megversel*. Versbe önt egy történetet, az árvíz képeit, Zuglót, kirándulását szülőföldjére. Mintha *adva volna* a tárgy, s ezt a költő a megformálás mesterségével tenné átadhatóvá és élvezhetővé. Furcsa ez olyan érett és tudós költő esetében, mint Térey. Kell, hogy legyen ennek valami oka – még akkor is érdemes ezen elgondolkodni, ha fenntartásaim a kötet verseinek csekély töredékére vonatkoznak, s ha valóban csak kevés példa emelhető ki a nagy versekben bővelkedő gyűjteményből. Mivel a bizonyításra Téreynek a legcsekélyebb mértékben sincs szüksége, gondolhatunk arra, hogy ez valamiféle játék része: a főlényes tudás csillogtatása, ellenpont a sűrű, tömör, súlyos versekkel szemben. Vagy lehet, hogy a történetre, szituációra, karakterre rálelt lírikus próbálkozása a műfaji határok elmosására. Az is elképzelhető, hogy ez a hétköznapióság felé fordulás logikus következménye: a mindennapokról ilyen formátlanul, katalogizálva lehet csak írni. Végül összefügghet e néhány furcsa vers a lírai én változásával: a kemény, szigorú, már-már zsarnoki megszólalás feloldódásával, bizonyos megszélidülésével és megnyílásával – az ének ebbe a megkonstruált képébe jobban belefér a laza szemlélődés, az elmesélés, a tét nélküli beszámoló.

De hát, ismétlem, nem ez a jellemző Térey kötetére. Amelynek természetesen – itt, a kritika vége felé – a címe is értelmezésre érdemes, olyannyira, hogy egyenesen kihívásnak tekinthető, feldobott labdának, amelyet hivatásos és nem hivatásos olvasónak egyaránt le kellene csapnia. Igyekszem megtartóztatni magam e kínálókozó lehetőségtől – csak néhány reflexió, mégis. Egyrészt gondolhatunk arra a pesti Dunapart-szakaszra, amelyet Hadrianus emleget, Ultra-Aquincumra; másrészt eszünkbe juthat a kötet beszélőjének sok mindenben *túl levő*, csendes iróniája, illúziómentessége, olykor csömöre. Harmadrészt – éppen ennek ellentétéként – az a magatartás idéződik föl, amely szélsőséges (éspedig, persze, szélsőségesen agresszív): az *ultrák* veszedelmes, vad, társadalomellenes erők. Akikre Térey egyáltalán nem hasonlít, akikkel mégis rokonítható volt a régebbi, militarista-politikai-hivatali nyelvezetű, kíméletlen és konfrontálódó lírai én.

És itt az ideje, hogy leírjam: Térey János nagy költő. Jelentős, erős, s nem utolsósorban: érdekes költő. Akkor is (és abban is) érdekes, ha nem minden versében tudjuk rokonszenvvel (vagy megértve) elkísérni. Könnyen lehet, hogy az újraolvasások (vagy Térey jövőendő versei) sok mindent megvilágítanak majd. Addig is olvassuk a kötet nagy verseit – nem kevés van belőlük.

FÉLNI EGYSZERŰEN – AVAGY LÉLEKTAN ÉS TISZTELGÉS

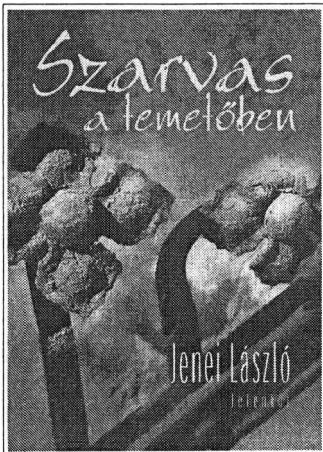
Jenei László: Szarvas a temetőben

„Nem jó a könyvekben az sem, hogy egy darabig félni lehet tőlük: mi lesz, ha nem értem meg, nem enged magához?” – mondja el kétségeit Jenei László új regényének egyik elbeszélője. Aztán az olvasást mint élményt a magányos, csendes diadallal és a szerelmi beteljesülés megrázkódtatásával azonosító kijelentéseiben eljut a könyvről való gondolkodásának egyik fontos kérdéséig: „...elábrándozni azon, mikor és miért fogom kézbe venni, sikerül-e eltalálnom a kellő pillanatot, amikor a legtöbbet hozhatjuk ki egymásból.”

A *Szarvas a temetőben* című kötethez közelítő olvasói attitűd pontosan leírható a könyvben beszélő én fenti kérdéseivel: a szerző „nagyon komoly játék”-ot kínál fel olvasójának, amelynek elfogadásában éppúgy benne van a meg nem értés kockázata, mint az értelmező és a mű között létrejövő interakció sikerességének a lehetősége. Az „olvasás pillanataiban” szerveződő párbeszéd – minthogy minden szöveg többszemponútú és többféle olvasásra kódolt – többnyire lezáratlan olvasatok sokféleségét hozzák létre. A többszöri (újra)olvasás tapasztalata a regényszöveg barthes-i értelemben vett sokféleségéről (az öszetevő jelölők többértelműségéről) győzi meg az olvasót, amely az eddigi értelmezések pluralitásán túl (Gilbert Edit: „Ki az a Szerényi?”, *Bárka*, 2007/4; Velkey György: „Jenei László: Szarvas a temetőben”, *Szépirodalmi Figyelő*, 2007/1; Gerócs Péter: „Nagyszabású céltévesztés”, *Alföld*, 2007/5) minden bizonnyal a további lehetséges interpretációkban, a regényszövegnek eltérő értékeket tulajdonító közelítésekben fog megnyilvánulni.

A regénybeli történetek egy szűkebb és egy végtelenül tág referenciális bázisra épülnek. Az előző a szűzsé szintjén jelöli ki a helyet és az időt, amelynek megannyi eleme támpontként szolgálhat az olvasó számára: Miskolc archeológiai–történelmi–művelődéstörténeti hagyományvilága (különös tekintettel a XIX. század végére és a XX. elejére). A másik referenciális réteg, a mű legbelsőbb lényegéből következően, a szöveg-univerzum allúziók idézte világa, kis túlzással az archaikus kortól az utómodernig, amelyben az olvasót csak önmaga kódjai korlátozhatják a végtelen utazásban.

Hogy a regény szövevényes viszonyrendszeréből milyen történet következik, inkább feltételezni lehet, mintsem tudni; a történetdarabokat az olvasó rendszer és lezártág iránti vágya illeszti össze. Az öttagú család a földi pokol metaforája. A csend embereként bemutatott anya – férjének a fronton bekövetkezett halála után – élőhalott-

Jelenkor Kiadó

Pécs, 2006

280 oldal, 2100 Ft

ként, szoborrá merevedve létezik. A nők, Hédi és Lili a családban elfoglalt helyzetük miatt menekültek a házasságba, a férfiak különböző módon élik meg a házaseletet. Az egyik oldalon ott egy érzékeny, háborús sérülései miatt házaseletre képtelen férj (Lilié), akit gyerekkora óta különös kapcsolat fűz a húgához, Hédihez, a másikon Gedeon, aki a durva érzékenység megtestesítője. Lili minden tettét és gondolatát egyetlen erős akarat irányítja: gyermeket foganni, Hédi pedig iszonyodik Gedeon erőszakos lényétől. Megcsalás és megcsalás, menekülés és üldözés, erőszak és beteges vonzódások terhelik tovább a bonyolult kapcsolatokat, amelyek vége pusztítás, pusztulás, halál.

A szövevényesség mégsem a történetvezetés sajátosságaiból következik, a szöveg megalkotója/szerzője, hőse és narrátora ugyanis maga a sérült tudat, amely az utóbbi funkciójában három E/1. személyű elbeszélőben mutatja fel magát. A könyv ebben az értelemben a beteg tudat működésének nyelvi fikciója, az én-elbeszélések történetforgácsolai az álmok és víziók expresszív erejű sodrásában az epikum rögzíthetlenségének képzetét keltik, másfajta rögzíthetlenségek tapasztalatának megosztásával együtt. Ilyen például a miért és ki beszél kérdése, amelyet nem lehet egyszerűen megválaszolni a „családtörténet” két női és egy férfi nézőpontból történő elbeszélésével, mert az én-elbeszélők – bizonytalanul vagy határozottabban – a szerzőiség igényével is föllépnek, azzal tudniillik, hogy önnarrációjukkal íródik maga a szerzőszöveg. A szerzői identitást legfeljebb a terhelt tudat működése és a működés létrehozta nyelvi képződmény felől lehet meghatározni, de az elbeszélők rögzíthetlenné, megépíthetlenné teszik az önazonosságot.

A szereplők egy adott perspektívából mindannyian együtt látszanak: „Ezen a fényképen rajta van minden összefüggés szerkezeti rajza. Őt elbitangolt bárány. Gedeon a nyilvánosság embere, anyám a csendé, Hédi meg Lili a kérdő és az óhajtó mondat. [...] Nekem mindennel és mindenkiel van valami kapcsolat, csak nem veszek róla tudomást” – értelmezi az emlékekből kivetülő képet a név nélküli férfi elbeszélő. A szerkezeti rajz egy családot mutat az 1930-as években, az egymás közötti viszonyok bonyolult hálózatával és rendkívül szoros hármis kapcsolatokkal, amelyek közül egy sincs, amely bármilyen nézőpontból egészséges lenne, s amelyek mindegyikében – csakúgy, mint a Virginia Woolffól idézett mottó hőse – az egyes ember a végtelen magányosság, „árvaság” és elszigeteltség egy-egy formáját éli meg.

Lilinek, a második fejezet narrátorának a legmegfoghatatlanabb a viszonya a keletkező szöveghez. Ezt a viszonyt férje szerzőiségével és produktivitásával szemben határozza meg („... tudnék én írni, egy jó hosszú regényt, nem olyat, mint ő, amelyik úgy gyarapodik, hogy a végén egészen biztosan eltűnik, legalábbis a szereplők belőle...”), s nem feltételelességével utalja át a maga beszédfolyamát egy másfajta dimenzióba, hanem azzal, ahogyan elbeszélése végén jelen idejű monológban rögzíti saját halálát. Hédi a harmadik fejezetben elfoglalt pozíciójából arról győzi meg az olvasót, hogy egyedüli létezőként ő a mindentudó szerző és elbeszélő, aki egyszerre látja a történetet, másokét, mindenkiét, a szeretteit. „Mondhatni, álmodom őket, s ők elevenebbek az élőknél, hiszen igaz: minden szereplő maga az álmodó” – mondja. Ha ezt a tételezést elfogadjuk, akkor azt is el kell fogadnunk, hogy a végtelen tudatfolyamnak egyetlen szerzője van. Ezt látszik alátámasztani a mindhárom narrációt átszövő közös motívumok hálózata: a megkettőződő én-ek feltűnése, a házhoz mint élő szervezethez való hasonló viszonyuk, a szenzuális tapasztalatnak – a lehelet párójának, a nyálnak, az érintéseknek, a szagoknak – a kitüntetett szerepe csakúgy, mint a beszélők egymáshoz nagyon hasonlító nyelvi kompetenciái: érzékeny, reflexív, állandó analízálásra és önanalízálásra képes megszólalás módjuk, monológjaik bizarr, szecessziós túlfűtöttsége. Hédi teremtésre (alkotásra) vonatkozó reflexiója is ebbe az irányba mozdítja az értelmezést: „Kitalálni magunkat minden reggel, s megtervezni egészen estig, ha ötperces jelenetek sorozatából kell, hát úgy. Aztán kitalálni másokat, és követni költött, mégis öntörvényű mozgásukat, rossz anyaként a sarkukban lihegve.”

Hédi mellett a keretfejezetek én-elbeszélője, a névtelen férj és testvér is magáénak vallja a létrejövő szöveget, gesztusaival úgy bonyolítja a narratív játékot, mintha az épen íródó regény írásáról olvasnánk. Önreflexiói a tudatos távolságtartás illúzióját keltik önmaga és a szövege között. Nemcsak a helyreigazító-magyarázó mozzanatok tolják távol a tárgyat („A rendelő, hiszen ott vagyok álmomban, vagyis azt álmodom, hogy a rendelőben lévőnek hiszem magam...”), de azok a gesztusok is, amelyek a regényszövegre mint tulajdonra reflektálnak, és a deiktikus elemek halmozásával akarják kétségtelenné tenni a szerzőséget, illetve az elbeszélés és a szöveg leírásának egyidejűségét: „Szóval zavaros időket élünk, és ezért zavarosak az álmunk is. Példának okáért az enyéme, melyek közül ez, amelyik épp most fut...”; (1. fejezet); „Annyi mindenestre furcsa, hogyan kallódhatott el bennem ez a számos ágról táplálkozó emlék, és hol volt egészen a legutóbbi másodpercekig, amikor ez – ez itt! – ez a fejezet elkezdődött.” (4. fejezet)

Az utóbbi mondat az utolsó előtti alfejezetben található, a számos ágról táplálkozó emlék pedig a tudat mélyéből felszínre kerülő, az emlékezőnek a külső világgal való kapcsolatát tekintve meghatározó hely. Ha van egyáltalán értelme kulcsról beszélni Jenei László regénye esetében, akkor ennek a fejezetnek legalábbis befolyásoló szerepe lehet az olvasásban. Az önéletrajzi elbeszéléseket és a belső monológokat felváltó egyenes beszéd körülményei – helyszíne, tárgya és másik szereplője – olyan határozott valóságvonatkozási pontokat rajzolnak ki, amelyek visszafelé (az utolsó oldalakon vagyunk!) kijelölhetik az újraolvasás irányát, megengedve akár a hommage-regény értelmezést is. A beteg tudatban megképzett beszélgetés színhelye a „Ferenczi B. Utóda” cégtáblát viselő könyvesbolt, ahol – a pszichiátriai intézet mellett – a legtöbb időt töltötte életéből az elbeszélő; partnere pedig maga az utód, aki őt – olvasási testhelyzetét szemlélve – a saját testvéréhez, az emberi elmével foglalkozó orvoshoz hasonlította.

A századelő miskolcának egyik nevezetes épülete Ferenczi (Fraenkel) Bernát könyvkereskedése. A nagy tekintélyű kiadó-tulajdonos mintegy száznegyven művet jelentetett meg, közöttük Tompa Mihály egyházi beszédeit és irodalmi hagyatékát is. Az ő egyik fia Ferenczi Sándor, a XX. század legnagyobb magyar lélekelemzője, akinek a pszichoanalitikus gondolkodás terén és a terápiás gyakorlatban elért eredményeit mostanában fedezi fel újra a világ. A pszichoanalitikai elméletnek a különböző tudományterületeken való érvényesítésén túl Ferenczi jelen volt a kor művészeti életében is. Sokan ismerték és tisztelték a *Nyugat* körével különösen élénk kapcsolatot fenntartó tudós orvost, aki tanaival és gyakorlatával nem egy területen lépett túl a mester, Sigmund Freud iskoláján. Vele szemben például, aki minden pszichés zavar okát a kielégítetlen tudatalatti szexuális fantáziában kereste, a magyar tudós a szeretet hiányában, az érzelmi elhanyagoltságban jelölte meg a lélek válságainak eredőjét, s pszichoterápiás gyakorlatában bizalmat keltve közeleddett betegeihez.

A kettős miskolci Ferenczi-vonatkozás természetesen jelen van a szűzsé szintjén, de ez a fontos tudományos és művészeti hagyaték a narratívát is szervezi. A néhány oldalon összerakható történetstilánk és az emberi kapcsolatok (első világháborús testi és lelki traumák, veszteségek, tömegpszichózist kiváló események, gyermekkori lelki megrázkódtatások, apa- és anyakomplexusok, szeretetlenségek) a psziché működésének rendellenességeit modellálják (természetellenes vonzódások, kielégületlenségek, paranoiák, bizarr halálértelmezések).

Arra csak felkészült szakember vállalkozhat, hogy rámutasson Jenei László regényének pszichoanalitikus meghatározottságára, s arra, hogy az író hogyan tud bánni a lélektan és a lélekelemzés irodalmának kellékeivel, az elfojtás által a tudat alá szorított vágyakkal és képzetekkel, ezeknek az álmok elemzése útján történő megközelítésével, a kényszermozgások és -cselekedetek mögött meghúzódó önváddal vagy az elnyomott komplexusoknak a külvilágra való vetítésével. Azt azonban a pszichológiai szakismeretekkel nem rendelke-

zó olvasó is érzékeli, hogy a regényszöveg tudatfolyam(ok) áradása; álmok és álomfejtések, víziók és önanalízisek, nem létező analitikusok előtti megnyílások egymásutánja különböző tudatállapotokban, a „tisztább” megállapításoktól a teljes „vakfolt” beállta előtti pillanatokig. („Annyira fáj a fejem, és annyira szédülök, mintha a hegyoldalon összefutnék önmagammal, aki jöttem letről és fentről is, és most a keskeny ösvényen útjában vagyunk egymásnak.”) A különbözőségnek az is oka lehet, hogy az elbeszélő én nem mindig esik egybe az elbeszélő énnel, aki gyakran tízes évekbeli önmagát meséli.

Ezek a tudati történések a világ megismerhetőségét problematizálják, a modernitás utáni korszak – Nietzsche és Freud által megsejtett – tapasztalatát igazolják, miszerint a világban a káosz uralkodik, s az embernek azért van szüksége a rend és a megismerhetőség illúziójára, mert csak így tudhatja biztonságosnak a létezését (a férfi szerint „az önismeret nyújtotta boldogság is illúzió”). Mindhárom elbeszélő a rendre vágyik. Hédi örül, ha valami segít elrendezni a világát, nemzőképtelen bátyja szemében pedig a vasút jeleníti meg a teljességet. A végtelen sínpárt oltóvesszőnek látja, amely vele „oltványá nemesedhet”, s azért rója a töltés mentén naphosszat a kilométereket, mert a vágányozás – így nevezi az állandó kényszercelekvést – számára „rendszerterelő tevékenység”.

Radics Viktória írja az *In memoriam Ferenczi Sándor* című kötetről megjelent recenziójában (*Új Könyvpiac*, 2001/4), hogy „Ferenczi voltaképpen a polgári hipokrizisnek, a kendőzés kultúrájának és a hamis nevelésnek egyik legmélyebbre ereszkedő magyar bírálója volt, aki felfedezte az emberi kapcsolatok azon szakadékait, (sőt beléjük merészkedett), melyek peremén elhallgat a nyelv, ahonnan (mint Bánfalvi Attila írja filozófiai látószögű esszéjében) a semmi köszönt ránk, az ontológiai szorongás meg a ‘szenvedés értelmetlenségétől való szenvedés’, sőt a halálvágy.” Jenei László is rendkívül mélyre hatol, neurotikus „hősei” tudatának legmélyére, s a méltóságukra és egészséges gondolkodásukra büszke normálisok között, azok nevelésében véli megtalálni a súlyos zavarokhoz vezető okokat: a szeretet, a gyengédség, az ölelés hiányát. Az anyákra vonatkozó elemi szentenciát Lilivel mondhatja ki: „Én ezennel kijelentem a jövődő anyák okulására, hogy igenis szünet nélkül ölelgessék a lányukat, mert az ölelés hiánya felkavarja a szép természetüket.”

Ferenczi Bernát és az ő tevékenységét folytató másik híres fiú, Károly előtt a könyv-toposz nem pusztán visszatérő, sokkal inkább hálót képező jelenléte tisztyleg. Minden alak meghatározható abban a pozíciójában, amelyet a könyvhöz, az íráshoz/olvasáshoz fűződő viszonya jelöl ki, alapvető poétikai kérdések megválaszolására teremtve ezzel lehetőséget. Élet és irodalom egybeíródik a tudatban, a szereplők beleolvassák magukat a világba. Lili azzal vigasztalja magát, hogy néhányan „mennyre örülnének egy ilyen jól mesélhető életnek”, a férj pedig Ferenczi B. Utódáról mondja: „Vele még az is előfordulhat, hogy véletlenül Útleírás helyett a Kareninát csomagoltatja, a Gazdák támasza helyett meg Maupassant-t, s otthon, azokban a kihűlt-kiszolgáltatott otthonokban egyszer csak alanyi élménnyé válik a szerelem...”

Lili a végletekig vitt visszatükrözés-poétikája mellett állást foglalva olyan könyvre vágyik, amelyben önmagát olvashatja: „Ne hozzám hasonló legyen, hanem én legyek az, aki megszólal és ezt-azt csinál a könyvben, mondjuk boltba szalad, főz, de szerintem az is benne lehetne, amit az ágyban csinál a férjével.” Vele szemben Hédi a szövegelőzményeket tudatosító újraírás programját képviseli, iszonyodik a könyvek „dermesztő tökéletességben” felmutatott jelentésváltozataitól, és előfordul vele, hogy szó szerint emlékszik az először olvasott könyvek részleteire. A „minden író olvasó is” axiómájának, az írás és olvasás közötti távolság eltörölhetőségének belátásával jelenti ki: „Én azt gondolom, hogy az írás végső soron ez: megsejteni valamit egy olvasatlan könyvből.” A testvér és férj tudatvilágában megfordulnak az ok-okozati és a vonatkoztatási irányok (ha „nincs meg a temetése” a feleségének, „akkor nincs meg a halála” sem; ha valamiről Hédi nem tud, az nem is történhet meg). Ő a történethez keresi a könyvet, állandó vágya a kifejezés pontos-

sága, s még a betegségét is szövegszerű, nyelvi meghatározottságában értelmezi. A híres pesti professzorral gondolkodva mondja: „Hogyan zavarhatnék a hóbertjaimmal egy ilyen szellemi nagyságot, akit ismer tán az egész világ? Még az is lehet, megvallom, gyanús nekem, hogy csak kitalálom az egészet, nincs és nem is lehet szó itt semmiféle betegségről. Mi lesz, ha ez a nagy ember leleplez, rámutat a nyelvhibákra, s mihelyest kijavítja a nyelvet, melyen beszéltem, igazi formájukat megtalálva máshogy állnak össze a mondatok, majd a gondolatok is, a cselekmény meg valószínűleg tisztelettel igazodik?”

Az allúziók nyitotta szövegvilág megannyi szakrális és profán hagyományát mozgatja Jenei László. Az utalások számát tekintve feltűnő az *Anna Karenina* erőteljes jelenléte, az elbeszélők pszichéje nem egyszer olvad össze a Tolsztoj-hősökével. A rokonítható kapcsolatok és helyzetek eszébe juttatják az olvasónak a klasszikus regény híres első mondatát: „A boldog családok mind hasonlók egymáshoz, minden boldogtalan család a maga módján az.” A Lili szájába adott, Tompától beidézett sorok (*Pipacsok V.*) pedig a Ferenczi-hagyomány oldaláról nyerik el jelentésüket.

A rejtett utalások a szöveghagyományon belüli asszociációk szerteágazó láncolatát hozzák létre. A negyedik fejezet *Szarvas a temetőben* című alfejezetének elbeszélője maga is a „közvetlen kulturális értelmezés lehetőségével” próbálja meg felmérni létállapotát, vállalva a „betűszerinti félreértés kockázatát is”. Abban a temetőben, amelyet a tudat bugyrainak mélye jelent, a férfi szarvassá változik, a kőangyallal folytatott beszélgetése pedig egyszerre asszociálja az ősi gyökerű szarvasasszony-legendát és Temesvári Pelbárt szép példázatát a *cornuta luna*, a szarvas hold értelméről. De a címmé emelt motívum része lehet a Ferenczi-hommage értelmezésnek is. Ferenczi Sándor nagy tisztelője, Kosztolányi beszél róla, hogy az orvos hozta el neki egyik külföldi útjáról Crommelynck híres drámáját, a *Le cocu magnifique*-t, amelyet maga remekműnek tartott. Bevezetőt is írt róla a Renaissance Színház bemutatójára „*A csodaszarvas*” elé címmel. (*Nyugat*, 1923. 19. sz.) A háromfelvonásos bohózat főhőse a felszarvazott férj, pontosabban a féltékenység lélektana, a jelenségé, amely – Kosztolányi szavaival – önmagát termékenyíti meg valami beteges ős-nemzessel, nő a maga erejéből, és a végtelenbe burjánzik: „Nem talál semmi okot, de azért van. Nem attól fél, ami megtörtént, hanem attól, ami esetleg megtörténhet, mindentől és mindenkitől.” Bizonyos tekintetben ugyanerre a lényegre vonatkoznak a Jenei-könyv férfi elbeszélője beteg tudata által megteremtett orvosnak, Stern doktornak a megállapításai az őt kigondoló lét- és tudatállapotáról: „Ernek az élete egyenlő a félelemmel folytatott szüntelen harccal. És semmi sem kell neki ahhoz, hogy féljen. Hm, ügyes, csak úgy egyszerűen, eszköztelenül, tárgy nélkül, hadd ne mondjam, merő unalomból is képes félni. Expressis verbis unatkozik. Mértéket nem ismerő módon egykedvű.”

A *Szarvas a temetőben* azonban nem csupán a félelem lélektanának kiváló regénybe írása, de sajátos tisztelgés is. Általa Jenei László úgy helyezi bele saját gyökereit, városának művelődéstörténeti érték-hagyományait egy sokkal tágabb kontextusba, hogy megannyi lehetőségét is felkínálja e kontextus további bővítésének.

A SZÉP ÉS AZ OKOS

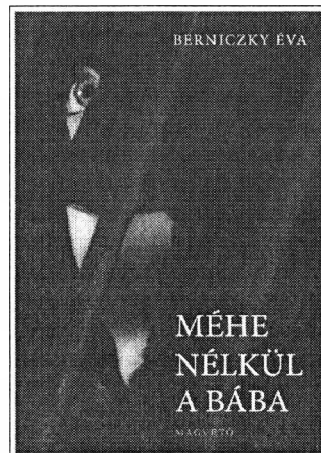
Berniczky Éva: *Méhe nélkül a bába*

A budi nem éppen a józanság színhelye. Különösen a falusi magyar budi nem, még ha Kárpátalján járunk is egy kicsi faluban. Külön műfajt képezhet ezután a Szent Vidék tengerén vitorlázó magyar budi leírása, mint Gogol faluábrázolásának egyenrangú társa (lásd Gogol: *Hogyan veszett össze Ivan Ivanovics Ivan Nyikiforovicssal*). Most csak röviden Berniczky Éva könyvéből: „A rogyadozó tákolmány a szárazföldön szenvedett hajótörést, alig lehetett megközelíteni, kevés hiányzott ahhoz, hogy eltűnjön a körötte feltörő iszapos lében.” (151. o.) S mindennek boldog tulajdonosa az érett birsalmához hasonló, természetes altesttel bíró Kamenyica. Gogol hősei fejét álló, illetve fordított körtéhez hasonlította... De hogy is jutottunk ide?

Ha hihetünk a mendemondának, Csornoholován, a dombok közé dugott kis faluban, amely egyszerre idézi Mikszáth korai, felvidéken játszódó novelláinak hangulatát, míg hősei olykor a hrabali figurák groteszk bájától sem mentesek, olyan perszóna tartózkodott huzamosabb ideig (kerek évig), aki bár messziről jött, mégis idevaló, s különösségével, varázsos lényével, nem kevésbé erotikus kisugárzásának erejével mélyebb nyomokat hagyott a vele kapcsolatban állók emlékezetében. Egy jóni tanárember, Szvitelszki, akinek legfőbb szenvedélye a ritka könyvek öncélú gyűjtése, véletlenszerűen jön rá a tőle száz kilométerre időző tünemény létezésére, miután csornoholovai illetékességű apósának gomolyasajt küldeményén csomagolópapír gyanánt egy rejtélyes kéziratra lel, s utána eredvén megtudja, hogy egy Alla nevezetű költőnő jegyzeteiből, naplóból származik a sajtópapír. Kis szerencsével és nagy bátorsággal megszerzi a többkötetnyi füzeteket, s még a csornoholovai postáskisasszony, nevezett Kamenyica budijának sokat forgatott, kellemesen ingerkeltő olvasmányait, a már lapokra tépett füzet utolsó darabjait is sikerül begyűjtenie.

A tanár az Elbeszélőt bízta meg a (mindezek szerint idegen nyelvű) feljegyzések fordításával, és ilyenformán részt kér és kap az Elbeszélő életéből is, amennyiben kapcsolatuk egy ideig (kerek évig) folyamatos lesz, s persze mindketten, miután magánjellegű feljegyzések ezek, az ismeretlen és már távol lévő Alla életéből is.

Berniczky Éva regényének zanzásított tartalma ne ijesszen el senkit. Egy rendkívüli íráskészséggel megáldott elbeszélő kiszámítottan indázó, állandóan sziporkázó nyelvi és gondolati leleményekkel teli prózaszövegét követheti nyomon az olvasó. *A tojásárus hosszúnappja* (Magvető, 2004.) című novelláskötete már teljes érettségében mutatja be ezt a néha oly távolinak tűnő, környezetében lepusztult, rozsdálló világot. Emlékezetesen szép, néha megrázó novellákat tartalmaz (*Földet az égtől, Blasztula, A*

Magvető Könyvkiadó
Budapest, 2007
204 oldal, 2490 Ft

madárjós). Az Ungváron élő szerző a modern magyar próza leggazdagabb, legeredetibb hagyományából merít (Örkény István, Bodor Ádám), de olyan elemi módon egyéni, hogy minden mondatában újratemti, szinte mániákusan, a saját stílusát. A kisebb modorosságoktól sem mentes novellák olvasója úgy gondolhatja, hogy a mai prózaművészet azért olyan bonyolult, mert bár megvan az áldozat, ott a bűnjel és egyértelmű a véres ruhás, tetten ért gyilkos személye is. Ám a nyomozást *olyan személyre* bízták, aki hajlamos a dolgok logikájának tartós eltakarására, elbánik az időbeliséggel és a térbeliséggel is: kicsinyít, nagyít, egyszerre több hullámhosszt közvetít, mint a boldogult Szokol rádió. Legjellegzetesebb stíluseleme a világot állandóan paradoxonokban való láttatás mély gondolatiságba hajló képessége: a busz „utánozhatatlan helyben araszolással halad előre, mégis egyszer csak ott van, ahol fizikailag nem kéne lennie, és valójában hiányzik onnan, ahol még állnia illenék” (142. o.); „Együtt kell pusztulnom a környezetemmel, ha azt akarom, hogy lecsiszolja rólam a zavaró és fölösleges többletet” (171. o.); „A könyvész a füzetek lefordításával nem tett mást, mint túlbiztosította eredeti természetes célját: az analfabéta Mokrinka ezután két nyelven nem olvashatta el az írást” (195. o.).

Hogy mennyire nem öncélú ez a zsonglőri ügyességgel kezelt gondolati elem, azt a rendszerváltozás utáni káoszban elárvult, a gazdátlaná váló világban egyedül maradt emberek abszurdításba hajló sorsa hitelesíti. A bakter „valójában arra vágyott, hogy feljebbvalói legyenek, ugyanúgy, mint régen, akik rendelkeznek vele, akárcsak ő a vonatával”. (179. o.)

Talán nem tűnik túlságosan szigorú megállapításnak, hogy bár fél tucat remekműgyanús novella rejtezik a karcsú kötetben (*A tanfelügyelő, A postáskisasszony, A bakter, A bába*), de a regény – bár az elbeszélésekhez képest átesik némi klasszicizálódáson, anyaga áttetszőbb és természetesebb lesz – érdekes módon mégsem áll össze egésszé.

Idevágónak találjuk Hoffmannsthal örökbecsű sorait: „A mélységet el kell rejtteni. Hol? A felszínen.” (Hermann Broch: *Hoffmannsthal és kora*, 141. o.) Mert ez az örökös intellektuális és nyelvi feltöltöttség sokszor nem szolgálja a nagyobb lélegzetű epikai formákat, veszít természetes lendületéből, elevenségéből, és fennáll annak a veszélye, ha néhány mondat erejéig is, hogy az olvasót megtéveszti, és zsákutcába viszi. Magyarán szólva, állandóan *elkápráztatja*.

A mű legfőbb hibája teljesen nyilvánvaló. A regény a Szépről (Alla) és az Okosról (Elbeszélő) szól. De mit tehetünk, ha a Szép a regényben láthatatlan marad, csak néhányan említik fizikai valójában, maga az Elbeszélő is hiába faggatja a szemtanúkat, mint ha igazán mély nyomokat nem is hagyott volna másokban, ahogyan ő szeretné (csak perszónaként).

Az Okos pedig (az Elbeszélő) a Szépet követi, de önmagát (személyiségét) nem fedi fel.

Így csak elveszetten bolyongunk a labirintusban a Szépség hiányától gyötörve, félve az Okostól, aki hatalmas intellektusa révén akár csalfa is lehet, hiszen személyiség nem hitelesíti létezését. Mit tudhatunk róla? Van két gyermeke, nehéz szülései voltak, egy Odarka nevű bába segédkezett, hogy a koraszülést megakadályozza, valamiért mániája lett Alla naplója, homályos homoerotikus érzései miatt bűntudata van, szellemileg mint ha langy tócsa lenne környezete, ami a bokájáig sem ér. S mozdulásai inkább a regény szerkezeti problémáit igyekeznek áthidalni, mintsem a cselekményt gazdagítják.

Még furcsább, hogy Alla irományai, amelyek a regényt meg-megszakítva, szinte prózaversként sorjáznak, közelébe sem érnek Berniczky Éva izzóan tömény és szikrázóan okos prózanyelvének. Egy bágyadt, nárcisztikus, széteső napló ragadná magával ezt az intellektust? Egyszerűen hiteltelen, hogy ezek a töredékek, amelyek az Elbeszélő szerint „az egyszerűség őrjítő költészetét” (16. o.) közvetítik, olyan fajsúlyú személyiséget rejtenenek, amint róla többen is feltételezik, vagy olyan erotikus kisugárzásuk lenne a postáskisasszonyra, hogy „a törékeny lélek addig morzsolgatta Kamenyicában (magyarul

'kövecske' – S. J.) a durva murvát, míg ujjbögyei között az apró kövecskék finom homokszemmé őrlődtek". (153. o.) Mindez persze az átkos budiban történik.

Az önmagukban kerek, hibátlan novellák csak külsőleg, s nem szervesen simulnak regénytestté. Külön világa és aurája van minden novellahősnek, ezek a világok azonban alig érintik egymást. A tanfelügyelőtől rettegő Szvitelszkinék nem sok köze van a könyvgyűjtő Szvitelszkihez, feleségének Mokrinkának és két idiótaszerű fiának pedig alig valami az egész történethez. Kamenyicának apjához, az örökrészeg és öntörvényű bakterhez sincs kapcsolódási pontja. (Bár szerencsés csillagállásnál ez nem befolyásolja a regény tartósságát, értékállandóságát: Krúdyval is gyakorta megesisik, a legmaradandóbb műveiben is, és Bodor Ádám is novellákból szövegeti össze regényeit.)

Egyetlen szereplő, Allán kívül, aki igazán összefoghatná a regényt, Odarka, a bába, ő azonban távolibb, megfoghatatlanabb és mélyebben rejtező valósággal terhelt, nincs ideje és jelenése, hogy a szétartót összeterelje; alakját változtatja, mint egy mitológiai hős, túl sokat tud ahhoz, hogy mindenkiel szóba álljon.

Az író egyik novellájából kölcsönzött szép képpel szólván (*Körzeti szerelmesek műsora*) úgy is fogalmazhatnánk: ha mindenki mozgásban van, ebből a nagy jövés-menésből úgy is elmehetünk *máshova*, ha felszállunk arra a buszra, amelynek az abroncsai ugyan régyökeret eresztettek, de más közegbe kerülünk, mint felszálláskor, bármikor szállunk is le, hiszen akik egykor mellettünk voltak, rég el- s továbbmászáltak, mi azonban, s akik velünk együtt tartózkodnak ebben a máshová is vivő (nem is vivő) buszban, egy lehetséges regénytérben összenövünk, rejtett és látható érintésekkel és eszmékkel leszünk egy homogén szövet mintái, de akik állandóan elcsászálnak, nem szállnak fel az álló buszra, azokkal nem lesz egy a világunk egy regényszerű valami erejéig sem.

A furcsa kutakodás végén megtudhatjuk, Alla, a titokzatos Odarka, a bába csecsemőként elhagyott lánya, azért jön vissza a faluba, hogy anyját felkutassa, de igazából nem kér belőle, ahogy nagy valószínűséggel a falu világa is teljesen idegen neki. Odarka (akinek már méhét és mellét kivágták), szintén lánya után kutat, sok bűne közül szeretne valamit jóvá tenni. Alla apja pedig Szvitelszki apja (ez már egy kicsit sok), aki masiniszta-ként rég elhagyta családját (Odarka csábította el), s azóta is vele él a közeli nagyvárosban, különös változásokon menve át, egyre zsugorodván, s masinisztaból törpe asztalos lett. Így érthető Alla naplójának utolsó bejegyzése: „hiába tiltakozom, előbb-utóbb eggyé válik a sorsunk, mert a nyomokat követve, pontosan úgy, ahogyan ő rám talált, eljut hozzám végre az a férfi, akinek az apját ő csábította el”. (201. o.)

Sok rejtély, esetlegesség marad még a könyvben, de mi vakon hiszünk az írónak, mert lenyűgöz fénnel és fájdalommal teli írásművészete, hiszünk akkor is, amikor a teázóban a vakablakok mellé ülve kitekint a kertbe (193. o.), és nézi az ágakon lógó üres képkereteket.

Hiszünk neki, mert keretek között zajlik az életünk, de ezek a keretek mintha nem hozzáadnának, hanem visszavennének valamit a dolgok életrealitásából. Hol ijesztőek, mint a véres sebszáj, amikor az edző helytelenkedik a fiatal Elbeszélővel, hol félelmetesek, mint az a nyílás, amelyik nem tágul megfelelően a szüléskor, vagy a méh, ami nem akarja megtartani az embriót, az anya, aki nem zárja karjaiba csecsemőjét, az öreg modell őrizte festmények keretei, amelyek csak a modellt (az eredetit) nem keretezik. Végül újra a kertben lógó képkeretek, amelyek a természetre, az elevenre nyílnak.

De továbbra is titok az Elbeszélő ilyesfajta rejtekezése, személytelensége. Nem esztétikailag, hanem egyszerűen lelkileg. És ijesztő is egy kissé. Mint a látomása, ahogy az idiótára sikeredett Szvitelszki gyerekeket szeretné magába szippantani, és újra megszűlni.

Ez a hiány felfogható mélyen elásott, a mű hangzásterébe föl nem érő, de mégis állandó jelen idejű sikoltásnak is.

S nem olyan merész jóslat, hogy Berniczky Éva hamarosan hasonlóan maradandót, de talán tökéletesebbet is ír majd.

A SIKERTŐL A BUKÁSIG

Recepció és önértelmezés Herczeg Ferenc: A gótikus ház című regényében

Herczeg Ferencnek az elmúlt száz-százötven év magyar irodalmát tekintve egyedülálló befogadás-története van: a maga korában (az első világháború előtt, és a két világháború között) rendkívül népszerű volt, utána viszont hirtelen, és úgy tűnik, véglegesen feledésbe merült. Ezen valószínűleg már nincs mit változtatni. Műveinek nagy részét a társasági drámák és a tárcaelbeszélések szabványtematikája jellemzi: „háromszög minden fajtában és mennyiségben, férjfogás családi összetartással és magányos elszántsággal, hozománykergetés mérsékelt tisztességgel és mértéktelen gátlástalansággal”.¹ Ezen a témákon a feloldások még tovább rontanak: az esetek mintegy kétharmadában „olcsó, derűs vagy édesbús” szerelmi beteljesülés, „egy jótékony tudóvész, egy jókor jött öngyilkosság, egy szerencsés rutinpárbaj, [vagy] egy csodaképp beütő örökség [stb.]”.² Általánosan elterjedt azonban az a vélemény, hogy Herczeg önéletrajzi trilógiája (*A várhegy*, *A gótikus ház* és *Hűvösvölgy*) kiemelhető az életmű egészéből.³ Az elmúlt évtizedek magyar könyvkiadása – megítélésem szerint – két kísérletet is tett az önéletrajzi regények kiemelésére és aktualizálására. Az *első kísérletre* 1985-ben került sor; ekkor jelent meg a trilógia első két kötete, Németh G. Béla hosszú bevezetésével. A kiadás háttérében egyértelműen a Monarchiára irányuló nosztalgia állt, amely ebben az időben a magyar szellemi élet egészében fontos szerepet játszott. A kiegyezés utáni korszak, az „úri középosztály világának” kulturális felértékelése, ha nem is aktív ellenállást, de bizonyos fokú dacolást jelentett a kommunista rendszer hivatalos ideológiájával szemben. Ebbe a kontextusba illeszkedett a Herczeg iránti érdeklődés is.⁴ A *második kísérletet* a trilógia középső darabjának mostani megjelentetése képviseli. A kötet kiadója első megközelítésben némileg talányosnak tűnő sorokkal igazolta a kiadást: „Nemcsak olvasóink hálájára számítunk, amikor kiadjuk a számunkra korábban rejtett könyveket, hanem a régi és új irodalomtörténészeknek és irodalomkutatóknak is feladjuk a leckét, legyen végre *Re-Vízió* a magyar tankönyvirodalomban [...] és a tudomá-

¹ Németh G. Béla: „A lektúr magyar mestere”, in: uő.: *Századutórról – századelőről*, Magvető Könyvkiadó, 1985. 185. o.

² Uo.

³ „Az emlékiratszerző Herczeg [...] kétségkívül a legjobbak közül való.” Legeza Ilona könyvismertetője, <http://cgi.axelero.hu>.

⁴ „De miként sikerült Herczegnek, a verseci német patikus fiának ennyire nemcsak hozzásimulnia a magyar úri középosztályhoz, de azonosulnia is vele, sőt mintaképévé válnia?” Németh G. Béla: „Az »úri középosztály« történetének egy dokumentuma: Herczeg Ferenc *Emlékezései*”, in: Herczeg Ferenc: *Emlékezései*, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1985. 22. o.

Re-Vízió sorozat
 Kráter Műhely Egyesület
 Pomáz, 2005
 316 oldal, 1900 Ft

nyos oktatásban!”⁵ A revízió szó azonban meglehetősen árulkodó: köztudomású, hogy Herczeg Ferenc az I. világháborút lezáró békeszerződések után aktívan részt vett a revíziós mozgalomban.⁶ Mivel *A gótikus ház* az I. világháború előtti évekről (a Monarchia utolsó másfél évtizedéről) szól, azt a világot ábrázolja, amelyet a revíziós törekvések megpróbáltak visszaállítani. Nagy valószínűséggel állítható tehát, hogy ez a kiadás egy szélsőjobboldali politikai álláspont elterjesztését és népszerűsítését hivatott támogatni.⁷

(1. *A közönségsikertől az intézmények elismeréséig*) Herczeg Ferenc szinte egyetlen csapásra robbant be a XIX. század végének magyar irodalmába. Az 1893-ban megjelent *A Gyurkovics-leányok* című regénye széles körben és hirtelen ismertté tette. 1894-ben elindult az *Új idők* című szépirodalmi hetilap, melynek Herczeg lett a főszerkesztője. („Mindmáig a legnagyobb előfizetésű szépirodalmi folyóirat.”)⁸ Ugyancsak 1894-ben mutatták be Herczeg első drámáját, *A dolovai nábob leányát*, amely óriási sikert aratott. (A másnapi újság így írt: „[Herczeget] a legfinnyásabb magyar közönség szüntelen riadó tapsokkal és éljenekkel mint a magyar drámairodalom fényesen feltűnő új csillagát üdvözölte.”)⁹ Herczeg Ferenc írói pályáját nem az írotársak, és nem is a kritikusok, hanem egyértelműen a közönség elismerése indította útjára. Herczeg egész pályája aztán ennek az induló sikernek a fényében áll. „Első műveinek sikere után Herczeg minden törekvése oda irányult, hogy az olvasóközönség iránta megnyilvánuló rokonszenvét a maga számára is biztosítsa és tőle telhetőleg fokozza. Ezt azáltal próbálja elérni, hogy olyan témákat dolgoz fel, amelyek nemcsak időszerűek, de az olvasóközönség lelkiületéhez és ízléséhez is közel állnak.”¹⁰ A közönség érdeklődésének és ízlésének ilyen feltétlen kiszolgálása szociálpszichológiailag egy rendkívül buzgó asszimilációs törekvéssre vezethető vissza. Herczeg (magyarországi németként) óriási lelkesedéssel tette magáévá a magyar „úri középosztály” világát, amelybe megpróbált beépülni. Az úri középosztály pedig ünnepléssel hállalta meg a saját világának ilyen megdicsőítését. A szerző és a közönség kölcsönhatásából jött létre a sajátos hercegi *lektűr*, melynek lényegét a legtalálóbban Németh G. Béla fogalmazta meg: „[Herczeg] azt adott, annyit adott, s úgy adott, amennyit s ahogyan azt közönségének befogadni nem került erőfeszítésére, s nem zavarta elalvás előtti lelki békéjét. Finoman csomagolt pikáns izgalmat az elején, könnyű rejtélyű bonyodalmat a közepén, csattanós vagy érzelmes feloldást, de mindenképp feloldást a végén, akár regényről, akár drámáról volt is szó.”¹¹ Herczeg Ferenc munkáinak megítélését tekintve a korabeli kritika állandóan a széles közönség véleménye után kullogott. Ez érvényes a húszas évek végén létrejött kritikai diskurzusra is.

A kritikát erősen zavarba hozta, hogy Herczeg széles körű közönségsikerét a rangos irodalmi intézmények elismerésé követte. Nézzük a legfontosabb eseményeket: az Akadémia 1898-ban a *Szabolcs házassága* című regényét Péczely-jutalomban részesítette. 1898-ban az Akadémia beválasztotta levelező tagjai sorába. 1902-ben a *Pogányok* című történelmi regénye megkapta a Péczely-díjat. 1903-ban a Petőfi Társaság másodelnöke lett, egy évvel később, Jókai halálát követően pedig elfoglalta annak elnöki székét. (Herczeg ekkor

⁵ Idézet a könyv hátsó borítójáról.

⁶ Lásd *A revíziós mozgalom története*, www.trianon.hu.

⁷ Szeghalmi Elemér is hasonló beállítottságú cikket írt: Herczeg írói munkáit ő is a politikai beállítottságból kiindulva értékeli: (1) Herczeg mindent keményen elítélt, ami a magyar nemzet ellen irányult, és (2) elszánt ellenfele volt a kommunizmusnak. „Átélt magyarságtudattal. Száznegyven éve született Herczeg Ferenc”, *Új ember*, 2003. 11. 16. 1–2. o.

⁸ Németh G. Béla: *Az „úri középosztály” történetének egy dokumentuma*, 28. o.

⁹ *Nemzet*, 1893. 89. szám. Idézi Futó Jenő: *Herczeg Ferenc*, Budapest 1927. 20. o.

¹⁰ Futó Jenő: *Herczeg Ferenc*, 29. o. (Kiemelések tőlem.)

¹¹ Németh G. Béla: *A lektűr magyar mestere*, 185. o.

negyvenegy éves, és tulajdonképpen már mindazokat az *intézményes* sikereket elérte, amelyeket a magyar irodalomban el lehetett érni.) Futó Jenő tanulmánya e sikerek „ideológiai” alátámasztására vállalkozik. Szerinte Herczeg *kiérdemelte* ezeket az elismeréseket: a közönségnek tetsző lektúrok szerzője egy idő után ugyanis rangos és jelentős íróvá *vált*. Futó szerint Herczeg pályáján 1896 és 1905 között egy új korszak bontakozott ki: „Míg előbb csak az olvasóközönség dédelgetett kedvence volt, akit a komoly kritika az elsekélyesedéstől féltett, addig a milléniummal kezdődő kilenc év alatt főként költészetének elmélyülésével és izmosodásával vonja magára a figyelmet, s most már a legfelsőrendűbb irodalmi fórumok felkentje lesz.”¹² S ennek az új korszaknak a kibontakozását Futó Herczeg „életszemléletének” elmélyülésére vezeti vissza. A legkorábbi művek „léha élet-szemlélete” és „pajzán jókedve” helyébe most a „szív és a lélek rejtett zugai” iránti érdeklődés lép.¹³ Ebből már következik egyfajta kritikai beállítottság az első korszakba tartozó művekkel szemben. Futó azonban csak habozva áll neki e kritika megfogalmazásának. Egy helyen ezt írja: „Herczeg [...] első műveiben kiforrottabb írói egyéniségként jelenik meg, mint ezt a legtöbb írónál tapasztalhatjuk [...]”.¹⁴ Aztán mégiscsak következik néhány fenntartás *A Gyurkovics-leányokkal* szemben: „A mű cselekményét [...] a házassági tervek sikeres végrehajtása képezi. Minden terv lényegében egy-egy jó ötlet, amelyet Herczeg egy-egy tárcaszerű elbeszélésbe foglal, s amelyek bármelyike önmagában is befejezett egésznek alkot. A lelkiélet ábrázolásában azonban mindenütt a felszínen mozog, pedig a szívélet ecsetelése önként kínálkozik.”¹⁵ Ma már jól látható, hogy Futó *túlzott* bizalommal tekintett az intézmények értékítéletére.¹⁶ Mintha nem jutott volna eszébe, hogy a közönség körében kivívott népszerűség is hatást gyakorolhat az intézmények ítéletére. Ebben az esetben pedig éppen erről van szó: Herczeg pályáján 1898-ban *sem* kezdődött új korszak, ő továbbra is a *lektúr* mestere maradt.

A következő lépésben aztán a kritikusok elkezdtek megkonstruálni Herczeg „nagyságát”. Vagyis miután a közönség ítéletalkotása átjárta az intézményeket, most a kritikát is meghódítja. A feladat konkrétan abban a formában jelenik meg, hogy Herczeg műveit be kell építeni a magyar irodalom történeti kontinuitásába. Futó arról beszél, hogy Jókait követően három jelentős (próza)író lépett fel a magyar irodalomban: Mikszáth, Gárdonyi és Herczeg. És már Futó is hajlott arra, hogy ebből a hármából Herczeget tüntesse ki, mégpedig Mikszáth egyik megjegyzése alapján, aki a *Pogányok* című regényhez készült előszóban a következőket írta: „Herczeg még mindig fölfelé megy pályáján: láttam őt magam alatt, magam mellett és látni vélem már fölöttem.”¹⁷ Ezért olyan fogalmiságot kellett kidolgozni, amely alkalmas Herczeg írói világának megragadására. A feladatot megoldó legelmélyültebb kísérlet valószínűleg Zsigmond Ferencről származik. Szerinte Jókai világát még egyfajta intuitív ösztönösség jellemezte: Jókai nem ura, inkább rabja a saját te-

¹² Futó Jenő: *Herczeg Ferenc*, 31. o.

¹³ I. m., 67. o.

¹⁴ I. m., 17. o.

¹⁵ I. m., 19. o. Gondoljunk csak a következő párbeszédre: „Hát mit akar ez a leány tulajdonképpen? – kérdezte a nagyságos asszony bosszúsan. – Nem akarom, hogy kötőféken hozzanak nekem vőlegényt. Ahhoz akarok menni, akit szeretek. Ő nagysága megbotránkozva kiáltott föl: A kít szeretsz? Hát azt képzeled, te azért vagy a világon, hogy szeress? – Persze! Mi másért is? Kérdezte Klárka, megdöbbenő naivitással. – Boldogtalan! Azért, hogy jó pártit csinálj!” Herczeg Ferenc: *A Gyurkovics-leányok*, Singer és Wolfner kiadása, é. n., 177. o.

¹⁶ Zsigmond Ferenc Futót követve valamivel élesebb kritikát fogalmaz meg: „A Gyurkovics-leányok című »regény« szerkezet szempontjából még egészen kezdetleges alkotás; egyáltalában nem érdemli meg a regény nevet ez a hét külön kis egészre hulló, s igénytelen keretbe belehevenyészett novellafüzér.” Zsigmond Ferenc: *Herczeg Ferenc*, Stúdium Kiadó, 1929. 16. o.

¹⁷ Futó Jenő: *Herczeg Ferenc*, i. k., 32. o.

remtő erejének.¹⁸ Herczeg viszont reflektált szerző, akinél az „intellektus” és a „fantázia” mindig egyensúlyban van egymással.¹⁹ Vagyis az alapgondolat az, hogy Jókai után a magyar irodalomban egyfajta reflexiós fordulat következett be, amelyet Herczeg Ferenc valószínűleg a legmagasabb szinten. (Zsigmond egyik finom észrevétele szerint azonban ez az intellektualitás – vagy alakítóképeség – Herczegnél a külső formában sokkal hatékonyabban érvényesül, mint a „művészi koncepció belső igényeiben”. Emiatt az intellektualitás Herczegnél könnyen válik elmésséggé vagy pusztán ügyességgé.)²⁰ Mindenesetre a „fantázia” és az „intellektus” kettősségét a későbbiekben Zsigmond meglehetősen érdekes módon átfogalmazza. A „fantázia” helyébe a „realisztikus ábrázolás”, az „intellektus” helyébe pedig az „eszmei jelentőség” vagy a „hangulati varázs” kerül. Herczeg művészetének újdonsága most már nem abban áll, hogy a Jókainál meglévő egyik pólust egy másodikkal egészíti ki, hanem abban, hogy a két pólust egymással közvetíteni próbálta.²¹ Zsigmond nem mondja ki, de viszonylag egyértelmű, hogy most már nem maga Jókai, hanem az utána következő írógeneráció szolgál összehasonlítási alapként. Végül Zsigmond még egyszer átfogalmazza a szóban forgó dualitást: az első pólust „szemléletes frissességű életként”, a másodikat pedig „világnézeti távlatokkal rendelkező problémaként” határozza meg.²² Ennek az átfogalmazásnak az újdonsága abban áll, hogy Zsigmond most egy közvetítő közeget is bevezet: a lélektani ábrázolást.²³ És éppen ez a közeg az, amely Herczeg számára kitüntetett helyet biztosít a Jókai utáni irodalomban. Ma már persze nyilvánvaló, hogy Mikszáthnak nem volt igaza, amikor azt állította, hogy Herczegt már-már maga fölött látja. Az irodalomtörténészek körében azonban mind a mai napig nagy zavart okoz a kérdés: hogyan hihatték el és támaszthatták alá a kritikusok ezt a véleményt?²⁴

(2. Az írói pálya önportréja) Herczegnek nem volt könnyű tanulnia ezekből a kritikákból, mert alapvető hazugságra épültek. Úgy tettek, mintha autonóm ítéletet fogalmaznának meg, miközben a széles közönség véleményét emelték fogalmi szintre. És ennek következtében a hercegi életműbe egy bizonyos fordulópontot (vagy átmenetet) próbálták belevetíteni. Herczeg maga viszont nagyon jól tudta, hogy ebben a tekintetben az életművében semmiféle fordulatról sem beszélhetünk. A közönség ízlése számára mindig legfelső mércéként és igazodási pontként szolgált. *A gótkus ház* című (1939-ben született) önéletrajzi regény – ebben a tekintetben – nem különbözik Herczeg más műveitől. A formai struktúra különböző elemei egyértelműen a lektúr követelményeinek vannak alávetve. A könyv felépítését jellemző mozaikszerű szerkezet, a helyszínek, a szereplők, a témák rap-szodikus váltakozása mind-mind a könnyebb olvashatóságot és a könnyedebb stílust

¹⁸ Még Németh G. Béla is ezt írja róla: „ritka arányérzékű, formabiztonságú s rendezőkészségű megfigyelő”. Németh G. Béla: *A lektúr magyar mestere*, 184. o.

¹⁹ Zsigmond Ferenc: *Herczeg Ferenc*, 13. o.

²⁰ Nagy kár, hogy Zsigmond kitér e gondolatok részletesebb kifejtése elől, mégpedig annak ecsetelésével, hogy a korai periódusában Herczeg még küszködött a külső forma kezelésével: „Legelső regénykísérletében, a *Fenn és lenn*ben még nem tudott biztos kezű ura lenni a külső formának; mostani alakjában is kissé vontatott menetű és terjengésre hajló ez, pedig a pályázati bíráló bizottság kívánsága értelmében Herczeg a mű eredeti fogalmazásán jelentős rövidítést végzett.” I. m., 27. o.

²¹ Zsigmond nyilvánvalóan támaszkodik Horváth János 1925-ben született tanulmányára. Horváth az 1919-ben megjelent, *Az élet kapuja* című regénye alapján Herczeg Ferencet Nobel-díjra javasolta.

²² Zsigmond Ferenc: *Herczeg Ferenc*, 16. o.

²³ Uo.

²⁴ Az ábrázolás sokszínűsége és árnyaltsága, valamint a fennálló világgal szembeni kritikai attitűd Mikszáth művészetének olyan mércéi, amelyeket Herczegnek sohasem sikerült megközelítenie.

szolgálja. A szereplők ritkán térnek vissza, tulajdonképpen minden az elbeszélő hős köré rendeződik el. A legproblematiszabb azonban a mű mikrostruktúrája: a csillagokkal elválasztott kis fejezetek olyanok, mint a példabeszédek; egy újságíró alkotásai, akinek öt-hat oldalon mindig el kell jutnia egy poénhoz vagy csattanós záráshoz. Ezeket a zárásokat a mai olvasó sok esetben kínosnak, időnként pedig szentenciózusnak érzi.²⁵ Mindezek ellenére mégis azt állíthatjuk, hogy a könyv valóban rendelkezik egy rendkívül *produktív* aspektussal. Herczeg mintha maga próbálná újraírni a saját művei kritikáját: A *gótikus házat* így az életműről szóló kritikák kritikájaként is olvashatjuk.

Herczeg a saját műveit elsősorban nem *művészi* alkotásoknak, hanem inkább az életéhez tartozó *eseményeknek* tekinti. Ezt különösen jól mutatja az, ahogy első regényéről, a *Fenn és lennről* beszél. E regénnyel kapcsolatban annak megemlézését tartja a legfontosabbnak, hogy ennek elismeréseként a Petőfi Társaság a tagjai közé választotta: „Talán háládatlanság tőlem, ha ebből az alkalomból megemlítem, hogy ez akkoriban inkább irodalmi társasztal volt, mint irodalmi társaság.”²⁶ Néhány sorral később felbukkan Gyulai Pál neve, anélkül, hogy az általa írt kemény kritika szóba kerülne. Gyulai ezt írja: „A regény cselekménye [...] erőltetett, s nem az előzményekből várható megoldással zárul. Az olvasó azt várná, hogy a mindkét és egyaránt leküzdhetetlennek festett szerelmében csalódott Kun Attila sorsa tragikusan fog végződni, s ehelyett azt látjuk, hogy küzd, egyszerre két cél elérése érdekében [...], s végül a testileg-lelkileg rendkívüli teljesítményekre képes hős gyermekké válik, könnyekre fakad, majd a szerelmi csalódás a komoly munkára vezérli. Ez a nagy változás nem meggyőző [...]”²⁷ Ezt a kritikát Herczeg Gyulai általános megítélésével próbálja elújni: „Nagy tudású, bátor és becsületes író volt. Elfogulatlanak azonban nem merném mondani, mert például Jókai nagysága előtt semmiképpen sem akart meghajolni.”²⁸ Herczeg már jóval nyitottabb volt a kritikára, amikor az első színpadi művének, a *Dolovai nábob leányának* megítélése került szóba: „A bemutatott minden várakozásomat felülmúló sikerrel járt.”²⁹ A korabeli kritika azonban még ha nagyon óvatosan is, de bizonyos fenntartásainak hangot adott. „A való élet élő-mozgó alakjai kerülnek színpadra, a *lelkiélet fejlesztése* azonban nem mindvégig következetes.”³⁰ Herczeg ezt a kritikát tudomásul vette, de inkább a köznapiságra vonatkozó dicséreteknek örült. A következetlenséggel – amely már Gyulai bírálatának is alapjául szolgált – nem tudott mit kezdeni, ehelyett inkább arról kezd el beszélni, hogy a darabban túl sok az „elbeszélő elem”. A „lelkiélet fejlesztésének” következetlenségei és a motiválatlan megoldások mind-mind azt mutatják, hogy Herczeg nem tudja átadni magát az anyag logikájának, hanem ehelyett mindig a közönség ízlését próbálja érvényesíteni. A szóban forgó darab egyik előadása után egy színész a következő figyelmeztető szavakat mondta Herczegnek: „Ha egy muzsikusz, színész, politikus vagy író neve forgalomba kerül, rávetik magukat, mint ordások a birkára, széttépik, cafatjait egymástól kapkodják, és ami végül megmarad az emberből, az nem elég arra, hogy [rangos] költői műveket alkosson.”³¹ Herczeg úgy gondolja, hogy neki sikerült továbblépnie, habár jól tudja, hogy a továbblépés iránya nem

²⁵ Csak példaként szeretnék felidézni néhányat: „A mai ember el sem tudja gondolni, művelt és előkelő urak mennyi időt és szellemi erőt fordítottak arra, hogy lóvá tegyék egymást.” (23. o.) „A legbátrabb magyarok a kiegyezés megkötése óta nem azok voltak, akik a királynak, hanem azok, akik a nemzetnek mondtak kellemetlen igazságokat.” (26. o.) „Meg volt írva a csillagokban, hogy S. János [aki főispán akart lenni] sohasem lesz méltóságos úr.” (162. o.)

²⁶ Herczeg Ferenc: *A gótikus ház*, Kráter Kiadó, 2005. 24. o.

²⁷ Futó Jenő: *Herczeg Ferenc*, 10. o.

²⁸ Herczeg Ferenc: *A gótikus ház*, i. k., 25. o.

²⁹ Futó Jenő: *Herczeg Ferenc*, i. k., 41. o.

³⁰ I. m., 21. o.

³¹ Herczeg Ferenc: *A gótikus ház*, i. k., 42. o.

a közízlés meghaladása volt. Herczeg végül átveszi, de át is értelmezi és időben eltolja a kritikusai által megkonstruált fordulatot. Szerinte az alkotóművészete 1901–1902-től kezdve, a történelmi témájú művek megjelenésével jutott el egy új szintre. E művek közül kiemelkedik a *Pogányok* című regény és a *Bizánc* című dráma; mindkét mű úgynevezett *nemzeti sorskérdésekkel* foglalkozik. Herczeg mindkét műre rendkívül büszke volt; *A gótikus házban* elsősorban ezekre hivatkozva tekintette önmagát *nagy írónak*. Ugyanakkor még e művekről írva is érzékelhető némi óvatos távolságtartás. A *Pogányokról* ezt írja: „A különleges magyar probléma, a Nyugat és Kelet megütözése lett a regény tárgya. Miközben mohón dolgoztam, az volt az érzésem [...], ha nem is a Szentlélek, de mégis valamiféle lélek sugalmazta ezt a regényt.” (189. o.) Ugyanakkor azonban Herczegnek semmiféle mondanivalója nincs erről a műről, helyette azoknak az életéről és karakteréről kezd el beszélni, akik elsőként olvasták a regényt és tanácsokat adtak neki. A nemzeti sorskérdés így a privát barátságok leírásába torkollik. A *Bizánc* című darabtól és annak bemutatójától Herczeg teljesen el volt ragadtatva: „A darab meglepte és megdöbbenette a közönséget, az emberek valósággal zavarban voltak, keveset tapsoltak, de érezni lehetett, hogy mély hatással van rájuk. Tudtommal nem tartozom az önhitt szerzők sorába, de a *Bizánc* első felvonása alatt azt mondtam az igazgatónak: »Ha nem tapsol a publikum, annál rosszabb a publikumra nézve.«” (252. o.) Herczeg most sem nyílt ellenvetéseket fogalmaz meg; szóvá teszi azonban, hogy a darab – véletlenszerűnek tűnő körülmények miatt – nem tudott eljutni a nemzetközi színpadokra. Herczegben felmerül a gyanú – és ezt olvasóival is megosztja –, hogy ennek talán mégis volt valamilyen mélyebb oka. Azt lehet tehát mondani, hogy 1939-ben Herczeg még a „legnagyobb” műveivel szemben is némi szkepszist tanúsított.

(3. *A politikai karrier*) *A gótikus ház* az irodalmi művekről szóló elbeszélést belehelyezi a politikai pályafutás ismertetésének kontextusába. Herczeg – a kor több nagy írójához hasonlóan – politikai szerepet vállalt: két perióduson keresztül országgyűlési képviselő volt a magyar parlamentben. Ebben az időben a művész-értelmiségiek számára a képviselői állás nagy presztízzsel rendelkezett: „Milyen dolog lesz az, mikor majd azt mondod a kaszinóban: »Ma a nászom beszélt a Házban, ugyan okosokat mondott oda az ellenzéknek.«”³² Mikszáthtal és Jókaiival szemben többször is megfogalmazódott a vád, hogy a mandátum és a politikai szerep erősen veszélyezteti az írói függetlenségüket, és sokszor megalázó szerepbe kényszeríti őket.³³ Herczeg úgy érezte, hogy az ő politikai szerepvállalása szervesen következik a műveiből. A történelmi regények és a drámák már megformálták a nemzeti sorskérdések iránti érdeklődését. A politikai tevékenységének középpontjában is egyfajta nemzeti-nacionalista elköteleződés áll. Tisza István politikájának híve, és személyiségének szinte imádója volt. Ez nagyon pontosan érezhető a következő megfogalmazásból: „Az egyénisége úgy nőtt ki a magyar fajiságból, mint sziklaszál a gránithegyből, és aki őt ismerte, az ismerte azt, ami a magyarságban erős és értékes. Öntudatlanul is annyira egy volt a magyarsággal, hogy az ő szájából gyakran a nemzet hangját véltük hallani. De öntudatosan is szerette a fajtáját, azzal a kimondhatatlanul gyöngéd, hallgatag, fájó és halálosan elszánt szeretettel, amellyel egy boldogtalan, szép királygyermeket lehet szeretni.”³⁴ A mai olvasó az egykori írófejedelmet a maga leggiccsesebb formájában láthatja; Herczeg mintha teljesen elvesztette volna az uralmat a tolla fölött. Nagy

³² Mikszáth Kálmán: *A Noszty fiú esete Tóth Marival*, Európa Könyvkiadó, 2002. 6. o. – „Olyasmit képzeltem – írja Herczeg –, hogy a mandátum a boldogság állandó érzését fogja bennem ébren tartani, ami túlsegít az élet bajain és ízetlenségein.” (97. o.)

³³ Herczeg Ferenc: *A gótikus ház*, i. k., 90. o.

³⁴ Herczeg Ferenc: *Két arckép (Tisza István és Károlyi Mihály)*, Auktor Könyvkiadó, 2005. 9. o.

valószínűséggel állítható, hogy az író a saját magáról kialakított vágyképet pillantotta meg Tisza Istvánban.³⁵ Herczeg napi politikai tevékenységéről még *A gótikus ház* című könyvből is csak nagyon keveset tudhatunk meg. Ma nagy valószínűséggel azt mondanánk, hogy elvi politizálást folytatott, vagy ahogy ő mondja, a politikában nem *harcos*, hanem *szemlélő* volt.³⁶ Az mindenestre egyértelműnek tűnik, hogy Herczeg semmivel sem volt külön a kor átlagpolitikusainál: a legsúlyosabb szónoki fogásoktól és korrupciós praktikáktól sem riadt vissza.³⁷ Emiatt néha-néha mintha lenne is némi lelkiismeret-furdalása: „Magát a pártpolitikát mindig alacsonyrendű foglalkozásnak tekintettem [...]”³⁸ Azt azonban világosan látta, hogy az a kor, amelyben ő politikailag aktív volt, az ország történelmének egyik legsúlyosabb vereségét készítette elő. Ebben az összefüggésben Herczeg – nyilván a trianoni békeszerződésre utalva – „Szent István birodalmának szörnyű gyászszertásáról” beszél. („Nem tudtuk, a poklokban milyen kráterszakadékaik fognak megnyílni a magyar nemzet előtt. Nem tudtuk, mennyi vér és szenny, mennyi szenvedés és kétségbeesés fogja elárasztani a világot.”)³⁹ De ennek okát nem a háborúban látja; az ezzel kapcsolatos véleményét is Tisza Istvánra vetíti ki: „Tisza szívósan ellenezte a háborút, de miután az összeütközés elkerülhetetlen lett, tűzzel-vassal irtotta a defetizmust, mert a győzelemtől várta a nemzeti állam minden fájó problémájának megoldását.”⁴⁰ Jó pártpolitikushoz híven a hanyatlás igazi okát Herczeg az *ellenzék* viselkedésben látja, amely az obstrukció intézményére támaszkodva hosszú-hosszú éveken keresztül megbénította a magyar parlament működését. De találkozhatunk néhány olyan passzussal is, amelyben értékelése kimondottan éleslátónak nevezhető: miközben a parlament figyelmét az obstrukció kötötte le, elhanyagolta az alapvető társadalmi kérdésekkel való szembenézést, melyek közül Herczeg a legfontosabbnak a nemzetiségi kérdést tekinti: „Nyilvánvaló volt, hogy a Ház tagjai jobbról is balról is, óriás módon túlbecsülik azt, ami a pártokban folyik, és alig veszik számba azt, ami az országban történik. A politika már nem többé az egzisztenciák, hanem a taktikázás tudománya. A politika elszabadult a nemzettől függetlenítté magát, mint Mátyás király halála után a fekete sereg.”⁴¹ Mindezek miatt érzett némi felelősséget, és valószínűleg ezért vált szkeptikussá a saját, a nemzeti sorskérdéseket bemutató és jelentősnek mondott irodalmi műveivel szemben is.

Herczeg politikai pályafutása a háború után nyílegyenesen vezetett a revíziós mozgalomba. Mivel a szerző többször előreugrik a megírás időpontjára, igazán kiterhethetett volna erre a mozgalomra is. A revíziós mozgalom már közvetlenül a trianoni békekötés után, a húszas évek elején útjára indult. (Erre a korai szakaszra tehető John Maynard Keynes híres, a békekötés várható gazdasági következményeiről szóló könyvének megjelenése és Teleki Pál vitaestje 1922 tavaszán az oxfordi egyetemen.) A mozgalomban fordulópontot jelentett Rothermere 1927. június 21-én, a *Daily Mail* című újságban megjelent cikke: *Magyarország helye a nap alatt*. E cikk hatására a mozgalom lassú intézményesedésnek indult:

³⁵ „Egy időben például rajta ragadt a »Junker« név, pedig senki sem volt olyan távol a nyegle parlagi gavallér típusától, mint éppen ő, aki egyszerű, kötelességtudó, istenfélő volt, és protestáns férfi alázattal állott szemben az élet bús csodájával.” Herczeg Ferenc: *A gótikus ház*, i. k., 248. o.

³⁶ I. m., 288. o.

³⁷ Az alábbiakban csak egy szónoklat-részletet szeretnék felidézni: „Rámutattam egy kaszapengére, mely falusi szokás szerint kivicsorgott egy parasztház padlásablakán, és azt mondtam: »A jó paraszt legyen olyan, mint a kasza: kemény a munkában, fényes a becsületében és éles a jogai megvédésében.« – Úgy látszik ezzel beletaláltam a *sváb észjárásba*, mert esztendőnk múlva is mint nagyon szép dolgot emlegették és idézgették.” I. m., 197. o. (Kiemelés tőlem – W. J.)

³⁸ Herczeg Ferenc: *A gótikus ház*, i. k., 162. o.

³⁹ I. m., 316. o.

⁴⁰ Herczeg Ferenc: *Két arckép*, i. k., 13. o.

⁴¹ Herczeg Ferenc: *A gótikus ház*, i. k., 98. o.

Herczeg Ferenc aláírásgyűjtésbe kezdett Rothermere lord üdvözlésére.⁴² Teleki Pál pedig (aki ebben az időben felsőházi képviselő) életre hívta a Magyar Revíziós Ligát, amelynek elnöke 1928-tól Herczeg Ferenc lett. A liga Magyarországon megpróbált egy szervezeti hálózatot kiépíteni: a legkülönbözőbb társadalmi egyesületek – kaszinók, önképző körök és társadalmi egyesületek – csatlakoztak a mozgalomhoz. 1930-ban a taglétszám már kétmillió körül mozgott. A liga emellett külföldön is terjeszkedett, a nagyhatalmak fővárosaiban különböző irodákat nyitott, amelyek mindenféle propagandával és statisztikai adatokkal halmozták el a közvéleményt, amelyek mind-mind a helyzet tarthatatlanságát bizonyították.⁴³ 1928 novemberében a Magyar Revíziós Liga beadványt terjesztett a Nemzetek Szövetségéhez. A beadvány a következő sorokkal kezdődött: „1920-ban a Párizs melletti Trianonban szörnyű, súlyos ítélettel elmarasztaltak egy ősi népet, az ezer éves magyar nemzetet.” És az alábbi mondattal zárult: „A magyarság meghallgatást, perújítást, és igazságot kér!”⁴⁴ Herczeg Ferenc teljesen azonosult a liga tevékenységével és az általa követett értékekkel; ő maga többször hangsúlyozta, hogy a magyar nemzet „ragaszkodik a maga ezredéves államterületéhez”.⁴⁵ A liga működésében rejlő veszélyekre Németh László már 1934-ben felhívta a figyelmet: „A magyar irredenta alig volt más, mint kardcsörtetett kard nélkül. Ahelyett, hogy áldozatkészséggel vagy legalább figyelemmel támogattuk volna azokat, akik odaát nehéz körülmények közt állták a nehezebbik magyar sorsot, felelőtlen szónoklasi dühünkkel állandó ürügyet szolgáltatunk az elszakított magyarság újabb és újabb megkínzására.”⁴⁶ Herczeg Ferenc (1929-ben) a veszély forrását valahol egészen máshol látta: „A világháború és a világbéke azért folyt le olyan katasztrofális módon, mert a nemzetek sorsa óriás energiájú és törpe látókörű férfiak kezében volt. Fölvetem a kérdést: mi lenne, ha a legyőzött Berlinben fölbukkanna egy német Clémanceau? Egy államférfi [...], akiben [...] van annyi fanatizáló és szervező lángész, hogy egyesíteni és egy irányba tudja terelni a nemzeti erőket, amelyek ma még ellensúlyozzák egymást? Elképzelhetetlen ez? Miért?”⁴⁷ Herczeg külső veszélytől tartott, de még nem teszi fel azt a kérdést, hogy mi lesz, ha ez az eljövendő „német államférfi” és a magyar irredenta mozgalom egymásra talál. Mindenesetre 1938-tól a liga már megpróbál védekezni a Harmadik Birodalom szellemi befolyásával szemben.⁴⁸ Lehet, hogy Herczeg 1939-ben már sejtette: az ország egy minden addiginál súlyosabb katasztrófa felé rohan, és ebben némi felelősség majd őt is terhelni fogja.

(4. A magánélet) Zsigmond Ferenc Herczegnek a magánéletéhez való viszonyáról ezt írta: „Az igazi Herczeg Ferenc [...] csak mint költő hajlandó kilépni a nyilvánosság elé [...]”.⁴⁹ Az önéletrajzi trilógiát olvasva azonban az a benyomásunk alakulhat ki, hogy Herczeg mintha túltette volna magát ezen. Közelebről tekintve azonban azt láthatjuk, hogy az író nagyon szűkszavúan beszél a magánéletéről. Igazi érdekességgel a magánéletnek a könyv tematikájába való illesztése rendelkezik. *Egyrészt* a magánélet mintha furcsa összhangban állna a nagy történelmi eseményekkel: mindkét szálon a hanyatlás formázódik meg. *Másrészt* Herczeg megpróbálja a művek (az alkotó életmód) és a magánélet viszonyát tisztázni. Ezt a viszonyt Herczeg 1939-ben negatívvisztikus perspektívába állítja: a

⁴² A revíziós mozgalom története, www.trianon.hu.

⁴³ A Magyar Revíziós Liga, www.mult-kor.hu.

⁴⁴ Lásd irredenta.uw.hu.

⁴⁵ Lásd ehhez Romsics Ignác elemzéseit: „Magyar nemzetiségpolitikai gondolkodók”, *Európai utas*, 2001. 43. szám.

⁴⁶ Németh László: „A magyar élet antinómiái”, *Európai utas*, 2001. 43. szám.

⁴⁷ Herczeg Ferenc: *A tigris, ahogy mi látjuk*, web.axelero.hu.

⁴⁸ Szelke László: „Élet a Gresham palotában”, *Magyar Hírlap*, 2002. január 4.

⁴⁹ Zsigmond Ferenc: *Herczeg Ferenc*, 16. o.

művek, a művészi sikerek az életet a boldogtalanságba taszítják. Az első írói (pontosabban színházi) sikerek után a „lányos házak” elvesztették az iránta való érdeklődést: „[A színházi életbe bekerülés] következménye [az lett], hogy a budapesti családok [...] egymás után levették rólam a kezüket. Elveszett embernek tekintettek, és ezzel körülbelül el is dőlt az a kérdés, lehet-e még belőlem rendes férj és családapa.”⁵⁰ Az idézet végén lévő általánosítás egyértelműen mutatja, hogy Herczeg *szenvedett* attól, hogy nem lehetett belőle „rendes férj és családapa”. 1908-ban (negyvenöt éves korában) aztán feleségül vette a nála huszonöt évvel fiatalabb Grill Júliát. Zsigmond erről még a következőket írta: „Íme a legsorsdöntőbb emberi élmények egyikéről, Herczeg házasesetéről [...] teljes bizonytalanságban maradt az egyébként ezerszeműnek mondott nyilvánosság.”⁵¹ *A gótikus ház* tíz évvel később aztán már bizonyos részletekkel is megismertet. Közelebbről tekintve azonban Herczeg a kapcsolat egész menetét egyetlen mondatban foglalja össze: „Régóta jártam a házukba, a szelíd és nagyon eszes gyermek a szemem előtt nőtt fel, kislánycora óta ragaszkodott hozzám, ragaszkodásába némi irodalmi rajongás is vegyült, amiről azt hitte, hogy szerelem.”⁵² Mintha Herczeg ezzel a tömör megfogalmazással valamilyen végzetes, oksági összefüggést sugallna: a kapcsolat a megismerkedéstől szükségképpen haladt a válás felé. De Herczegnek – úgy tűnik – nem jutott eszébe, hogy ugyanilyen érvek alapján a politikai szerepvállalás is káros lehetne a magánéletre nézve. A magánélet tragédiájának bemutatásakor elegendő egyetlen okra hivatkozni. És ha a művészetre hivatkozunk, az talán még némi szánalmat is kivált. Herczeg nem csak szemérmesen hallgatott a magánéletéről, hanem *szisztematikusan* megpróbálta eltakarni. Ezen olyan nagyon nem is csodálkozhatunk, ha meggondoljuk, hogy Herczeg egész életében *valaki más* szeretett volna lenni. Ezzel a beállítottsággal nekiállni egy önéletrajzi trilógiának: nyaktörő mutatvány. A bukáshoz már ez is elég lett volna.

⁵⁰ Herczeg Ferenc: *A gótikus ház*, i. k., 47. o.

⁵¹ I. m., 6. o.

⁵² Herczeg Ferenc: *A gótikus ház*, i. k., 255. o.